

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КУШНІР МИКОЛА ПЕТРОВИЧ

УДК 94(437.6):323.1(=441.16)],,185/1914”

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЄВРЕЙСЬКІ ТОВАРИСТВА
В КОНТЕКСТІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ НА БУКОВИНІ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

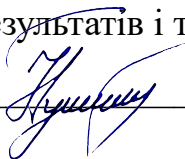
032 – Історія та археологія

03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело

М.П.Кушнір

Науковий керівник: Марусик Тамара Володимирівна, докторка історичних наук,
професорка кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Чернівці – 2026

АНОТАЦІЯ

Кушнір М.П. Єврейські товариства в контексті етнонаціональних процесів на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 – Історія та археологія. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2026.

Дисертація є результатом комплексного наукового дослідження виникнення, становлення та діяльності єврейських товариств на Буковині у другій половині XIX – на початку XX ст. крізь призму суспільних перетворень, що відбувалися у краї.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю ґрунтовних праць із цієї проблематики. В умовах сьогодення її увиразнює очікувана активізація процесів націотворення під впливом нових глобальних та локальних імпульсів, а також необхідність посилення здатності структур громадянського суспільства в Україні та інших країнах демократичного світу протистояти наростанню авторитарних тенденцій, наступу диктаторських режимів, яскравим прикладом яких є путінський режим в рф.

Наукова новизна роботи, що опирається на значний масив документів, більшість з яких уведені до наукового обігу вперше, полягає в постулюванні автором усієї сукупності добровільних об'єднань євреїв підавстрійської Буковини як елементів соціальної системи відкритого типу, покликаної забезпечити виживання єврейської спільноти краю в умовах підвищених етносоціальних, етнополітичних та етнокультурних турбуленцій, спричинених руйнуванням феодальних відносин, традиційних структур станової держави та процесами формування модерного суспільства на території імперії Габсбургів.

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на 11 підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

У **першому розділі** проаналізовано історіографію та джерельну базу порушеної проблеми та розкрито теоретико-методологічні засади дослідження. На

основі ретроспективного аналізу внеску науковців різних історичних періодів констатовано на відсутності у вітчизняній та зарубіжній історіографії ґрунтовних (комплексних) наукових досліджень, присвячених єврейській товариській проблематиці Буковини австрійського періоду; вказано на окремі хибні й застарілі підходи деяких істориків у контексті оцінки міжнаціональної ситуації досліджуваного хронотопу та її вплив на поведінку єврейської етнорелігійної спільноти. Під час опрацювання джерельної бази, що слугує емпіричною основою роботи, наголошено на її здатності унаочнити об'єктивну картину досліджуваної проблеми. Значну увагу приділено методології дослідження, що ґрунтується на загальнонаукових і спеціальних методах історичної науки, принципах наукової об'єктивності, історизму, комплексності, системності, діалектичного розуміння природи подій та явищ. Водночас, доведено доцільність застосування методологічного інструментарію та категорійного апарату інших наук, зокрема соціології, загальної теорії систем, теорії соціальних мереж тощо. Використання зазначеного підходу дало змогу не лише комплексно дослідити обрану для дослідження проблему, а й сформулювати й обґрунтувати низку важливих тверджень про те, що: виникнення і діяльність добровільних об'єднань за національною ознакою у формі товариств були виявом процесу націогенезу євреїв краю; єврейський товариський рух представляв самовпорядковану систему різнотипних об'єднань, завдання якої полягало в підтримці життєздатності єврейської етнонаціональної спільноти; діяльність товариств сприяла розгортанню національного руху як вищої стадії націогенезу, що охоплювала національну консолідацію та появу національно-політичних прагнень.

У **другому розділі** розкрито причини та передумови активізації процесів самоорганізації єврейського населення Буковини в досліджуваний період. На основі аналізу правового й соціально-економічного становища та особливостей духовно-культурного життя євреїв Буковини, констатовано, що, незважаючи на помітний поступ у питанні правової емансипації єврейських підданих у державі Габсбургів та загальне покращення економічного становища буковинського єврейства, єврейська спільнота краю перебувала в доволі складній ситуації.

Соціальна необлаштованість значної частини єврейського населення, ігнорування центральним і місцевим урядом його національних прав та інтересів, а також прискорення процесів асиміляції, що загрожували єврейській спільноті втратою її внутрішньої єдності й власного етнонаціонального обличчя, стали тими чинниками, що прискорили появу формально незалежних від держави і органів єврейського релігійного самоврядування громадських ініціатив у формі добровільних об'єднань.

Третій розділ присвячено аналізу особливостей та динаміки процесу інституціалізації єврейського товариського руху в краї. У ньому досліджено безпосередні причини виникнення перших єврейських товариств, їх організаційну структуру та функціональну спрямованість. Акцентовано увагу на позитивних змінах в австрійському законодавстві щодо заснування та діяльності товариств, які значною мірою, забезпечили деяке спрощення та упорядкування процедури створення і реєстрації громадських формувань.

На основі аналізу статутів єврейських об'єднань 60–70-х рр. XIX ст., більшість із яких віднайдена в австрійських архівах, розкрито «типову» організаційну структуру, механізми управління та принципи організації статутної діяльності. З появою на межі 1870–1880-х рр. об'єднань, які скеровували свої товариські зусилля на єврейську спільноту, на Буковині розпочався організований товариський рух, для якого характерним стало як перманентне кількісне збільшення, так і якісне наповнення. На основі критерію «цілі та завдання організації», єврейські товариства було поділено на чотири групи: допомогові, релігійні, культурно-просвітницькі та остання група – інші товариства. Відповідно до зазначеного розподілу не лише виділено видові особливості об'єднань кожної з груп та виокремлено головні напрями їхньої діяльності, а й простежено зростання їх кількості в досліджуваний період.

Враховуючи зазначене вище, виокремлено найчисельнішу групу – допомогові товариства, мета яких – соціальна підтримка представників єврейської спільноти. Дещо меншими, проте достатньо чисельними, були групи релігійних та культурно-просвітницьких товариств. Варто зазначити, що їх кількість особливо стрімко

зростала на початку ХХ ст. Найменшою була остання група, до якої увійшла решта товариських об'єднань. Саме до цієї групи уналежнено політичні товариства, поява яких знаменувала початок кульмінаційної стадії єврейського національного руху на Буковині та слугувала своєрідним свідченням його програмної зрілості.

У **четвертому розділі** простежено конкретні результати практичної діяльності єврейських об'єднань, насамперед в царині відродження та розвитку єврейської національної культури, формування національної самосвідомості та обстоювання національних прав. Особливу увагу приділено єврейським студентським товариствам, які виникли й діяли в Чернівецькому цісарсько-королівському університеті Франца Йосифа. Саме вони стояли біля витоків національного пробудження місцевого єврейства, сприяли поширенню національних ідей та поповнювали національний рух молодими національно-свідомими кадрами. Встановлено, що основні зусилля єврейські культурно-просвітницькі товариства скеровували на популяризацію національної історії, мови, літератури, музики та співу, театрального мистецтва, поширення загальної та професійної освіти.

У процесі своєї діяльності єврейські об'єднання передусім відчували вплив двох головних і водночас протилежних ідеологічних течій єврейського національного руху – сіонізму та діаспорного націоналізму. Без сумніву, цей чинник негативно вплинув на розвиток єврейської національної справи на Буковині, спричинивши формування в єврейському середовищі кількох типів лояльностей, а відтак конкуруючих політичних груп, які формувалися як політичні товариства. З врахуванням особливостей тогочасного австрійського законодавства, саме вони певний період відігравали роль політичних партій, серед яких найвпливовіші – Єврейська національна партія Буковини та Єврейська народна рада Буковини. Обидві політичні структури виступали за національні права євреїв і перед Першою світовою війною навіть були представлені в Буковинському сеймі. Їм вдалося домогтися фактичного визнання євреїв краю окремим народом і повноцінною нацією. Водночас на загальнодержавному рівні їх політична вага й, відповідно, вплив на політику центрального уряду Австро-Угорщини залишалися незначними.

Завершують дисертаційну роботу **Висновки**, у яких відображено результати дослідження та сформульовано відповіді на окреслені завдання.

До **Списку використаних джерел** увійшли різноманітні неопубліковані та опубліковані джерела, зокрема документи українського та австрійського архівів, періодична преса, наукові статті й монографії, що стосуються досліджуваної проблеми. Загальна кількість використаних в роботі матеріалів – 563 позиції.

Ключові слова: Євреї, єврейські товариства, єврейська громада, етнонаціональна спільнота, єврейська ідентичність, соціально-економічні відносини, інституціалізація, національна політика, національно-культурний розвиток, національний рух, єврейська культура, сіонізм, політична партія, Буковина, Австрійська імперія.

ABSTRACT

Mykola Kushnir. Jewish Associations in the Context of Ethno-National Processes in Bukovyna in the Second Half of the 19th – Early 20th Century. Qualifying research work submitted as a manuscript. PhD dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 032 – History and Archaeology (03 – Humanities). Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, 2026.

The dissertation is the result of a comprehensive scholarly study of the emergence, development, and activities of Jewish associations in Bukovyna in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries, examined through the prism of social transformations taking place in the region.

The relevance of the study is determined by the lack of in-depth research on this topic. In the contemporary context, its significance is further reinforced by the anticipated intensification of nation-building processes under the influence of new global and local impulses, as well as by the need to strengthen the capacity of civil society structures in Ukraine and other democratic countries to resist the growth of authoritarian tendencies and the advance of dictatorial regimes, a vivid example of which is the putin regime in the russian federation.

The scientific novelty of the work, which is based on a substantial body of sources, most of which are introduced into scholarly circulation for the first time, lies in the author's conceptualization of the entire set of voluntary Jewish associations in Austrian-ruled Bukovyna as elements of an open-type social system. This system was intended to ensure the survival of the region's Jewish community amid heightened ethno-social, ethno-political, and ethno-cultural turbulence caused by the dismantling of feudal relations, the erosion of traditional estate-based state structures, and the processes of modern society formation within the Habsburg Empire.

The dissertation consists of an introduction, four chapters divided into eleven subchapters, conclusions, and a reference list.

The **first chapter** analyzes the historiography and source base of the problem and outlines the theoretical and methodological foundations of the study. Based on a retrospective analysis of scholarly contributions from different historical periods, it notes the absence of comprehensive research in both domestic and foreign historiography devoted to Jewish social issues in Bukovyna during the Austrian period. The chapter also identifies certain erroneous and outdated approaches in the works of individual historians, particularly in their assessment of the interethnic situation of the period under study and its influence on the behavior of the Jewish ethno-religious community. In working with the source base, which constitutes the empirical foundation of the research, emphasis is placed on its capacity to provide an objective representation of the issue examined. Considerable attention is given to the research methodology, which is grounded in general scientific and specific historical methods, as well as the principles of scientific objectivity, historicism, comprehensiveness, systematicity, and a dialectical understanding of the nature of events and phenomena. At the same time, the study demonstrates the relevance of applying methodological tools and conceptual frameworks from other disciplines, including sociology, general systems theory, and social network theory. This interdisciplinary approach allowed not only a comprehensive examination of the research problem but also the formulation and substantiation of several key conclusions: namely, that the emergence and activities of voluntary, nationality-based associations in the form of societies reflected the process of nation-building among the Jews of the region; that

the Jewish social movement constituted a self-organized system of diverse associations aimed at supporting the viability of the Jewish ethno-national community; and that the activities of these societies contributed to the development of the national movement as the highest stage of nation-building, encompassing national consolidation and the formation of national-political aspirations.

The **second chapter** examines the causes and preconditions for the intensification of self-organization processes among the Jewish population of Bukovyna during the period under study. Based on an analysis of the legal and socio-economic situation, as well as the spiritual and cultural life of Bukovyna's Jews, it is concluded that, despite notable progress in the legal emancipation of Jewish subjects within the Habsburg Empire and a general improvement in the economic conditions of the region's Jewish population, the Jewish community still faced significant challenges. Social instability among a substantial portion of the population, the disregard of their national rights and interests by both central and local authorities, and the acceleration of assimilation processes, which threatened the community's internal cohesion and ethno-national identity, were key factors that prompted the emergence of public initiatives, independent of the state and Jewish religious self-government, in the form of voluntary associations.

The **third chapter** is devoted to the analysis of the characteristics and dynamics of the institutionalization of the Jewish association movement in Bukovyna. It examines the immediate causes of the emergence of the first Jewish associations, their organizational structure, and functional orientation. Particular attention is given to the positive changes in Austrian legislation regarding the establishment and activities of associations, which, to some extent, facilitated and streamlined the procedures for creating and registering public organizations.

Based on an analysis of the statutes of Jewish associations from the 1860s–1870s, most of which were located in Austrian archives, the “typical” organizational structure, management mechanisms, and principles of statutory activity were reconstructed. With the emergence of associations in the late 1870s–1880s that directed their efforts toward the Jewish community in Bukovyna, an organized association movement began, characterized by both quantitative growth and qualitative development. Using the

criterion of “goals and objectives of the organization,” the body of Jewish associations was divided into four groups: charitable, religious, cultural-educational, and a fourth group encompassing other types of associations. This classification not only highlighted the specific features of the associations in each group and identified the main areas of their activity but also traced the growth in their number during the period under study.

Considering the above, the largest group identified was the charitable associations, whose primary purpose was to provide social support to members of the Jewish community. Somewhat smaller, yet still numerous, were the groups of religious and cultural-educational societies. It is worth noting that the number of these associations increased particularly rapidly at the beginning of the twentieth century. The last group, noticeably smaller, included the remaining associations. This group also encompassed the first political societies, whose emergence marked the beginning of the culminating stage of the Jewish national movement in Bukovyna and served as a clear indication of its programmatic maturity.

The **fourth chapter** traces the outcomes of the practical activities of Jewish associations, primarily in the areas of revival and development of Jewish national culture, the formation of national consciousness, and the defense of national rights. Particular attention is given to Jewish student societies, which emerged and operated at the Imperial-Royal Franz Joseph University in Chernivtsi. These societies were at the forefront of the national awakening of the local Jewish community, contributed to the dissemination of national ideas, and replenished the national movement with young, nationally conscious cadres. It is noted that the main efforts of Jewish cultural and educational societies were directed toward promoting national history, language, literature, music and singing, and theatrical arts. Significant attention was also devoted to the dissemination of general and professional education.

In carrying out their activities, Jewish associations were often influenced by two main, yet opposing, ideological currents of the Jewish national movement: Zionism and diaspora nationalism. Undoubtedly, this factor negatively affected the development of the Jewish national cause in Bukovyna, leading to the emergence of several types of loyalties within the Jewish community and, consequently, to competing political groups that took

the form of political societies. Given certain features of Austrian legislation at that time, these societies functioned for a period as political parties, among which the most influential were the Jewish National Party of Bukovyna and the Jewish People's Council of Bukovyna. Both political structures advocated for the national rights of Jews and, before the First World War, were even represented in the Bukovyna Landtag. They succeeded in securing de facto recognition of the Jews of the region as a distinct people and a full-fledged nation. At the same time, at the level of the entire Austro-Hungarian Empire, their political weight and, consequently, their influence on the central government's policies remained limited.

The dissertation concludes with the **Conclusions**, in which the results of the research are summarized, and answers to the research questions are outlined.

The **Reference list** includes a variety of unpublished and published sources, including documents from Ukrainian and Austrian archives, periodical press, scholarly articles, and monographs relevant to the topic under study. The total number of sources used in the dissertation amounts to 563 entries.

Keywords: Jews, Jewish associations, Jewish community, ethno-national community, Jewish identity, socio-economic relations, institutionalization, national policy, national-cultural development, national movement, Jewish culture, Zionism, political party, Bukovyna, Austrian Empire.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кушнір М.П. Виникнення перших єврейських товариств та зародження єврейського товариського руху на Буковині в 50–70-х роках XIX ст. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2024. № 1 (59). С. 6–14.
2. Кушнір М.П. Виникнення та діяльність першого єврейського політичного товариства на Буковині на початку XX ст. *Історико-політичні проблеми сучасного*

світу. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2024. Т.50. С.153–166.

3. Кушнір М.П. Участь єврейських студентських товариств Чернівецького університету у відстоюванні національних прав євреїв Буковини на початку XX ст. *Вісник гуманітарних наук* (електронне видання). 2025. №10. URL: <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/173/170> (дата звернення: 09.12.2025).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Кушнір М.П. Статути єврейських товариств другої половині XIX – початку XX ст. як історичне джерело. *XIV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція*. Тези доповідей. Чернівці: Технодрук, 2023. С.154–156.

5. Кушнір М.П. Виникнення та діяльність Єврейського співочого товариства у Чернівцях на початку XX ст. *Єврейство Східної Європи: історія, культура, традиції*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Кам'янець-Подільський: ФОП Панькова А.С., 2025. С.170–172.

6. Кушнір М.П. Історія виникнення єврейського спортивно-гімнастичного товариства «Маккабі» у Чернівцях. *XV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція*. Тези доповідей. Чернівці: Технодрук, 2025. С.43–45.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

7. Кушнір М.П. Єврейська релігійна община та правове становище євреїв Буковини в другій половині XIX – на початку XX ст. *Питання історії України*. Збірник наукових статей. Т.4. Чернівці: Золоті литаври, 2000. С. 278–286.

8. Кушнір М.П. Соціально-економічне становище євреїв на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст. *Наукові записки тернопільського державного педагогічного університету імені В.Гнатюка*. Вип.11. Тернопіль: Літопис, 2000. С. 81–88.

9. Кушнір М.П. Єврейські товариства на Буковині в контексті етносоціальних та етнополітичних процесів на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст.: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету:*

збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Вип. 325–326. Чернівці: Рута, 2007. С.69–76.

10. Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст.: збірник документів і матеріалів / упор. О.В. Добржанський, М.П. Кушнір, М.Д. Никирса. Чернівці: Наші книги, 2007. 464 с. (особистий внесок авторів: Добржанський О.В. – вступна стаття; Кушнір М.П. – глосарій; Никирса М.Д – підбір та опис документів)

11. Кушнір М.П. Єврейська мовна конференція у Чернівцях 1908 року. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. Вип. 56. Львів. 2009. С.70–74.

12. Kuschnir M. Jüdisches und hebräisches Pressewesen in der Bukowina zur Zeit der Habsburgermonarchie. *Die jüdische Presse im Europäischen Kontext 1686–1990*. / Hg. Susanne Marten-Finiss, Markus Winkler. Bremen: Edition lumière, 2006. S. 131–143.

13. Kuschnir M. Die deutsch-jüdische Schule in Czernowitz und die Säkularisierung des jüdischen Schulwesens in der Bukowina zwischen 1850 und 1970. *Partizipation und Exklusion. Zur Habsburger Prägung von Sprache und Bildung in der Bukowina 1848–191–1940*. / Hg. Markus Winkler. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2015. S. 151–161.

14. Kuschnir M. „Das Jerusalem am Pruth“. Jüdisches Leben in Czernowitz unter den Habsburgern (1775–1914). *Terra Judaica. Literarische. Kulturelle und historische Perspektiven auf das Judentum in der Bukowina und in Galizien*. / Hg. Francisca Solomon, Ion Lihaciu. Konstanz: Hartung-Gorre Verlag, 2020. S.85–101.

15. Kuschnir M., Winkler M. Spezifika der jüdischen Kulturgeschichte der Bukowina vor 1918. *Handbuch der Literaturen aus Czernowitz und der Bukowina*. Berlin. / Hg. Andrei Corbea-Hoisie, Steffen Höhne, Oxana Matychuk, Markus Winkler. Berlin: J.B.Metzler, 2023. S.105–17. (Особистий внесок авторів: Кушнір М. – аналіз культурно-історичної ситуації до 1918 р.; Вінклер М. – аналіз культурно-історичної ситуації після 1918 р.)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. СТАН РОЗРОБКИ НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ...	22
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	22
1.2. Аналіз джерельної бази.....	35
1.3. Теоретико методологічні засади дослідження.....	46
Висновки до Розділу 1.....	55
РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ АКТИВІЗАЦІЇ ПРОЦЕСІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ БУКОВИНИ.....	58
2.1. Еволюція політико-правового статусу євреїв Буковини в 50–90-х рр. XIX ст.	58
2.2. Соціально-економічне становище євреїв краю.....	70
2.3. Особливості формування етнонаціональної ідентичності буковинського єврейства.....	79
Висновки до Розділу 2	89
РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЄВРЕЙСЬКОГО ТОВАРИСЬКОГО РУХУ НА БУКОВИНІ.....	92
3.1. Зародження та організаційні засади єврейського товариського руху (кін. 50-х – кін. 70-х рр. XIX ст.).....	92
3.2. Загальна динаміка процесів самоорганізації єврейського населення Буковини.....	108
Висновки до Розділу 3	127
РОЗДІЛ 4. УЧАСТЬ ТОВАРИСТВ У СОЦІАЛЬНОМУ, КУЛЬТУРНОМУ І ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЄВРЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ БУКОВИНИ (кін. 60-х рр. XIX ст. – 1914 р.).....	129
4.1. Діяльність товариств у сфері соціальної підтримки одновірців.....	129
4.2. Внесок товариств у національно-культурний розвиток євреїв краю.....	142
4.3. Товариства в боротьбі за політичні та національні права буковинського єврейства.....	155

Висновки до Розділу 4	171
ВИСНОВКИ.....	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	179
ДОДАТКИ.....	222

ВСТУП

Актуальність дослідження. Відбиваючи щосили агресію РФ, Українська держава переживає нині один із найдраматичніших моментів у її новітній історії. Складність ситуації, у якій опинилася Україна, полягає ще й у тому, що глобалізація як провідний тренд у розвитку людства в постбіполярний період, спричинивши глибинні катаклізми в житті держав і суспільств, вичерпала свій потенціал¹. На наших очах зароджується протилежний мейнстрим, який проявляється у поверненні урядами провідних країн світу до жорсткої політики національних інтересів та навіть ізоляціонізму. Одним із найбільш суперечливих наслідків глобалізації стала криза національної ідентичності. Саме у відповідь на неї в Європі та світі зростає вплив праворадикальних сил і рухів, які часто виступають з ультранаціоналістичних і шовіністичних позицій. А тому незалежно від результатів нинішнього протистояння з агресором, Україні в майбутньому доведеться зважати на нові етнонаціональні і етнополітичні реалії у світі й на континенті.

На українське суспільство найближчим часом теж чекають відчутні зміни. Контури цих змін нині проглядаються ще недостатньо чітко. Втім, вже зараз зрозуміло, що гарантією його виживання і сталого розвитку буде своєчасний перехід до більш ефективних форм організації соціуму. Одним із способів зрозуміти суть і напрями цих змін та, відповідно, підготуватися до них, є вивчення історичного досвіду трансформації людських спільнот у критичні або особливі періоди їх існування. У Європі таким особливим періодом справедливо вважають час формування модерних націй, активна фаза якого припала на другу половину XIX – початок XX ст.

Особливо важливим з практичної точки зору є досвід націотворення в поліетнічних ареалах, таких як історично-географічна область Буковина, де процеси національної емансипації та консолідації відбувалися в умовах конкуренції між усіма найбільшими етнічними групами – українцями, румунами,

¹Streeck W. Zwischen Globalismus und Demokratie. Politische Ökonomie im ausgehenden Neoliberalismus. Berlin. 2021. 538 S.

євреями, німцями, поляками та ін. Результати дотеперішніх досліджень національних рухів буковинських етносів, за винятком євреїв, неодмінно засвідчують прямий зв'язок між ними та діяльністю широкої мережі громадських структур у формі національних товариств. А тому є усі підстави припускати, що національні товариства відіграли ключову роль у процесі етнічного самозбереження та національного самоствердження й буковинських євреїв. Перевірка цієї гіпотези спонукає до комплексного дослідження єврейського товариського руху у краї, якого дотепер бракувало як в українській, так і зарубіжній історіографії.

Окрім цього, актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю привернути увагу наукової спільноти та громадськості до не вичерпаного досі евристичного та праксеологічного потенціалу товариств як форми людської взаємодії, що ґрунтується на принципах добровільності на спільності мети. Подальший розвиток мережі громадських об'єднань в Україні не лише сприятиме консолідації усіх здорових сил українського суспільства задля відбудови нашої країни після війни, але й слугуватиме запорукою неповернення до авторитарних практик, гарантією демократичного устрою Української держави в майбутньому. Активна участь громадян у вирішенні суспільних і державних справ, зокрема через громадські організації, є тією рисою, що позитивно вирізняє нашу країну на тлі тотальної пасивності російського суспільства. Зміцнення структур громадянського суспільства, збереження соціального миру і спокою, а також національної ідентичності перед лицем нових викликів, є, отже, не лише асиметричною відповіддю на загарбницькі плани країни-агресора, але й передумовою подальшого руху України у європейському напрямі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної наукової теми «Актуальні питання історії та культури України (західноукраїнський регіон)», яка розробляється кафедрою історії України Чернівецького національного

університету імені Юрія Федьковича. Номер державної реєстрації – 0121U110162.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі ролі товариств у єврейському націоґенезі на Буковині в другій половині XIX – на початку XX століття.

Для реалізації мети сформульовано такі **завдання**:

- проаналізувати ступінь розробки проблеми в історіографії, дослідити джерельну базу, окреслили теоретико-методологічні підходи та відповідний науковий інструментарій;
- простежити становище єврейської спільноти Буковини в другій половині XIX – на початку XX ст.;
- з'ясувати причини та передумови виникнення єврейських товариств у краї;
- висвітлити процес інституалізації, масштаби та динаміку розгортання товариського руху євреїв;
- розкрити участь товариств у соціальному, культурному та політичному житті єврейської спільноти.

Об'єкт дослідження – етнонаціональні процеси на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст.

Предмет дослідження – організаційна структура, форми та основні напрями діяльності єврейських товариств на Буковині в окреслений період.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від середини XIX ст. до 1914 р. Нижня хронологічна межа обумовлена революційними подіями 1848–1849 рр. у Відні, що призвели до істотних змін в політико-правовому полі держави Габсбургів та мали позитивний вплив на становище єврейського населення в імперії загалом та на Буковині зокрема. Верхня межа визначена з врахуванням тієї обставини, що через вибух Першої світової війни звичні для мирного часу суспільні процеси на Буковині були перервані, а діяльність громадських структур, таких як товариства, об'єднання тощо, у зв'язку із запровадженням воєнного стану, мобілізацією багатьох активістів до лав цісарсько-королівської армії, вимушеною втечею частини членів у тиллові райони

були тимчасово призупинені. Розпад Австро-Угорщини наприкінці Першої світової війни означив досліджуваний період як історично одноразовий і неповторюваний.

Географічні межі дисертаційного дослідження охоплюють історично-географічну територію Буковини, яка за підсумками російсько-турецької війни 1768–1774 рр. була захоплена Габсбургами й 1775 р. увійшла до складу Дунайської монархії. У досліджуваний період Буковина мала статус «коронного краю» із правом автономного адміністративного управління у складі Австрійської імперії, а з 1876 р. – Австро-Угорщини.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше в українській історичній науці автором дисертації було:

- проаналізовано історіографічний доробок українських та зарубіжних науковців з теми дослідження;
- виявлено, опрацьовано та введено до наукового вжитку значний масив документальних матеріалів, що зберігаються в архівах і бібліотеках України та Австрійської республіки, які не використовувалися раніше або були опрацьовані фрагментарно;
- досліджено основні проблеми правового, соціально-економічного становища, а також особливості формування етнокультурної ідентичності буковинського єврейства у досліджуваний період та визначено передумови розгортання єврейського товариського руху;
- описано організаційні засади, структуру, а також загальну динаміку розгортання єврейського товариського руху на Буковині;
- запропоновано зручну й компактну класифікацію товариств;
- показано роль єврейських товариств у суспільно-політичному житті єврейської спільноти краю.

Поглиблено:

- фактологічні відомості про діяльність окремих єврейських товариств та їх членів;

- знання про особливості правової системи Австрійської імперії в частині регулювання статусу підданих / громадян іудейського віросповідання, а також національних прав останніх;
- розуміння природи та рушійних сил етнонаціональних процесів у середовищі єврейської спільноти Буковини;
- уявлення про причини успіхів та невдач національних домагань єврейського населення краю;
- висновки про те, що євреї Буковини в процесі історичного розвитку набули соціокультурних рис, які станом на початок ХХ ст. відрізняли їх від основного масиву східноєвропейського єврейства.

Набули подальшого розвитку:

- теоретико-методологічні підходи до дослідження товариських та національних рухів на Буковині та державі Габсбургів загалом;
- положення про взаємовпливи та взаємну детермінованість національних рухів основних буковинських етносів;
- твердження, які заперечують ідеалістично-романтичний підхід до інтерпретації історії Буковини австрійської доби як періоду безконфліктного співіснування національних груп краю, міжетнічної гармонії та співпраці.

Методологічною основою дисертаційного дослідження слугують загально-наукові підходи та принципи, зокрема: наукової об'єктивності, історизму, комплексності, системності, діалектичного розуміння природи подій та явищ, аналізу та синтезу, моделювання, абстрагування та конкретизації, індукції та дедукції, типологізації та класифікації, верифікації теоретичних положень через зіставлення їх із фактами тощо. Водночас застосовувалися спеціальні історичні методи, такі як історико-генетичний, хронологічний, аналізу джерел, реконструкції, інтерпретації, статистичного аналізу. За їх допомогою вдалося реконструювати історичну дійсність, складником якої на певному етапі стали єврейські товариства, а також відтворити історичні «портрети» самих товариств і передусім тих, які були найбільш активними учасниками й

перетворювачами цієї дійсності. Запозичений із соціології структурно-функціональний метод дав змогу у великій кількості на перший погляд не взаємопов'язаних різнотипних єврейських об'єднань розпізнати сукупність елементів соціальної системи, підпорядкованих вищій меті, та інтерпретувати їхню діяльність як упорядкований рух. Для розуміння їхніх функцій та взаємозв'язків було використано окремі постулати теорії соціальних ієрархій та мереж.

Особистий внесок здобувача. Результати дисертаційного дослідження, які виносяться на захист, отримані автором самостійно. В опублікованих у співавторстві працях, зазначених під номерами 424 та 498 у списку джерел, особистий внесок автора складає: № 424 – текст глосарію; №498 – аналіз культурно-історичної ситуації до 1918 р.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Складові елементи дослідження апробовано на всеукраїнських та міжнародних конференціях і науково-практичних семінарах, зокрема: науковому симпозіумі в Королівському університеті м. Белфаст «The Jewish Press: Research in Progress in a European Perspective» (Єврейська преса. Розвиток досліджень у європейській перспективі) (м. Белфаст, Велика Британія, травень 2003 р.); міжнародній літній академії Інституту Гердера «Jüdische Identitäten in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert im Wandel. Neue Perspektiven historisch-kulturwissenschaftlicher Forschung» (Трансформація єврейських ідентичностей Центрально-Східної Європи в XIX і XX ст. Нові перспективи історичних і культурологічних досліджень) (м. Марбург, ФРН, вересень 2005 р.); міжнародній конференції «Deutschsprachige Öffentlichkeit und Presse in Mittelost- und Südosteuropa 1848–1948.» (Німецькомовна громадськість та преса в регіоні Центрально- та Південно-Східної Європи 1848–1948) (м. Ясси, Румунія, листопад 2006 р.); міжнародній конференції «Literatur – Kultur – Zivilgesellschaft: Zur Habsburger Prägung des Bildungswesens in der Bukowina und Nachbarregionen zwischen 1848

und 1940» (Література – Культура – Громадянське суспільство: вплив Габсбургів на систему освіти Буковини та сусідніх регіонів між 1848 р. та 1940 р.), (Чернівці, жовтень 2013 р.); XIV Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції (м. Чернівці, жовтень 2023 р.); міжнародній науковій конференції «Єврейство Східної Європи: історія, культура, традиції» (м. Кам'янець-Подільський, квітень 2025 р.); XV Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції (м. Чернівці, жовтень 2025 р.).

Публікації. Ключові концептуальні положення дисертації висвітлено у 12-ти публікаціях: 3-х статтях – у наукових виданнях України категорії «Б», що входять до міжнародних наукометричних баз даних; 4-х статтях – у збірниках наукових праць та періодичних виданнях України; 1-му збірнику документів і матеріалів; 4-х статтях – у закордонних виданнях. Ще 3 публікації мають характер матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, вступу, основної частини, поділеної на чотири розділи, висновків, списку використаних джерел (563 позиції) та додатків. Загальний обсяг дослідження становить 225 сторінок, з них основного тексту – 178 сторінок.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан розробки наукової проблеми

Однією з головних причин дослідження питання діяльності єврейських товариств на Буковині в австрійський період була і є недостатня кількість спеціальних наукових праць, присвячених цій проблематиці в сучасній історичній науці. Це не лише увиразнює актуальність цього дослідження, але й зумовлює особливу відповідальність автора. І це при тому, що історія євреїв Буковини загалом і особливо в період входження останньої до складу Австрійської імперії, а відтак Австро-Угорщини зокрема, завжди викликала й продовжує викликати чималий інтерес широкого кола розкиданих практично по різних країнах читачів.

Цей інтерес виник і підтримується значною мірою завдяки буковинській єврейській діаспорі, представники якої в певні історичні періоди, а найбільше після Голокосту, осіли в різних країнах світу. Втім, було б некоректно пояснювати перманентну зацікавленість єврейською минувшиною Буковини у світі лише ностальгічними почуттями. Феномен буковинського єврейства як об'єкт дослідження цікавив і продовжує цікавити міжнародну наукову спільноту, насамперед істориків, соціологів, етнологів й антропологів, культурологів, мово- та літературознавців.

Якщо говорити про історіографію, то палітра питань й аспектів, що в різні роки ставали предметом пізнавальної діяльності дослідників єврейської історії Буковини, є надзвичайно широкою. Відповідно до проблемного принципу її можна умовно поділити на декілька груп: перша – це праці, які окреслюють історичні обставини виникнення і еволюції буковинського єврейства як суб'єкта місцевої історії; друга – дослідження про особливості локальної ідентичності євреїв та її вплив на суспільне життя мешканців краю; третя – роботи, що віддзеркалюють процеси руйнування єврейського світу Буковини впродовж першої половини ХХ ст.

Оскільки діяльність товариств та товариський рух в окреслений період стосуються головню першого й частково другого напрямів, то цілком логічно, що історіографічний огляд охоплює праці, присвячені саме цій проблематиці. Зважаючи на велику кількість вузькоспеціалізованих публікацій, дотичних до теми дослідження, вважаємо за доцільне проаналізувати лише найбільш важливі з них. Це підхід застосовано й до робіт, які не стосуються безпосередньо буковинського єврейства, проте є важливими для розуміння історичного контексту, а саме загальної політико-правової ситуації, міжнаціональних взаємин у Державі Габсбургів загалом та на Буковині зокрема.

Зацікавлення буковинськими євреями як окремою групою населення вперше зафіксовано наприкінці XIX ст. Його носіями були представники чернівецької німецькомовної інтелігенції, які підготували й опублікували перші праці, присвячені євреям краю. Однин із них – співробітник, а пізніше директор університетської бібліотеки в Чернівцях Й.Полек, який 1889 р. опублікував у Відні брошуру «Статистика євреїв на Буковині»¹. Праця має описовий характер і подає насамперед кількісні дані щодо різних аспектів життя євреїв у краї, зокрема їх розселення, внутрішньої організації єврейського релігійного самоврядування, шкільництва, релігійної справи тощо. Автор не обійшов увагою громадську активність єврейського населення й навів перелік найважливіших громадських інституцій та товариств.

Етнографічна описовість – основна риса й інших праць про життя буковинського єврейства того часу. Серед них варто згадати насамперед розвідку професора історії, а згодом ректора Чернівецького цісарсько-королівського університету Франца Йосифа Р.Ф.Кайндля² «Євреї на Буковині», а також однойменну статтю священника, етнографа й публіциста Д.Дана³, опубліковану 1901 р. в часописі «*Zeitschrift für österreichische Volkskunde*» (Австрійський журнал народознавства).

¹ Polek J. Statistik des Judenthums in der Bukowina. Wien. 1889. 26 S.

² Kaindl R.F. Die Juden in der Bukowina. *Globus. Illustrierter Zeitschrift für Länder- und Völkerkunde*. Bd.80. Nr.9–10. Braunschweig. 1901. S. 58–72.

³ Dan D. Die Juden in der Bukowina. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*. VII. Jahrgang. Wien. 1901. S.69–179.

У 1909 р. у Чернівцях вийшла друком праця професора права Є.Ерліха «Завдання соціальної політики на австрійському сході й особливо на Буковині»¹. У ній автор аналізує проблеми економічних відносин і системи господарювання на Буковині. Окрім місцевого селянства, Ерліх акцентує свою увагу також на становищі євреїв, які, на його думку, через помилки соціально-економічної політики переважно опинилися у скрутному становищі. Брошура Ерліха, який був етнічним євреєм, стала своєрідною відповіддю на працю іншого представника Чернівецького університету, професора Ю.Платтера. Останній ще наприкінці 70-х рр. XIX ст. опублікував соціальну розвідку «Лихварство на Буковині»², у якій стверджував, що місцеве єврейство є ядром пануючої у краї системи фінансово-економічного здирництва та експлуатації.

Хвиля антисемітизму та національних рухів у Європі в кінці XIX ст. спонукала єврейських інтелектуалів відмовитися від старих підходів до питання про самоусвідомлення євреїв. Поступово панівною ставала ідея про те, що єврейство також є нацією, а отже повинно мати змогу реалізувати свої національні права. На цьому тлі зростав інтерес до багатотисячолітньої єврейської історії, що розглядалася відтак як національна історія. Провідником цієї думки в Західній Європі став німецький історик єврейського походження Г.Грец³. Натомість у Східній Європі неперевершеним авторитетом у царині єврейської історіографії був С.Дубнов⁴.

Певний поштовх до розвитку отримало в цей час й локальне єврейське історіописання. На Буковині на новий суспільний запит відгукнувся чернівецький адвокат, активіст місцевої сіоністської організації й великий шанувальник історії С.Касснер, який у 1917 р. опублікував історичний нарис «Євреї на Буковині»⁵. Це невелике за обсягом видання стало, по суті, першою фаховою працею з історії євреїв Буковини. У ній автор стисло висвітлив питання

¹ Erlich E. Die Aufgaben der Sozialpolitik im österreichischen Osten insbesondere in der Bukowina mit besonderer Beleuchtung der Juden- und Bauernfrage. Czernowitz. 1909. 31 S.

² Platter J. Der Wucher in der Bukowina. Jena. 1878. 54 S.

³ Encyclopaedia Judaica. Das Judentum in Geschichte und Gegenwart. Bd.VII. Berlin. 1931. 1232 S.

⁴ Подольський А. Дубнов Семен. *Енциклопедія історії України*. Т. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ. 2004. С.488.

⁵ Kassner S. Die Juden in der Bukowina. Wien-Berlin. 1917. 60 S.

про походження буковинського єврейства, проаналізував його становище в різні періоди австрійського панування в краї. Окремо розглянуто питання ролі єврейства в місцевій економіці, еволюції системи єврейського релігійного самоврядування, політико-правовий статус єврейської спільноти краю, особливості її етнокультурної ідентичності.

Розпад держави Габсбургів у 1918 р. і входження Буковини до складу Королівства Румунії не сприяли історичним дослідженням єврейської минувшини краю. Тож не дивно, що перелік праць з єврейської історії краю, опублікованих у Румунії в міжвоєнний період, є коротким. З-поміж наявних на увагу заслуговує фундаментальне енциклопедичне видання «Велика єврейська національна біографія» єврейського історика і лексикографа з Гурагумори С.Вінінгера¹.

Історичну цінність у контексті дослідження представляє праця Ш.А.Зойфера «Єврейське благодійництво в Чернівцях»², опублікована в 1925 р. у Чернівцях. Адже це – чи не єдине видання, яке безпосередньо присвячене єврейським об'єднанням, а саме благодійним товариствам, що діяли в місті після 1918 р. Оскільки чимало з них виникли ще в австрійський період, автор нерідко вдається до історичних екскурсів, стисло подаючи історію створення та основні досягнення конкретних організацій. Важлива особливість праці – поділ об'єднань на групи залежно від виду допомоги та принципів її надання.

Не менш цінним є видання про історію іудейського темплу в Чернівцях, укладене в 1937 р. М.Лікворніком³ з нагоди 60-літнього ювілею спорудження головної реформістської синагоги.

Якщо говорити про дослідження поза межами Румунії, то варті уваги насамперед центри єврейської вивчення історії у Німеччині. Саме тут у 1927–1928 рр. побачили світ перші дві частини праці історика й рабина з Буковини С.Й.Шульзона «Історія євреїв Буковини під австрійським управлінням 1774–

¹ Wininger S. Große jüdische National-Biographie mit mehr als 8000 Lebensbeschreibungen namhafter jüdischer Männer und Frauen aller Zeiten und Länder. Bd.I–VII. Cernăuți. 1925–1936.

² Soifer Sch.A. Das jüdische Wohlfahrtswesen in Czernowitz. Cernăuți. 1925. 120 S.

³ Liquornik M. Festschrift über die Entstehung des Gemeinde-Tempels. Czernowitz. 1937. 57 S.

1918»¹. На основі аналізу правових актів, а також адміністративного листування між різними органами влади Австрійської імперії, автор змальовує правове становище єврейського населення Буковини після входження останньої до складу держави Габсбургів, політику центрального уряду й місцевої австрійської адміністрації щодо євреїв та її наслідки. У 1928 р. в Берліні вийшла друком ще одна його праця – історична розвідка під назвою «Походження та поява євреїв на Буковині і в сучасній Румунії»².

У міжвоєнний період у Німеччині з'явилися також публікації, які торкалися окремих аспектів єврейської історії Буковинського краю. Так, у 1920 р. вийшла друком праця дослідника хасидизму С.А.Городецького «Релігійні течії в єврействі»³. У ній автор доволі детально реконструював історію династії хасидських цадиків Фрідманів, яка 1842 р. перенесла свою резиденцію в буковинське містечко Садгора. Історії цієї династії та діяльності її окремих представників торкалися у своїх дослідженнях також сучасники Городецького І.Гюнціг⁴ і Н.М.Гельбер⁵.

Грунтовні дослідження єврейської історії Буковини розпочалися лише після Другої світової війни. Частково це було зумовлено тим, що внаслідок Голокосту та еміграції буковинське єврейство, як самобутня етнокультурна спільнота, фактично припинила своє існування в межах старих географічних кордонів. Її окремі представники з-поміж інтелектуалів, які осіли в різних країнах світу, прагнули сформувати і зберегти для нащадків історичні знання про своє минуле, минуле своїх батьків і дідів. Для багатьох із них важливо було показати внесок Буковини й буковинців у єврейську історію XIX – першої половини XX ст. Їхній задум був утілений наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр., коли в

¹ Schulsohn S. Die Geschichte der Juden in der Bukowina unter österreichischer Verwaltung 1774–1918. I. Teil. Von der Besetzung der Bukowina durch Österreich im Jahre 1774 bis zum Revolutionsjahr 1848. II. Abteilung. Die kurze Emanzipationsepoche der Juden 1789–1792. Breslau. 1927. 30 S.; Schulsohn S. Die Geschichte der Juden in der Bukowina unter österreichischer Verwaltung 1774–1918. I. Teil. Von der Besetzung der Bukowina durch Österreich im Jahre 1774 bis zum Revolutionsjahr 1848. I. Abteilung. Die Vertreibung der Juden aus der Bukowina 1774–1783. Berlin. 1928. 45 S.

² Schulsohn S. Abstammung und Herkunft der Juden in der Bukowina und im heutigen Rumänien. Berlin. 1928. 16 S.

³ Horodezky S.A. Religiöse Strömungen im Judentum. Berlin und Leipzig, 1920. 259 S.

⁴ Günzig I. Die Wundermänner im jüdischen Volke. Ihr Leben und Treiben. Antwerpen. 1921. 140 S.

⁵ Gelber N.M. Aus zwei Jahrhunderten. Beiträge zur neueren Geschichte der Juden. Wien-Leipzig. 1924. 265 S.

ізраїльському видавництві «Olamenu» з інтервалом у чотири роки вийшли два томи німецькомовної «Історії євреїв Буковини»¹. По суті, це був збірник праць, присвячених як загальному перебігу єврейської історії краю, починаючи з часів пізньої античності й до Другої світової війни включно, так і багатьом значно вужчим темам. Його упорядником виступив австрійсько-ізраїльський історик і видавець Г.Гольд, а авторами окремих розділів – переважно колишні буковинці, які часто були безпосередніми учасниками описуваних ними подій. Незважаючи на те, що в складі авторського колективу було небагато професійних істориків, видання має виняткову цінність, адже оперує надзвичайно солідним і підкріпленим надійною джерельною базою фактологічним матеріалом, великою кількістю імен та ілюстрацій. Дослідження містить нариси про розгортання єврейського національного руху на Буковині², про діяльність основних єврейських студентських об'єднань³ у період входження краю до складу Австрійської імперії тощо. В окремому розділі представлено короткий опис напрямів діяльності найважливіших, на думку автора⁴, єврейських товариств в австрійський і почасти румунський періоди.

Окрім видання Г.Гольда, яке досі є незамінним джерелом інформації для усіх тих, хто досліджує історію буковинського єврейства, у Тель-Авіві в повоєнний час вийшли й інші праці, присвячені історії Буковини та окремим її діячам. Варто згадати насамперед «Історію євреїв Буковини» авторства Г.Штернберга⁵, український переклад якої побачив світ у 2019 р., та книгу

¹ Geschichte der Juden in der Bukowina. / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel-Aviv. 1958. 172 S.; Geschichte der Juden in der Bukowina. / Gold H. (Hrsg.). Bd.II. Tel-Aviv. 1962. 228 S.

² Schmelzer L.A. Geschichte des Zionismus in der Bukowina. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel- Aviv. 1958. S.91–113.

³ König A. Geschichte der J.N.A.V. “Hasmonäa” in Czernowitz. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel-Aviv. 1958. S.113–115; Sternberg H. Geschichte der J.N.A.V. “Emunah” in Czernowitz. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel- Aviv. 1958. S.117–119; Neuborn E. Jüdisch-nationaler akademischer Verein “Humanitas”. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel- Aviv. 1958. S.120; Mosberg J. Geschichte der J.N.A.V. “Hebronia” in Czernowitz. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel- Aviv. 1958. S.121–123; Brandmarker S. Geschichte der “Heatid” in Czernowitz. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel-Aviv. 1958. S.125.

⁴ Neuborn E. Die ältesten Vereine, Institutionen und Organisationen in der Bukowina. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel- Aviv.1958. S.153–162.

⁵ Sternberg H. Geschichte der Juden in der Bukowina. Tel-Aviv. 1962. 80 S.

колишнього чернівецького журналіста М.Райфера, присвячену основоположнику та багаторічному лідеру сіоністського руху у краї Маєру Ебнеру¹.

Із відходом у вічність ключових представників «австрійсько-румунського» покоління буковинських євреїв, які після Другої світової війни проживали в Ізраїлі (до 1948 р. – Палестині), центр вивчення єврейської історії Буковини знову поступово перемістився в Західну Європу. Інтерес до неї виявляли передусім австрійські та німецькі вчені, які цікавилися загальною історією Буковини та її «єврейським» зрізом в межах досліджень історичної та культурної спадщини держави Габсбургів, а також регіону Східної та Південно-Східної Європи загалом. Одним із перших, хто звернув увагу на буковинських євреїв, став німецький дослідник націонал-соціалізму та Голокосту М.Брошат. У своїй статті, опублікованій 1965 р. у найвпливовішому на той час у ФРН фаховому часописі з історії «*Historische Zeitschrift*» (Історичний журнал), він у загальних рисах описав процес внутрішньої етнонаціональної трансформації єврейства Буковини впродовж XIX – першої половини XX ст., який він вважав типовим для єврейства багатьох інших провінцій монархії Габсбургів, а також показав, як змінювалося сприйняття єврейської спільноти краю місцевими німцями².

Вкотре єврейство Буковини привернуло до себе увагу західноєвропейських науковців на початку 70-х рр. XX ст., коли група австрійських істориків за дорученням Академії наук Республіки Австрії розпочала роботу над фундаментальним багатотомним виданням «Монархія Габсбургів 1848–1918». Загальні соціальні, релігійні та культурно-національні особливості євреїв найсхіднішої провінції Дунайської монархії висвітлено в 3-му та 4-му томах, які вийшли в 1980 та 1985 рр. й були присвячені народам та конфесіям імперії³.

Для австрійських істориків буковинське єврейство було «цікавим прецедентом», який наочно демонстрував особливості національної політики у

¹ Reifer M. Dr. Mayer Ebner. Ein jüdisches Leben. Tel-Aviv. 1947. 254 S.

² Broszat M. Von der Kulturnation zur Volksgruppe. Die nationale Stellung der Juden in der Bukowina im 19. und 20. Jahrhunderts. *Historische Zeitschrift*. Bd.200. H.1. Oldenburg. 1956. S.572–605.

³ Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Bd.III. Die Völker des Reiches. / Wandruszka A., Urbanitsch P. (Hrsg.). Wien. 1980. 1471 S.; Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Bd. IV. Die Konfessionen. / Wandruszka A., Urbanitsch P. (Hrsg.). Wien. 1985. 866 S.

державі Габсбургів, зокрема в її «цислейтанській» частині. Одним із таких істориків був Г.Штурц, який 1984 р. в 10-му томі «Австрійських єврейських студій» опублікував статтю під назвою «Чи вважалися євреї національністю в Старій Австрії?»¹. У цьому контексті Штурца зацікавив насамперед судовий процес, який 1909 р. у найвищому Імперському суді проти міністерства внутрішніх справ вів чернівецький адвокат Макс Діамант, вимагаючи офіційного визнання державою існування єврейської мови та єврейської національності.

Національний рух євреїв Буковини на початку ХХ ст. – одна з ключових тем, які цікавили західних науковців наприкінці 1980-х рр. Беззаперечним авторитетом у царині дослідження цієї проблематики став австрійський історик і архівіст А.Гайзбауер, який у 1988 р. опублікував комплексну працю про генезу національних прагнень австрійських євреїв «Зірка Давида та Двоголовий орел. Сіонізм та єврейський націоналізм в Австрії в 1882–1918 рр.»². У розділах монографії, присвячених Буковині, він детально описує процес національного пробудження місцевого єврейства, інституціоналізацію та організаційну структуру єврейського національного руху в краї, протистояння різних ідеологічних течій. Значну увагу автор приділив окресленню внеску єврейських товариств у справу поширення національної самосвідомості, популяризації національних ідей і цінностей. Незважаючи на те, що Буковина була лише одним із багатьох регіонів держави Габсбургів, якими займався Гайзбауер, вивчаючи національний рух євреїв, його дослідження нині є найбільш повним з-поміж тих, що стосуються саме буковинського єврейства.

Новий етап у вивченні історичної проблематики, дотично пов'язаної з єврейством Буковини, розпочався після демократичних перетворень у Східній Європі в 1989–1991 рр. Останні посприяли зростанню інтересу до історії цього регіону. Нові дослідницькі перспективи відкрилися завдяки появі доступу до колишніх радянських архівів та можливості наукової кооперації між істориками

¹ Stourzh G. Galten die Juden als Nationalität Altösterreichs? *Studia Judaica Austriaca*. / Drabek A.M., Eliav M., Stourzh G. (Hrsg.). Bd.X. Eisenstadt. 1984. S. 73–117.

² Gaisbauer A. Davidstern und Doppeladler. Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich 1882–1918. Wien-Köln-Graz. 1988. 553 S.

«Заходу» та «Сходу». У зазначений період німецькомовну історіографію цієї проблеми збагатили праці істориків Дж.Леслі¹, Е.Турчинського², В.Гойслера³, Ш.Вальца⁴, Р.Вагнера⁵ та ін. Варто зазначити, що деяким німецькомовним виданням цього періоду, і особливо тим, чийми авторами були колишні вихідні з Буковини, зокрема Р.Вагнер, притаманна деяка ідеалізація німецько-єврейських відносин у краї.

У 90-х рр. ХХ ст. науковий інтерес до буковинсько-єврейської проблематики почав зростати й у Румунії. Цьому сприяла плідна дослідницька діяльність одного з провідних германістів цієї країни професора Ясського університету А.Корбеа-Гойші. Євреї Буковини зацікавили румунського вченого насамперед як унікальний культурно-історичний феномен, який він почав досліджувати крізь призму художньої літератури, преси та публіцистики. У вступній статті до укладеного ним видання «Чернівці. Єврейське обличчя міста»⁶, що побачило світ у 1998 р., Корбеа-Гойші узагальнено змальовує комплекс внутрішніх і зовнішніх метаморфоз, які пережило єврейське населення Чернівців, починаючи з останньої чверті ХVІІІ ст. і до 1941 р.

Активна дослідницька й публікаційна діяльність А.Корбеа-Гойші в Румунії, М.Гауслятнер⁷ у Німеччині, Г.Геппнера⁸ в Австрії, Ф.Гайманн у

¹ Leslie J. Der Ausgleich in der Bukowina von 1910: Zur österreichischen Nationalitätenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg. *Geschichte zwischen Freiheit und Ordnung. Gerald Stourzh zum 60. Geburtstag.* / Brix E., Fröschl Th., Leidenfrost J. (Hrsg.). Graz. 1991. S.113–144.

² Turczynski E. Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft. Wiesbaden. 1993. 257 S.

³ Häusler W. Zur historischen Situation des Ostjudentums in der Habsburgermonarchie. *Die Bukowina. Vergangenheit und Gegenwart.* / Slawinski I., Strelka J. (Hrsg.). Bern-Berlin-Frankfurt a.M.-New York-Patris-Wien. 1995. S.13–34.

⁴ Walz St. Staat, Nationalität und jüdische Identität in Österreich vom 18. Jahrhundert bis 1914. *Ethnien. Regionen. Konflikte.* / Ashkenasi A. (Hrsg.). Bd.8. Frankfurt a.M.- Berlin- Bern-New York-Patris-Wien. 1996. 226 S.

⁵ Vom Moldauwappen zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina. Festgabe zu seinem 80.Geburtstag. / Wagner R. (Hrsg.). Augsburg. 1991. 625 S.

⁶ Czernowitz. Jüdisches Städtebild. / Corbea-Hoiși A. (Hrsg.). Berlin. 1998. 320 S.

⁷ На особливу увагу заслуговує праця: Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944. München. 2001. 497 S.

⁸ Czernowitz. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt. / Heppner H. (Hrsg.). Wien. 2000. 225 S.

Франції¹, С.Мартен-Фінніс² у Великій Британії, Ц.Явеця у Ізраїлі³ та багатьох інших сприяли тому, що інтерес до історії Буковини загалом та до єврейської історії зокрема й надалі посідав важливе місце серед пріоритетів європейського наукового співтовариства. Ба більше, вона слугувала зразком і мотивацією до роботи для представників молодшого покоління дослідників, зокрема таких, як: М.Вінклер і М.Бауер у Німеччині, Б.М.Гріль у Австрії, Д.Гренчук, Й.Ліхачу, Ф.Соломон та Й.Ростош у Румунії, Д.Рехтер у Великій Британії та ін. Усі вони досліджують різні аспекти історії буковинського краю з наголосом на єврейському складнику.

На особливу увагу заслуговує дослідження М.Вінклера про роль преси та театру у формуванні ідентичності чернівецьких євреїв після 1918 р., яке вийшло друком у Бремені в 2007 р. На основі аналізу історії єврейської газетної справи в місті над Прутом автор реконструює процес формування плюралістичного комунікативного простору, що став основою для виникнення інституту громадської думки (*Öffentlichkeit*), а також підводить до ідеї про прямий зв'язок цих нових соціокультурних явищ із єврейським націогенезом⁴.

Формуванню буковинського єврейства як специфічної етнокультурної групи присвятив свою роботу «Перетворення на Габсбургів. Євреї Австрійської Буковини 1774–1918» історик з Оксфорду Д.Рехтер⁵. Автор констатує появу на Буковині в другій половині ХІХ ст. нової єврейської спільноти (*A new Jewish society*), яка вирізнялася проавстрійськими настроями, лояльністю до Габсбургів, тяжінням до ліберальних цінностей і німецької культури. Щодо ролі єврейських товариств у цих трансформаціях, то автор обмежується лише згадкою про їх велику кількість, наголошуючи на тому, що поява громадських об'єднань була

¹ Heymann F. *Le crépuscule des lieux. Identités juives de Czernowitz*. Paris. 2003. 443 P.

² Особливо цінною була її наукова та організаційна активність у сфері дослідження чернівецької преси австрійської та румунської доби включно з єврейською. Про це див., наприклад: Marten-Finnis S., Jaštal K. *Deutsche und jüdische Periodika in Czernowitz 1918–1940. Ein gemeinsames Projekt zur systematischen Erfassung der Czernowitzer Presselandschaft aus germanistischer Sicht. Razem czy oddzielnie? O Bukowinie.* / Feleszko K. (Ed.). Warszawa. 2000. S.333–336.

³ Yavetz Z. *Erinnerungen an Czernowitz. Wo Menschen und Bücher lebten*. München. 2007. 255 S.

⁴ Winkler M. *Jüdische Identitäten im kommunikativen Raum. Presse, Sprache und Theater in Czernowitz bis 1923*. Bremen. 2007. 322 S.

⁵ Rechter D. *Becoming Habsburg. The Jews of Austrian Bukovina 1774–1918*. Oxford-Portland (Oregon). 2013. 214 P.

«ознакою переможної ходи громадянського суспільства в Центральній Європі XIX ст.»¹.

Те, що остання теза Д.Рехтера, який є також автором книги про лідера сіоністського руху на Буковині австрійського періоду Леона Келльнера², звучить як аксіома, не повинно дивувати. Адже процес формування громадянського суспільства, роль товариств, партій та спілок як конструктивних складників і механізмів останнього були вивчені раніше. Що ж до Дунайської монархії, то важливий внесок у цю справу зробив, зокрема, колектив авторів 8-го тому вже згаданого вище видання «Монархія Габсбургів. 1848–1918» у складі Г.Румплера, Е.Ганіша, П.Урбаніча, Г.-П.Гіє, Г.Гааса, Б.Марушича, Ї.Покорни, П.Водопівця, М.Яновського та багатьох ін.³

Аналіз початків та генези товариського життя на Буковині в розрізі різних національних груп у згаданому вище виданні здійснив німецький історик, чернівчанин за походженням, Е.Турчинські⁴. У ньому дослідник, зокрема, послідовно наголошує на тому, що об'єднання, особливо полінаціонального характеру, членами яких були представники різних етнічних груп, зробили значний внесок у розвиток Буковинського краю: поширення культури, освіти, громадянської свідомості, локального патріотизму тощо. Водночас автор стверджує, що з початком 1880-х рр. у товариському житті набирають обертів процеси національної сепарації та поділу на національні табори⁵.

Щодо євреїв, то, на думку Турчинського, попри те, що їм було притаманне «яскраво виражене почуття спільноти»⁶, представники цього етносу тривалий час були активними учасниками німецьких товариств і корпорацій. Утім, причиною розриву між німцями і євреями автор, всупереч загальновідомій хронології подій, вважає поширення в єврействі «безкомпромісної

¹ Rechter D. *Becoming Habsburg. The Jews of Austrian Bukovina 1774–1918*. P.138–139.

² Rechter D. *At Eden's Door: The Habsburg Jewish Life of Leon Kellner (1859-1928)*. Liverpool-Cambridge. 2023. 212 P.

³ *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VIII. Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft*. /Rumpler H., Urbanitsch P. (Hrsg.). Wien. 2006. 1491 S.

⁴ Turczynski E. *Vereine, Interessenverbände und Parteien in der Bukowina. Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VIII/1*. /Rumpler H., Urbanitsch P. (Hrsg.). Wien. 2006. S.859-908.

⁵ Ibid. S.872.

⁶ Ibid. S.876.

націоналістичної орієнтації»¹, применшуючи або й зовсім замовчуючи роль німецького національного руху. Ба більше, у тому, що в середовищі «корпорованих» німецьких студентів цісарського-королівського університету Франца Йосифа у Чернівцях на зламі 1870–1880-х рр. беруть гору націоналістичні тенденції, Турчинський звинувачує німецькомовного письменника з Чернівців Карла-Еміля Францоу, який, будучи асимільованим євреєм, нібито дорікав німцям за їхню національну індіферентність².

Прикметно, що така, дещо викривлена, картина початків німецького та єврейського національних рухів на Буковині за Турчинським була загалом безапеляційно прийнята історіографією, зокрема й українською³. Не в останню чергу тому, що єврейська історія Буковини в сучасній українській історичній науці, яка бере свій початок з 1991 р., на жаль, не спромоглася стати окремим напрямом досліджень. За традицією, притаманною як працям українських істориків у діаспорі⁴, так і представників радянської історичної школи, в українських виданнях⁵, що побачили світ після 1991 р. й висвітлюють загальну історію Буковини та Чернівців австрійського періоду, єврейство згадується лише побіжно: як елемент, що домінував у багатьох сферах економіки краю або як тимчасовий політичний союзник місцевих українців.

З огляду на це, саме як спробу бодай частково заповнити існуючу історіографічну прогалину варто розглядати публікації автора⁶ дисертаційного дослідження, які побачили світ на початку 2000-х років. У них проаналізовано правовий статус єврейського населення та єврейських релігійних громад,

¹ Turczynski E. Vereine, Interessenverbände und Parteien in der Bukowina. S.874.

² Ibid. S.873.

³ Осачук С.Д. Німці Буковини. Історія товариського руху (друга половина XIX – початок XX ст.). Чернівці. 2002. С.92-93.

⁴ Див., наприклад: Буковина – її минуле і сучасне: репринт. видання 1956 р. / Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський. Чернівці. 2019. 968 с.

⁵ Див., наприклад: Буковина. Історичний нарис / ред. колегія у складі С.С. Костишина (голова), В.М. Ботушанського, О.В. Добржанського, Ю.І.Макара, О.М.Масана, Л.П.Михайлини. Чернівці. 1998. 416 с.

⁶ Кушнір М.П. Єврейська релігійна община та правове становище євреїв Буковини в другій половині XIX – на початку XX ст. *Питання історії України*. Збірник наукових статей. Т.4. Чернівці. 2000. С. 278–286; Кушнір М.П. Соціально-економічне становище євреїв на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст. *Наукові записки тернопільського державного педагогічного університету імені В.Гнатюка*. Історія. Вип.11. Тернопіль. 2000. С. 81–88; Кушнір М.П. Між «світлом» і «мороком»: до питання про виникнення «садагурської» династії рабинів та про деякі аспекти хасидського руху на Буковині в 40–50-х роках XIX століття. *Буковинський журнал*. Ч.1–2. Чернівці. 2001. С.226–235.

соціально-економічне становище євреїв, початки хасидського руху на Буковині тощо.

Водночас кількість ґрунтовних україномовних праць, присвячених історії євреїв Буковини, досі залишається критично малою. Із наявного доробку варто назвати дисертаційне дослідження О.Суровцева¹, присвячене темі Голокосту на території Північної Буковини та Хотинщини. На увагу заслуговує також монографія І.Яворської² про єврейську еміграцію з Буковини під час та після Другої світової війни, яка побачила світ 2016 р. Сторінки з життя та діяльності видатних євреїв, які народилися або мешкали в Чернівцях та на території області, подано у тритомному виданні С.Березіної³. Утім, впадає у вічі те, що жодне з перерахованих досліджень не стосується австрійського періоду. Винятком є невелика розвідка названої останньою авторки про буковинських рабинів, яка побачила світ у 2018 р.⁴

Від середини двохтисячних років в Україні помітно активізацію історичних студій єврейської регіональної проблематики. Різноманітним аспектам історії євреїв, які мешкали в різних регіонах нашої держави, присвятили свої дослідження І.Монолатій, Т.Сидорчук, В.Доценко, І.Лукавенко, А.Харченко, В.Москалець та багато інших учених. На цьому тлі знову зріс інтерес до історії євреїв Буковини. Насамперед варто відзначити доробок чернівецьких істориків. Зокрема, завдяки зусиллям таких вчених, як О.Добржанський⁵, І.Піддубний⁶,

¹ Суровцев І.А. Голокост у Північній Буковині та Хотинщині в роки Другої світової війни: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці. 2006. 234 с.

² Яворська І.Т. Життя як пошук раю. Еміграція євреїв з Чернівецької області (1944—1991). Чернівці. 2016. 216 с.

³ Березіна С.І. Євреї Буковини. 120 славних імен. Чернівці. 2016. 304 с.; Березіна С.І. Євреї Буковини. Славні імена. Чернівці. 2017. 304 с.; Березіна С.І. Євреї Буковини. Славні імена. Чернівці. 2018. 328 с.

⁴ Березіна С.І. Буковинські рабини. Чернівці. 2018. 108 с.

⁵ Добржанський О.В. Боротьба за лідерство у єврейському русі на Буковині на початку ХХ ст. *Літопис Волині*. Всеукраїнський науковий часопис. Чис. 33. Луцьк. 2025. С.65–71.

⁶ Піддубний І.А. Місце та роль Бенно Штраухера у житті єврейської громади Чернівців та Буковини кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Т.35. Кам.-Подільський. 2022. С.178–190; Піддубний І.А. Єврейська громада Буковини в період вирішення долі краю та формування органів нової влади (1918–1923 рр.). *Вісник науки та освіти*. Серія «Історія та археологія». №11 (41). Київ. 2025. С.3913–3929; Піддубний І.А. Становище та відстоювання громадянських прав євреїв в Румунії міжвоєнного періоду (1922–1940 рр.). *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Історія. №62. Чернівці. 2025. С.173–186.

О.Безаров¹, останнім часом вийшла низка цікавих публікацій, присвячених важливим темам єврейської минувшини краю ХІХ–ХХ ст.

Серед нових публікацій зарубіжних істориків варто виокремити передусім праці румунського вченого Д.Гренчука², які узагальнено висвітлюють далеке і близьке минуле єврейської громади Радівців, а також історичну долю чернівецького єврейства.

Отже, як засвідчує аналіз, ні зарубіжна, ні українська історіографія не можуть наразі похвалитися наявністю ґрунтовних досліджень, спеціально присвячених єврейському товариському руху на Буковині періоду входження останньої до складу імперії Габсбургів. Тому численні апріорні судження про важливу роль єврейських об'єднань у житті єврейської спільноти краю, до яких вдаються різні дослідники цього відтинку історії Буковини, залишаються поки що без опертя на серйозну теоретичну основу та всесторонній емпіричний аналіз.

1.2. Джерельна база дослідження

Оскільки запорукою довіри наукового співтовариства до будь-якого історичного дослідження є правильний і достатній вибір джерел, вважаємо за необхідне коротко описати та охарактеризувати джерельну базу цієї роботи. У процесі формування переліку писемних пам'яток (оригінальних або первинних джерел), на які опирається це дослідження, визначальними були два чинники. З одного боку, на нього впливали мета і завдання, окреслені автором. А з іншого – фізична наявність таких пам'яток, а також суб'єктивна оцінка дослідником їхньої здатності виконати роль інструментів у «подоланні рамок простору і часу»³ та відтворенні подій, процесів та явищ минулого в межах обраного історичного хронотопу.

¹ Безаров О.Т. Становлення Державного єврейського театру імені Шолом Алейхема у Чернівцях у 1945 р. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Т.39. Кам.-Подільський. 2023. С.244–255; Безаров О. Т. Останній аншлаг. Історія єврейського театру імені Шолом Алейхема (1945–1950 рр.). Чернівці. 2025. 208 с

² Hrenciuc D. O scurtă istorie a evreilor din Rădăuți. Gluj-Napoca. 2018. 354 P.; Hrenciuc D. Cernauti, Ierusalimul de pe prut: o istorie a evreilor din capitala Bucovinei. Cluj-Napoca. 2022. 382 P.

³ Міронова І.С. Історичне джерелознавство та українська археографія: навчальний посібник. Миколаїв. 2017. С.15.

Водночас доволі вузькі географічні та хронологічні межі дослідження полегшували завдання визначення місць знаходження потрібних джерельних матеріалів. Зокрема, щодо архівних джерел, то головними місцями їх збереження є насамперед Державний архів Чернівецької області (ДАЧО) та Державний архів Австрійської Республіки (Österreichisches Staatsarchiv) у м. Відень. Останній є конгломератом архівів, організованих як за хронологічним, так і за тематико-інституційним принципами.

Опубліковані джерела, використанні в дослідженні, зберігаються переважно в Науковій бібліотеці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівецькій обласній бібліотеці імені Михайла Івасюка, бібліотеці Державного архіву Чернівецької області, Львівській національній науковій бібліотеці України імені Василя Стефаника, Національній бібліотеці Республіки Австрії у м. Відні, а також ряді бібліотек Федеративної Республіки Німеччини.

Вибір і опрацювання джерел відбувалося як безпосередньо на місці їх збереження, так і за допомогою інструментів віддаленого доступу до каталогів та фондів, які пропонують названі вище установи. Значно полегшила це завдання наявність спеціальних порталів з оцифрованими матеріалами, таких, наприклад, як: <https://anno.onb.ac.at/> ; <https://www.difmoe.eu/> ; <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm> .

Натомість викликом стала мовно-семіотична строкатість, а також рукописний і друкований готичні (куррентні) шрифти, які застосовувалися в процесі створення лівової частки джерельних матеріалів досліджуваного періоду. Більшість релевантних для цього дослідження писемних джерел написана німецькою мовою. Проте трапляються й документи та матеріали, написані їдишем та івритом, а також англійською, румунською та російською мовами.

Детальну характеристику джерельної бази дослідження за наявною в українській історичній науці традицією варто розпочати з розподілення усього масиву джерел на окремі групи за їх типом та важливістю. Такий крок дає змогу

не лише акцентувати їхні видові й змістові особливості, але й краще зрозуміти усі складники дослідницького поля, а також зв'язок останнього з об'єктом та предметом дослідження.

Отже, **першу групу джерел** формують неопубліковані архівні документи, значну частину яких уперше введено до наукового обігу.

Натомість до **другої групи** належать опубліковані джерела, які розподілено на декілька підгруп:

- законодавчі та розпорядчі акти Держави Габсбургів та її окремих інституцій;
- установчі та інші документи товариств;
- матеріали офіційної австрійської статистики;
- стенографічні протоколи засідань представницьких органів влади.

У **третю групу** варто виділити матеріали періодичної преси досліджуваного часу.

Основний масив архівних джерел, використаних у дослідженні, представлений справами з фондів Державного архіву Чернівецької області. Це насамперед документи, що сформувалися внаслідок діяльності управлінських структур, пов'язаної із соціально-економічним, духовним і культурним життям мешканців краю. Так, у **фонді №1** (Буковинська окружна управа), який містить понад 14 тис. одиниць зберігання¹, накопичено широкий спектр матеріалів, які стосуються правового та соціально-економічного становища євреїв на Буковині періоду кінця XVIII – першої половини XIX ст. Зокрема, йдеться про листування між Буковинською окружною управою в Чернівцях та Галицькою губернською управою (намісництвом) у Львові з питань прав та обов'язків, а також оподаткування євреїв, організації єврейської релігійної та шкільної справи тощо. Саме тут зберігаються матеріали, які проливають світло на стан місцевої торгівлі, ремесла та промислів й зокрема містять відомості про задіяне в цих сферах економіки єврейське населення. Спеціально варто згадати про справи, які

¹ Державний архів Чернівецької області. Путівник. / упор. Анохіна Л., Никирса М. (відповід. упор.), Ринжук Г., Олар Д. Т.І. Київ–Чернівці. 2006. С.23.

стосуються виникнення релігійного руху євреїв-хасидів на території краю, а також утворення місцевих династій цадиків у Вижниці та Садгорі¹.

Архівні справи, сконцентровані у **фонді №3** (Буковинська крайова управа), який охоплює понад 53 тис. одиниць зберігання², є найбільш цінними для дослідження, оскільки вони безпосередньо стосуються його предмету. Це пояснюється тим, що до широкого кола компетенції найвищого органу австрійської виконавчої влади краю належали як нагляд за діяльністю товариств, політичних партій, газетною справою тощо, так і надання дозволів на здійснення театральної, концертної та іншої культурної і культурно-просвітницької діяльності³.

Документи цього фонду містять клопотання ініціативних груп зі створення товариств про затвердження статутів, проекти самих статутів, а також листування (протоколи, повідомлення, рекомендації) щодо корегування змісту останніх⁴. Залежно від місця розташування об'єднання в листуванні брали участь Чернівецький міський магістрат, відповідні повітові управи. У тих випадках, де йшлося про виникнення чи діяльність політичних об'єднань, а також у інших нестандартних ситуаціях, відповідні структурні підрозділи крайової управи вели активний письмовий діалог з урядовими структурами й передусім з міністерством внутрішніх справ, міністерством віровизнань та освіти. Матеріали такого штибу становлять великий інтерес, оскільки відображають як адміністративну логіку тогочасних державних органів, так і ставлення влади до конкретних товариств та тих цілей, які вони переслідували⁵. Оскільки поліційні

¹ ДАЧО.Ф.1.Оп.1.Спр. 183, 329, 384, 667, 1253, 1716, 2700, 2781, 3180, 3408, 3714, 4088, 4899, 8060, 10885; Оп.2. Спр. 2267, 2560, 2627.

² Державний архів Чернівецької області. Путівник. С.27.

³ ДАЧО.Ф.3.Оп.1.Спр.296, 760, 4027, 5278, 5279, 6541, 6571, 6577, 6572, 6851, 6867, 7428, 9158, 9159-9161, 9428, 9431, 10969, 11807, Оп.2.Спр.907, 2617, 3355, 3356, 3778, 16900, 17816, 21419, 21420, 23230, 23231, 24023, 24089, 24926-24929, 24931, 24932, 26090, 27213, 29107, 29108.

⁴ ДАЧО.Ф.3.Оп.1.Спр.2526, 5597, 6204, 7399, 7400, 7401, 7402, 15315, Оп.2.Спр.2616, 8940, 8951, 9344-9347, 9352, 10192, 10521, 10540, 10541, 12239, 12245, 12565, 12739, 12877, 12893, 13364, 13917, 13918, 14529, 15325, 16884, 17799, 17816, 18266, 18768, 19296, 19313, 19315, 19934, 19935, 19940, 19941, 19945, 19974, 19976, 19990, 20629, 20668, 20671, 20708- 20712, 21378, 21386, 21437-21439, 21441, 22448, 22452, 22455, 23196, 23197, 23256, 23257, 23259, 23260, 24076, 24089, 24926, 24947, 24948, 24952, 24954, 24955, 27167, 27168, 27201, 27202, 29085.

⁵ ДАЧО.Ф.3.Оп.1.Спр. 101, 1011, 1311, 5911, 6502, 6503, 6517, 6524, 6822, 7100, 7398, 10953, 11397, Оп.2.Спр.59, 2617, 9360, 11634, 11970, 11971, 12546, 14774, 15035, 15036, 16456, 16884, 17803, 18299, 19268, 19314, 19938, 22437, 23197, 23229, 24092.

функції на Буковині між 1866 р. та 1905 р. виконувалися крайовою управою, то в зазначеному фонді вміщено справи з матеріалами про результати нагляду за діяльністю єврейських релігійних громад, проведення виборів їхніх правлінь та рабинів. Особливо цінними є справи про нагляд за діяльністю різноманітних єврейських об'єднань¹.

Значний інтерес становлять справи, що містять відомості про кількість офіційно зареєстрованих товариств у різні роки². Попри те, що подана в них інформація не є вичерпною і відображає картину лише з певними часовими інтервалами, у поєднанні з іншими джерелами вона дає змогу відтворити загальну динаміку процесів інституалізації єврейського товариського руху на Буковині в досліджуваний період.

У **фонді №10** (Дирекція поліції м. Чернівці), що налічує 1966 одиниць зберігання³, зосереджено справи, які містять матеріали, сформовані також в процесі нагляду поліційних органів за політичним настроєм населення краю, пресою, громадськими організаціями, проведенням масових зібрань, культурних заходів та видовищ. За результатами такої адміністративної практики в місцевій поліції сформувався значний масив документів, які містять цінну інформацію про діяльність єврейських товариств⁴.

Важливі документи збережено у **фонді №39** (Чернівецький міський магістрат), у якому налічується понад 7 тис. одиниць зберігання⁵. Вони проливають світло на різні сторони життя крайової столиці Буковини в період з кінця XVIII ст. і до 1918 р. й стосуються, зокрема, будівництва споруд, розвитку ремесла й торгівлі, початкової освіти, встановлення ставок й адміністрування місцевих податків та зборів, благоустрою і санітарного стану, управління міським майном, громадського порядку, охорони здоров'я і благодійної справи тощо. У

¹ ДАЧО.Ф.3.Оп.1.Спр. 5106, 7099; 8943, 9807, 10954, 11249, 12106, Оп.2.Спр.10521, 11631, 11973, 11977, 11979, 12227, 12235, 12243, 12245, 12563, 12567, 12879, 12885, 13359, 13363, 13587, 13603, 14226, 14797, 15322, 15336, 16884, 17803, 18262, 18263, 18269, 18299, 18748, 18749, 18769, 18770, 19940, 22415, 22434, 22432, 22435, 22436, 24022, 24073, 24083, 25968, 26087- 26090, 26118, 27112, 27150, 27212, 27229, 28227, 29106.

² ДАЧО.Ф.3.Оп.1.Спр.1187; Оп.2.Спр.7583, 12546, 14801.

³ Державний архів Чернівецької області. Путівник. С.38.

⁴ ДАЧО.Ф.10.Оп.1.Спр.45, 120, 215, 230, 235, 239,258, 278, 332, 334, 394, 405, 465, 471, 543, 702, 705, 746, 762, 846, 974, 978, 988, 1046, 1084.

⁵ Державний архів Чернівецької області. Путівник. С.20.

фонді є й чималий обсяг листування між міським магістратом та правлінням місцевої релігійної громади¹.

Не менш цінними є й матеріали **фонду №325** (Чернівецька міська єврейська релігійна громада м. Чернівці), у якому відклалося понад 3700 одиниць зберігання². Документи фонду відображають історію єврейської релігійної громади крайового міста, найбільшої на Буковині за кількістю членів та фінансовими статками. Справи містять протоколи засідань керівних органів єврейського релігійного самоврядування (ради та правління єврейської релігійної громади, рабинату), фінансові звіти, кошториси, звернення, скарги, матеріали проведення виборів, списки виборців, розкладки податкового навантаження, матеріали щодо діяльності різноманітних інституцій (громадського дому, лікарні, кладовища, притулків для дітей-сиріт, людей похилого віку та інвалідів). Крім того, тут фіксуємо листування керівництва громади з Крайовою управою, Чернівецьким міським магістратом, окремими єврейськими товариствами, а також статuti й звіти про діяльність окремих об'єднань та ін.³

Не можна оминати увагою й окремі документи **фонду № 1026** (Галицька губерньська управа у справах Буковини), у якому нараховується 1542 одиниці зберігання⁴, зокрема матеріали про становище єврейського населення краю та політику австрійської військової і цивільної влади щодо нього з часу приєднання краю до Австрійської імперії й до середини XIX ст. У цьому фонді є також документи, які містять інформацію про намагання австрійської влади обмежити поселення євреїв у краї та про початок будівництва Великої синагоги в Чернівцях⁵.

Чимало важливих для дослідження документів було виявлено у фондах **Державного архіву Австрійської Республіки**. Серед багатьох його відділень особливий інтерес становить «Загальний архів управління» (Allgemeines

¹ ДАЧО.Ф.39.Оп.1.Спр. 34, 513, 1287, 2441, 4981, 5802, 5804; Оп.2.Спр. 13, 20, 68, 110, 174.

² Державний архів Чернівецької області. Путівник. С.83.

³ ДАЧО.Ф.325.Оп.1.Спр.78, 81, 93, 96, 147, 334, 335, 336, 360, 392, 429, 448, 450, 463, 495, 534, 599, 621, 768; Оп.2.Спр. 2, 227-597; Оп.3. Спр.10-22.

⁴ Державний архів Чернівецької області. Путівник. С.21.

⁵ ДАЧО.Ф.1026.Оп.1. Спр.509, 510, 511, 568, 660, 661, 785, 828, 886, 923.

Verwaltungsarchiv), у якому зберігаються акти міністерств внутрішніх справ, віровизнань і освіти, інших урядових структур Австрійської імперії. На жаль, через пожежу, що сталася у старому приміщенні архіву в 1927 р., значна частина цінних документів, які стосувалися Буковини загалом та єврейської проблематики у краї зокрема, була втрачена або значно пошкоджена. Проте, деякі безцінні документальні пам'ятки все ж вдалося опрацювати. Насамперед йдеться про листування між австрійською адміністрацією Буковини та ключовими центральними відомствами у Відні, яке відображає еволюцію підходів державних органів до питання щодо розширення прав місцевого єврейського населення після 1849 р. й, зокрема, у частині права придбання нерухомості та володіння нею. Не менш важливим є обмін думками буковинських чиновників та представників місцевої єврейської еліти з управлінцями у Відні щодо запровадження нових правових принципів внутрішньої організації єврейських релігійних громад. Значний інтерес викликають численні звіти, підготовлені крайовою та повітовими адміністраціями із залученням представників місцевого єврейства, у яких подано кількісну та якісну характеристику єврейських релігійних громад краю¹.

З-поміж усього масиву архівних документів, використаних у цьому дослідженні, відносно невелику частку становлять опубліковані джерела. В Україні було лише дві спроби спростити дослідницькому загалу доступ до першоджерел з історії євреїв Буковини. Йдеться про путівник фондами Державного архіву Чернівецької області², підготовлений у 2003 р. О.Добржанським, Н.Масіян та М.Никирсою. Видання, присвячене основним національним групам населення краю включно з євреями, містить списки фондів та справ, а також тексти окремих документів у перекладі українською мовою.

¹ Österreichisches Staatsarchiv. Allgemeines Verwaltungs-, Finanz- und Hofkammerarchiv (ÖSTA AVAFHKA). Neuer Kultus. D.3. Bukowina. Ausweis über den Stand der israelitischen Kultusgemeinden in der Bukowina. Zl. 5286, 2901, 3810, 15940, 42824, 49554, 16617, 40028, 47297, 1033.

² Добржанський О., Масіян Н., Никирса М. Нації та народності у фондах Державного архіву Чернівецької області (1775–1940). Чернівці. 2003. 172 с.

Значно ширша палітра матеріалів із фондів архіву (133 документи та витяги з документів) про єврейське населення та єврейський національний рух на Буковині, перекладених українською мовою, була представлена в тематичному збірнику, що вийшов друком у Чернівцях у 2007 р.¹ Зазначений збірник містить переклади деяких важливих законодавчих і розпорядчих актів Австрійської імперії або витягів із них, які формують окрему підгрупу опублікованих джерел дослідження. Основний масив таких актів подано в різноманітних зібраннях законів імперії², загальних кодексів³, спеціальних періодичних виданнях як загальноімперського призначення⁴, так і тих, що видавалися спеціально для Буковини⁵. Деякі з цих документів датовані періодом, який лежить поза нижньою хронологічною межею дослідження. Їх використання пояснюється тим, що передбачені в них норми й положення продовжували діяти в досліджуваний період. Враховуючи той факт, що з 1786 р. і до 1849 р. Буковина адміністративно була підпорядкована Галицькій губернській управі (намісництву), і що т.зв. «єврейське законодавство» Імперії Габсбургів значною мірою, було підготовлене на основі аналізу ситуації в Галичині та з врахуванням тамтешньої адміністративної практики, в полі зору автора перебувало також зібрання імператорських патентів (указів), постанов та розпоряджень центральної та місцевої влади щодо євреїв і цієї провінції Дунайської монархії. Найповніше, на наш погляд, вони представлені в зібранні професора філософії та права Цісарсько-королівського університету у Львові М.Ф.Штьогера⁶.

¹ Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст. Збірник документів і матеріалів / упор. О.В. Добржанський, М.П. Кушнір, М.Д. Никирса. Чернівці. 2007. 464 с.

² Politischer Codex oder wesentliche Darstellung sämmtlicher die k.k. Staaten betreffenden Gesetze und Anordnungen im politischen Fache. Practisch bearbeitet von Ignatz de Luca. Bd.13. Wien. 1789. 410 S.

³ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten deutschen Erbländer der Österreichischen Monarchie. I. Theil. Wien, 1811. 395 S.; Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie. II. Theil. Wien, 1811. 398 S.; Allgemeine Gerichtsordnung für Böhmen, Mähren, Schlesien, Österreich ob und unter der Enns, Steyermark, Kärnthen, Krain, Görz, Gradisca, Triest, Tyrol und die Vorlande. Wien. 1817. 184 S.

⁴ Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgänge 1849–1852; Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgänge 1853–1869; Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Jahrgänge 1871–1918.

⁵ Allgemeine Landes-Gesetz und Regierungsblatt für das Kronland Bukowina; Gesetz- und Verordnungsblatt für das Herzogthum Bukowina.

⁶ Stöger M. Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft. In 2 Bd. B.I. Lemberg, Przemyśl, Stanislawow und Tarnow. 1833. 280 S.; Stöger M. Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft. In 2 Bd. B.II. Lemberg, Przemyśl, Stanislawow und Tarnow. 1833. 201 S.

Наступну підгрупу залучених до аналізу джерел складають статuti та інші документи товариств. Серед останніх є чимало запрошень на загальні збори і звітів про діяльність у конкретні роки, що за ініціативою відповідних об'єднань були розтиражовані поліграфічним способом. Частка таких матеріалів незначна, що засвідчує зацікавленість у поширенні в такий спосіб інформації насамперед з боку тих товариств, які прагнули розширення кола своїх членів і прихильників. Зазвичай, це великі допомогові¹ та політичні² товариства. Заслужують на увагу звіти про діяльність товариств, підготовлені їхніми керівними органами (зазвичай правліннями) за підсумками року або декількох років, і в яких відображено чимало важливої інформації, зокрема дані про надходження та видатки товариської каси, їхня структура, вартість товариського майна, обсяги капіталу тощо. Нерідко такі документи містять не лише загальні відомості про керівництво, функціонерів та кількість членів об'єднання, а й поіменні списки останніх. Варті уваги й короткі анотації про загальний стан товариств, їх головні досягнення і проблеми.

Незамінним для будь-якого наукового дослідження є матеріали, у яких подано офіційну статистику. Зазначені джерела – важлива частина наукового апарату. Зокрема, у роботі використано статистичну інформацію про професійну зайнятість населення Буковини, зібрану й опубліковану Цісарсько-королівською статистичною комісією у Відні³. Чимало цінних статистичних відомостей фіксуємо в повідомленнях Відділу статистики крайової адміністрації герцогства

¹ Statuten des Israelitischen Schneider-Kranken-Unterstützungs-Vereines in Czernowitz (abgeänderte Statuten durch die Generalversammlung 26. Jänner 1873). Czernowitz. 1873. 14 S.; Statuten des Israelitischen Schneider-Kranken-Unterstützungs-Verein in Czernowitz. Czernowitz. 1895. 14 S.; Jahresbericht des Schneider Kranken-Unterstützungs-Vereines zu Czernowitz pro anno 1873. Czernowitz. 1873. 10 S.; Einladung zu der am 20. Juli 1890 um 5 Uhr nachmittags im Salle der deutsch-israelitischen Hauptschule stattfindenden XIX. ordentlichen General-Versammlung des israelitischen Schneider-Kranken-Unterstützungsvereines in Czernowitz unter gleichzeitiger Beifügung des Jahresberichtes vom 1. Jänner 1888 bis 1. Mai 1890. Czernowitz. 1890. 15 S.; Einladung zu der am 25. Februar 1893 um 4 Uhr nachmittags in der deutsch-israelitischen Hauptschule stattfindenden XXII. ordentlichen General-Versammlung des israelitischen Schneider-Kranken-Unterstützungsvereines in Czernowitz unter gleichzeitiger Zustellung des Berichtes und der Rechnungslage bis 31. Dezember 1892. Czernowitz. 1893. 12 S.; Statuten des unter dem Protectorate Ihrer Hochwohlgeboren, der Frau Amalie Zuker, Großgrundbesitzerin, stehenden Vereines "Machse Luewjon" (Armenbeschützer) in Czernowitz. Czernowitz. 1883. 12 S.

² Statuten des Jüdischen Volksvereines in Czernowitz. Czernowitz. 1901. 11 S.

³ Österreichische Statistik. Neue Folge. *Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Bd.3. Heft 1. Wien. 1916. 213 S.

Буковини¹. Окремо варто зупинитися на джерелах, які оперують статистичними даними, що стосуються безпосередньо євреїв. У масштабах Австрійської імперії такі відомості містить видання австрійського фахівця статистики, демографа й публіциста Г.А.Шіммера². Спеціально про євреїв Буковини значний статистичний матеріал зібрав, систематизував і опублікував вже згаданий Й.Полек³.

Деякі важливі для цього дослідження цифри щодо місця євреїв у соціальній структурі населення краю було взято зі статі Г.Маргуліса⁴. Цінну інформацію довідкового характеру й насамперед різноманітні кількісні дані щодо конкретних єврейських громад краю у різні роки містить «Календар для євреїв»⁵, який виходив у Відні в кінці XIX – на початку XX ст. і був одночасно своєрідним путівником по єврейських громадах.

Щодо кількісних даних про єврейські товариства, які діяли на Буковині в досліджуваний період, то опублікованих джерел із систематизованою інформацією практично немає. Окремі відомості, зокрема про допомогіві та т.зв. «загально-корисні» об'єднання, кількість членів та обсяг товариського капіталу у період 60–70-х рр. XIX ст., було взято із статистичного звіту Торгово-промислової палати Буковини⁶. Більш повний перелік єврейських об'єднань різних типів із зазначенням років заснування, цілей та прізвищ керівників вміщено в «Довіднику-шематизмі буковинських товариств», укладеному 1911 р. секретарем Чернівецького об'єднання купців та ремісників «Eintracht» (Єдність) Г.Міттельманном⁷.

¹ Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. Heft XVI. Die bäuerlichen Besitz- und Schuldverhältnisse in Wyznitzer Gerichtsbezirke. Czernowitz. 1911. 52 S.

² Schimmer G.A. Die Juden in Österreich nach der Zählung vom 31. Dezember 1880. Wien. 1881. 17 S.

³ Polek J. Statistik des Judenthums in der Bukowina. 26 S.

⁴ Margulies H. Nationale Gliederung in Galizien und der Bukowina. *Der Jude. Eine Monatsschrift*. Jahrgang 1917–1918. Heft 10–11. Berlin-Wien. 1918. S.725–727.

⁵ Kalender für Israeliten. Zugleich Führer durch die Israel-Kultusgemeinden der österreich-ungarischen Monarchie (1892–1907). Jahrgänge I–XV. Wien.

⁶ Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862–1871 herausgegeben von der Bukowinaer Handels- und Gewerbekammer. Lemberg. 1872. 421 S.

⁷ Mittelman H. Bukowiner Vereins-Schematismus. Auf Grund statistischer Daten mit Unterstützung der k.k. Polizeidirektion und der Bezirkshauptmannschaften. Czernowitz. 1911. 116 S.

Окрему підгрупу опублікованих джерел становлять стенографічні протоколи засідань Буковинського крайового сейму. Ці протоколи відображають перебіг дискусій представників політичних сил у місцевому парламенті, аргументи сторін, виступи, заяви, звернення та інші вербальні сигнали депутатів, зафіксовані в режимі реального часу. Нерідко вони містять тексти проєктів місцевих законів, звітів різноманітних контрольних комісій та робочих груп, статистичні таблиці тощо. Стенографічні протоколи дали змогу з'ясувати позицію депутатського корпусу та окремих його представників у питаннях, що стосувалися права буковинських євреїв на набуття та володіння нерухомістю¹, визнання місцевого єврейства окремою національністю², а також проаналізувати зусилля єврейських політиків щодо захисту прав та інтересів єврейського населення краю загалом³.

Без сумніву, важливим джерелом слугує періодична преса, що виходила в досліджуваній період у Чернівцях та в столиці Австрійської імперії. Вона вміщує значний за обсягом фактологічний матеріал, незамінний в процесі реконструкції хронології подій. У межах цього дослідження було використано газети різних років, які найбільш часто та повно відображали події, пов'язані з єврейською проблематикою на Буковині та в державі Габсбургів загалом. Такі газети переважно друкувалися німецькою мовою, а їхніми засновниками, власниками або відповідальними редакторами були особи єврейського походження. Йдеться про такі чернівецькі газети, як «Bukowiner Zeitung» (Буковинська газета), «Bukowiner Rundschau» (Буковинський огляд), «Bukowiner Post» (Буковинська пошта), «Bukowinaer Volkszeitung» (Народна газета Буковини), «Czernowitzer Allgemeine Zeitung» (Загальна чернівецька газета), «Czernowitzer Tagblatt» (Чернівецький щоденний листок), «Czernowitzer Morgenblatt» (Чернівецький ранковий листок). Використовувалися й газети єврейською мовою, зокрема «נײַע אײראָועליטישע אללאַנץ» (Новий єврейський

¹ Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtages. III. Session der I. Wahlperiode. Czernowitz. 1863. 414 S.

² Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtages. V. Session der IX. Wahlperiode. Czernowitz. 1903. 742 S.

³ Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtages. V. Session der X. Wahlperiode. Czernowitz. 1909. 897 S.

альянс). Чимало цінної інформації автор відшукав на шпальтах друкованих органів єврейських політичних партій, зокрема в газетах «Die Volkswehr» (Народний захист), «Der jüdische Volksrat» (Єврейська народна рада), «Ostjüdische Zeitung» (Східно-єврейська газета). З-поміж віденських видань використовувалася насамперед газета «Die Welt» (Світ) – друкований орган всеавстрійської сіоністської організації.

Перелік тем, які висвітлювалися на шпальтах газет, є надзвичайно широким і охоплює практично усі сфери життя євреїв краю. Серед них чимало й тих, які безпосередньо стосуються діяльності єврейських об'єднань. Аналіз газетних матеріалів свідчить також про те, що кількість публікацій, присвячених діяльності товариств, збільшується у міру наближення до верхньої хронологічної межі дослідження. Це пояснюється як постійним зростанням кількості єврейських об'єднань у краї й розширенням напрямів їхньої діяльності, так і збільшенням самої номенклатури періодичних видань. Останнє дає змогу звіряти та співставляти факти, викладені в різних газетах, уникаючи тенденційності.

Отже, проаналізовані групи й підгрупи джерел, доповнюючи одна одну, стали надійною основою для об'єктивного та всестороннього наукового розкриття обраної для дослідження теми. Вони дали змогу висвітлити основні її аспекти, визначенні завданнями, а також оприятити чимало невідомих раніше фактів про діяльність єврейських товариств на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Ця наукова робота має характер case study (дослідження конкретного випадку) і є спробою зрозуміти та пояснити більш широкий феномен, а саме розвій товариського життя на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст. Осягнення «цілого» через «часткове» вважається усталеним способом пізнання в науці. Нерідко застосовується і зворотній підхід, коли знання про «ціле» допомагає скласти більш повне уявлення про «часткове». Позаяк обидві частини цієї філософської дихотомії однаково важливі, то перш ніж перейти до

детального висвітлення характеристик «часткового», що є головною метою дослідження, варто визначити теоретичні підходи до розуміння суті «цілого», а також методологію дослідження «часткового».

Діяльність великої кількості товариств була невіддільною частиною соціально-історичної реальності Буковини досліджуваного періоду. Причини їх виникнення варто шукати в глибинних змінах, які переживав край, а отже, й усі групи населення і соціальні структури. Для більшості науковців, які досліджували минуле Буковини, перетворення слугували рамковими умовами і відправною точкою їхніх досліджень, присвячених різним аспектам нової реальності. Так, професор О.Добржанський¹, описуючи початки українського національного руху у краї, акцентує увагу на процесах поступової лібералізації політико-правової системи держави Габсбургів. «Конституційні перетворення» в імперії вважає однією з передумов розгортання національно-культурного руху буковинських поляків А.Горук². Німецький дослідник М.Вінклер³ наголошує на формуванні нового простору комунікації, а К.Валявська⁴ – на «трансформації соціального простору» та формуванні нової культури світського життя. Г.Скорейко⁵ фокусується на демографічних й етносоціальних процесах. С.Добржанський⁶ визначальними вважає зміни в системі управління містами. У розумінні дослідника діяльності українських товариств Галичини й Буковини М.Гуйванюка⁷, контекстом для розгортання січового руху також слугували суспільно-політичні процеси в краї. С.Осачук⁸ у своєму дослідженні німецького товариського руху відштовхується натомість від загальноєвропейських «етнополітичних процесів», які, на його думку, опосередковано призвели до

¹ Добржанський О.В. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. Чернівці. 1999. С.87–113.

² Горук А.І. Національний рух поляків на Буковині (друга половина XIX ст. – 1914 р.). Чернівці. 2005. С.58–60.

³ Winkler M. Jüdische Identitäten im Kommunikativen Raum. S.21–23.

⁴ Валявська К.В. Світське життя на Буковині: соціальний та культурний простір (1848–1914): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці. 2016. С.8.

⁵ Скорейко Г.М. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами. Чернівці. 2002. С.9.

⁶ Добржанський С.О. Міське управління Правобережної України, Галичини і Буковини: порівняльний аналіз функціонування органів влади (друга половина XIX – початок XX ст.). Чернівці. 2021. С.177–191.

⁷ Гуйванюк М.Р. Січовий рух у Галичині й на Буковині (1900–1914): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці. 2002. С.2.

⁸ Осачук С.Д. Німці Буковини. Історія товариського руху (друга половина XIX – початок XX ст.). Чернівці. 2002. С.13.

загострення національних проблем у Дунайській монархії загалом і на Буковині зокрема. На «транзитивний» характер досліджуваного періоду, політизацію етносів й активізацію міжетнічних інтеракцій як його визначальні ознаки вказують представники етнополітології, зокрема дослідник феномену міжетнічної взаємодії в Галичині та на Буковині І.Монолатій¹.

Поділяючи підхід зазначених дослідників, автор так само вважає, що причини появи й функціонування мережі єврейських товариств на території краю криються у суспільних трансформаціях, що відбувалися на Буковині в цей період. Вони були всеохоплюючими й відображали в економічній сфері перехід від феодалізму до капіталізму, в політичній – від абсолютизму до конституціоналізму, в соціальній – від людської спільності із закритими стратами (горизонтальними пластами) та низькою міжстратовою мобільністю, до спільності із відкритими стратами, у якій зміна приналежності до страти нерідко виступає головною мотивацією соціальних взаємодій. Найкраще ці два типи (моделі) соціальних спільностей, на наш погляд, описує теорія про «спільноту» та «суспільство», сформульована у 1880-х рр. засновником німецької соціології Ф.Тьонісом. На відміну від «спільноти», яку Тьоніс вважає природною, органічною формою співжиття людей, «суспільство» є штучним конструктом, який опирається на раціональність дій та цілеспрямовану волю індивіда².

Активна фаза формування модерного «суспільства» як нової якості «спільності» спостерігалася й на території Буковини в другій половині XIX – на початку XX ст. Результатом цього складного й неоднозначного процесу було, на наш погляд, не лише виникнення нових універсальних явищ та інститутів, таких як «ринок», «парламентаризм», «громадська думка», але й глибока ерозія старих, усталених структур, які підтримували внутрішню єдність та життєздатність кожної конкретної етнічної групи, зокрема й євреїв. У такий спосіб загальні модернізаційні тренди в буковинському соціумі доповнювались «внутрішньо-

¹ Монолатій І.С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867-1914 рр. Івано-Франківськ. 2010. С.53.

² Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Київ. 2005. С.22–147.

етнічними» та «міжетнічними» процесами, сповненими криз і конфліктів. Саме сукупність різнонаправлених етнонаціональних процесів, на думку автора, становить історичний контекст, у якому виникає новий вид суспільних інституцій – добровільні моноетнічні об'єднання.

У той час, як «велика поліетнічна спільнота», до складу якої входило усе населення краю, використовуючи нові практики соціальних взаємодій, перетворювалася на «суспільство», «малі спільноти», якими виступали кожна конкретна етнічна група (українці, румуни, німці, євреї, поляки) потрапили у «гравітаційне поле» націогенезу. У зв'язку із цим виникає необхідність з'ясувати підхід до розуміння генези націй.

Попри велику кількість теорій походження нації, відомих сучасній науці, автор є прихильником модерністського підходу. Останній ґрунтується на твердженні, що нація є продуктом модерної доби¹. Підтримуючи це твердження, ми вважаємо, що націю варто розглядати як нову якість етнічної спільноти, як нову форму її внутрішньої самоорганізації, що була покликана до життя потребами модерного часу. Цей підхід, на наш погляд, не тільки повністю корелюється з вищезазначеними постулатами Ф.Тьоніса, але й відповідає засадничому принципу методології дослідження багатотисячолітньої історії єврейського народу, сформульованому вже згаданим автором фундаментальної 10-томної праці «Всесвітня історія єврейського народу» С.Дубновим. Цей єврейський історик вважає, що «саме народ, його національна індивідуальність, виникнення, розвиток і боротьба за виживання становлять предмет <єврейського> наукового історіописання»². Розвиваючи ідею Дубнова, автор вважає, що «народ», під яким у конкретному випадку слід розуміти «єврейську етнічну спільноту», є своєрідним «фізичним тілом», яке рухається крізь історичні епохи й, намагаючись кожен раз пристосуватися до нових умов існування заради самозбереження, вимушено змінює свою внутрішню організацію. Оскільки будь-

¹ Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму. Київ. 1999. С.80–85.

² Dubnow S. Weltgeschichte des jüdischen Volkes von seinen Urfängen bis zur Gegenwart in zehn Bänden. B.1. Berlin. 1925. S.XVI.

яка людська спільнота, зокрема й та, що об'єднана за етнічним принципом, це – соціальна єдність, то її історична адаптація передбачає передусім зміну структури і принципів соціальних взаємодій всередині цієї спільноти.

Саме таку трансформацію, на думку англійського історика Д.Рехтера, переживала єврейська спільнота Буковини в ХІХ ст.¹ Результатом реагування останньої на нові виклики й загрози стало, на наш погляд, творення нових соціальних структур у вигляді громадських об'єднань, які відповідали духу доби й могли виконувати функції підтримки життєздатності усієї етноспільноти. Їх набір охоплював як «видимі» функції, які відображалися у статутах шляхом декларування мети та опису напрямів практичної діяльності, так і «невидимі». Для розуміння суспільної значущості останніх необхідне залучення додаткового теоретичного апарату соціологічної науки, а саме теорій ієрархій та теорій соціальних мереж². Під ієрархією найчастіше розуміється розташування частин (елементів) цілого в порядку від вищого до нижчого. Натомість соціальна мережа (не плутати із сучасними цифровими платформами для передачі інформації та комунікації. – *Авт.*), навпаки, виникає із спонтанних децентралізованих зв'язків одиниць одного рівня. Озброївшись цими знаннями, розпізнати у структурі внутрішніх взаємодій товариств одночасну присутність «ієрархічного» і «мережевого» компонентів не складно: вертикальні зв'язки є основою першого, горизонтальні – другого³.

Завдяки здатності виконувати подвійні функції – «видимі» і «невидимі» – товариства, на наш погляд, виступають в ролі «передорганізації», якої, на думку деяких авторів⁴, потребує будь-який суспільний рух (соціальний чи національний) для мобілізації учасників та ресурсів. Як елементи соціальної системи вищого рівня товариства змушені підпорядковувати свою діяльність її

¹ Rechter D. Becoming Habsburg. The Jews of Austrian Bukovina 1774–1918. P.9.

² Сергеев В.М., Сергеев К.В. Механізми еволюції політичної структури суспільства: соціальні ієрархії та соціальні мережі. *Поліс*. 2003. №3. С.6–13.

³ Детальніше про це див.: Кушнір М.П. Єврейські товариства в контексті етносоціальних та етнополітичних процесів на Буковині в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. Вип.325–326. Чернівці. 2007. С.73.

⁴ Алексеев О.С. Становлення та еволюція ієрархізованих терористичних мереж. На прикладі італійських «Червоних бригад». *Поліс*. 2005. № 6. С.53–65.

внутрішній логіці й меті¹, якою в нашому випадку варто вважати забезпечення життєздатності єврейської етноспільноти Буковини.

Для опису етнонаціональних процесів у реальному житті українські історики нерідко послуговуються термінами «товариський рух» і «національний рух». Так, першим поняттям оперують у своїх дослідженнях С.Осачук та А.Горук. Другий термін ще більш широко вживається в історичній науці. Проте, науковці не завжди вважають за потрібне дати визначення або окреслити власний підхід до розуміння цих понять. Позитивним прикладом у цьому плані є фундаментальна праця О.Добржанського про український національний рух на Буковині. У ній автор пропонує замість розпливчатого терміну «націоналізм» використовувати поняття «національний рух», під яким він розуміє «намагання конкретної етнічної спільноти вирішити життєво важливі соціально-економічні, політичні та культурні потреби крізь призму національних інтересів»². Першу частину цього визначення, на нашу думку, цілком можна застосувати й для окреслення феномену єврейського товариського руху на Буковині у досліджуваний період.

Товариський рух, на наше переконання, розпочинається як спорадичні й не пов'язані між собою громадські ініціативи, які з часом організаційно оформлюються й у міру їх кількісного збільшення самоупорядковуються, набуваючи рис організованої системи. Саме цю логіку, яка відповідає діалектичному закону про перехід кількісних змін у якісні, автор цього дослідження намагається довести в наступних розділах. На появу нових життєво важливих потреб система реагує актуалізацією нових функцій або завдань, що, як і елементи самої системи (товариства), розташовуються у певній ієрархічній послідовності. При цьому потреби фізичного характеру в цій ієрархії займають найнижчий рівень, а духовні – більш вищий. На вершині структури, що утворює уявну піраміду, перебувають завдання етнокультурного та етнополітичного

¹ Принципи організації соціальних систем. Теорія і практика. / За ред. проф. М.І.Сєтрова. Київ-Одеса. 1988. 241 с.

²Добржанський О.В. Національний рух українців Буковини. С.11.

змісту. Саме їхнє вирішення є, за нашим розумінням, першочерговим завданням будь-якого національного руху, зокрема й єврейського.

«Піраміда об'єднань» є суто теоретичною конструкцією. Проте вона має важливе прикладне значення, адже за її допомогою описані вище «приховані» функції товариств знаходять своє логічне виправдання та найбільш ефективно застосування: нові соціальні зв'язки (інтерації), що продукуються громадськими організаціями, допомагають конструювати нове соціальне «тіло» спільноти (зокрема етнічної), внутрішня будова якого є більш лабільною та адаптивною, а отже, й більш стійкою до зовнішніх викликів, чутливою до подразників та інформаційних імпульсів (наприклад, у формі національних чи політичних гасел).

Теоретичні уявлення про етнічну спільноту як соціальну систему відкритого типу, однією з найважливіших функцій якої є підтримка власної життєздатності, допомагає пояснити загальну суть складного й багатогранного явища, відомого в науці як «націогенез». Останній у широкому розумінні є процесом адаптації етнічних спільнот до нових умов існування. Цей процес є постійним, позаяк постійними є й зміни, які щоденно приносить життя. Товариський і національний рухи варто вважати складниками націогенезу. Однак між першим і другим немає тотожності. Перший – результат адаптивної реакції будь-яких людських спільнот, які існують у межах визначених географічних чи політичних кордонів. Другий натомість є результатом такої ж реакції спільнот, чітко окреслених етнічним кордоном.

Напрацювання зазначених підходів до розуміння об'єкта й предмета дослідження стало можливим завдяки застосуванню методу моделювання. Цей метод вважається незамінним, коли йдеться про вивчення явищ соціально-історичного буття¹. У поєднанні з гіпотетико-дедуктивною стратегією він дав змогу сформулювати зазначені вище гіпотетичні положення для подальшої їх емпіричної верифікації. Також це дало можливість розглядати «товариства» і

¹ Соціальне моделювання. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-68273> (дата звернення: 11.08.2025).

«товариський рух» як свого роду соціальні паттерни (шаблони), придатні для застосування не лише в історичній ретроспективі, але й у процесі вивчення структури сучасного суспільства.

Незамінним в ході формування загальних теоретичних уявлень про об'єкт і предмет є структурно-функціональний метод. З його допомогою єврейська етнічна спільнота Буковини уявляється і виступає у нашому дослідженні як цілісна соціальна система, а різнотипні товариства – як її елементи. Структурно-функціональний підхід був застосований і до самих товариств, які, у нашому розумінні, є утвореннями нижчого порядку (мікрорівень), що так само діють за законами системи. Це дало змогу сформувати уявлення про внутрішню будову таких організацій, структуру їх органів управління і принципи взаємовідносин між їх членами. Окрім того, у такий спосіб вдалося з'ясувати механізми, які забезпечували взаємодію об'єднань із довколишнім соціальним середовищем, управлінськими структурами різних рівнів, а також характер таких інтеракцій.

На відміну від теоретичної частини дослідження, де застосовувалися насамперед методи соціології, соціальної антропології та теорії систем, у емпіричній частині превалювали загально-наукові методи та методи, які широко використовуються історичною наукою. З-поміж останніх варто виділити історико-статистичний метод¹, який, поєднуючи аналіз письмових джерел з елементами математичних підрахунків, дав змогу встановити кількісні параметри досліджуваної сукупності єврейських товариств. Натомість за допомогою діяхронного методу, який застосовується за потреби дослідити певний об'єкт або явище в їх історичному розвитку, було відтворено загальну динаміку розвитку товариського руху в межах обраного періоду. За таких обставин до уваги бралися не лише організації, які діяли продовж усього чи більшої частини релевантного періоду, але й ті, що функціонували лише певний відрізок часу.

¹ Статистика історична. *Енциклопедія історії України*. Т.9. / редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ. 2012. С.833.

Важливими для досягнення мети стали методи типологізації і класифікації. Останні були застосовані до усієї визначеної історико-статистичним методом множини товариств задля систематизації їх за групами на основі критерію мети і завдань, зазначених у їхніх статутах. Такий прийом дав змогу встановити схожі та відмінні характеристики єврейських об'єднань і сформувані три відносно «чисті» типи (групи) та одну змішану.

Класифікація товариств проводилася у поєднанні з методом ранжування. Останній дозволив розташувати виділені групи об'єднань в ієрархію за критерієм значущості їхніх функцій для підтримки життєздатності єврейської спільноти в обраний історичний період. При визначенні «критерію значущості» до уваги бралися не лише відомі в науці теорії мотивації, але й самостійно розроблений принцип «цільової групи». Останній базується на твердженні про те, що в житті етнічної спільноти більш значущу роль відіграє те товариство, яке скеровує свою практичну діяльність на більш широку цільову групу. Відповідно до цього підходу, допомогі й релігійні товариства, які хоч і були більш чисельними, проте скеровували свою діяльність зазвичай на відносно невеликі групи членів спільноти, розташовані у «піраміді товариств» на нижчих позиціях. На вищих рівнях натомість перебувають культурно-просвітницькі та політичні, які намагалися розвивати національну свідомість або, відповідно, обстоювати інтереси єврейського населення краю загалом.

Для з'ясування причин та передумов активізації процесів самоорганізації єврейського населення у краї було застосовано історико-проблемний метод. Останній уможливив аналіз проблем та викликів, які переживала єврейська спільнота краю з початком другої половини XIX ст., у їх хронологічній послідовності та розвитку. Під цим кутом зору було досліджено еволюцію правового становища, зміни в соціально-економічному житті, а також особливості формування етнонаціональної ідентичності євреїв Буковини.

Історико-проблемний метод застосовано й до дослідження участі товариств у суспільно-політичному та культурному житті єврейської спільноти краю. Тут найперше до уваги бралися товариства, діяльність яких була підкріплена

найбільш повною джерельною базою або була винятково важлива для єврейської спільноти, а отже, становила особливий інтерес для дослідження. Висновки, сформульовані в результаті такого аналізу, були екстрапольовані на інші об'єднання відповідного типу, що є звичним дослідницьким прийомом в умовах формальних обмежень, на які змушений зважати дослідник.

Засадничим принципом опрацювання джерел і насамперед першоджерел, який охоплював стандартні складники, такі як пошук, селекція та верифікація, був всебічний критичний аналіз їх форми і змісту. У процесі роботи з архівними джерелами застосовувалися елементи якісного й кількісного контент-аналізу, герменевтики, порівняння, типологізації тощо. Нормативно-правові акти Австрійської імперії опрацьовувалися із застосуванням елементів формально-юридичного методу, що дало змогу поглянути на євреїв як підданих (громадян) держави, єврейську релігійну громаду, єврейські об'єднання, а також єврейську спільноту загалом із формально-правової точки зору.

Особливої ретельності й уміння потребувала робота з публікаціями в періодиці досліджуваного періоду, які є незамінним джерелом історичних відомостей. Позаяк про особливість періодичної преси як джерела йшлося у попередньому параграфі, то тут варто наголосити лише на методологічних особливостях роботи з нею. Окрім згаданих вище методів роботи із першоджерелами, до газетних публікацій застосовувався також метод «дискурс-аналізу», який є незамінним, якщо йдеться про потребу скласти уявлення про суспільні настрої, пануючі та альтернативні ідеологічні, політичні, культурні, етичні та естетичні вподобання, а також основні суб'єкти впливу у відповідних сферах. Аналогічний метод використовувався під час роботи із стенографічними протоколами засідань представницьких органів влади різних рівнів, окремо надрукованими текстами промов релігійних, громадських та політичних діячів, інших представників місцевої еліти. За допомогою «дискурс-аналізу» у контексті дослідження вдалося відтворити картину співвідношення основних сил в єврейському середовищі краю, структуру домінуючих у ньому цінностей та їх

еволюцію, а також результати рефлексії єврейською громадськістю як власної етнічної спільноти, так й інших етнічних спільнот Буковини.

Отже, застосований у процесі проведення дослідження методологічний інструментарій, що поєднує методи і прийоми різних наук, на наш погляд, відповідає не лише характеру роботи, специфіці її об'єкта і предмета, обраному теоретичному підходу до їх експланації, а й також сучасним тенденціям у вітчизняній та зарубіжній науці, яка все більш сміливо застосовує міждисциплінарні підходи та новітні методологічні рішення, згенеровані внаслідок бурхливого розвитку сучасних технологій.

Висновки до розділу

Попри те, що буковинське єврейство як соціокультурний феномен було і залишається об'єктом досліджень історичної науки в Україні та інших країнах світу, проблематика єврейського товариського руху на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст. досі не знайшла належного висвітлення в історіографії. Безпосередньо цій темі присвячені лише декілька публікацій. Усі вони з'явилися ще в першій половині XX ст., мають загально-пізнавальний характер і не дають концептуального пояснення наукової проблеми.

Водночас, у вітчизняних і зарубіжних архівах зберігається чимала джерельна база, яка має великий евристичний потенціал і є достатньою для проведення відповідного комплексного дослідження обраної теми. Її доповнюють вже опубліковані джерела, а також значний масив матеріалів місцевої та центральної преси, яка виходила впродовж досліджуваного періоду й містить цінну поточну (первинну) інформацію про досліджувані явища, події та їх учасників.

Запорукою успішного досягнення наукової мети стала правильно побудована методологія. У досліджуваному випадку вона охоплює як загальнонаукові методи та прийоми, так і специфічні методи історичної, а також деяких інших суспільствознавчих наук. Для пояснення природи й характеру зв'язку товариського руху євреїв із єврейським національним рухом та процесом

єврейського етногенезу на Буковині використано окремі поняття і концепти загальної теорії систем та теорії соціальних мереж. Це дало змогу сформулювати уявлення про те, що велика кількість різноманітних єврейських товариств обраного хронотопу була самоорганізованою системою, підпорядкованою екзистенційним інтересам єврейської етнонаціональної спільноти краю.

РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ АКТИВІЗАЦІЇ ПРОЦЕСІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ БУКОВИНИ

2.1. Еволюція політико-правового статусу євреїв Буковини в 50–90-х роках ХІХ ст.

За багатовікову історію проживання єврейського етносу на Буковині правове становище останнього змінювалося залежно від особливостей правової і політико-адміністративної систем тієї держави, до складу якої входив край у кожний конкретний історичний період. Упродовж усього часового відтинку другої половини ХІХ – початку ХХ століття Буковина була складовою частиною Австрійської імперії. З огляду на це, саме конституційно-правове поле держави Габсбургів, яка у цей час, як слушно висновує чернівецький історик і правознавець М.Никифорак¹, пройшла непростий шлях еволюції «...від абсолютної до конституційної монархії...» у вигляді сукупності приватноправових, публічно-правових та національно-правових норм, слугувало тлом і генеруючим чинником розгортання процесів самоорганізації буковинського єврейства.

Станом на початок досліджуваного періоду правовий статус єврейського населення краю залишався невизначеним. Він спирався на суперечливі й переважно дискримінаційні положення т.зв. «єврейського законодавства», яке сформувалося в Австрійській державі значною мірою ще за часів Марії Терезії та Йосифа II. Особливе місце в ньому займав т.зв. «Єврейський порядок» від 7 травня 1789 р.² За цим законом місцеві євреї формально були визнані підданими держави та зрівняні у правах і обов'язках з представниками християнських конфесій. Однак, як і більшість нормативних актів доби освіченого абсолютизму, Едикт віротерпимості Йосифа II містив велику кількість обмежень і заборон, які, стосувалися, зокрема, вибору місця проживання, занять і професій та, за задумом Двору, мали сприяти перетворенню євреїв на «корисних

¹ Никифорак М.В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918). Чернівці. 2004. С.329.

² Безаров О.Т. Історія єврейського народу країн Східної Європи у Новий час: Навч. посібник. Чернівці. 2023. С. 163–164, 167.

підданих». «Єврейський порядок» скасував правову й політико-адміністративну автономію т.зв. «кагалів» – традиційної форми самоорганізації членів єврейської спільноти на місцях – та перетворив їх на «релігійні громади» (Kultusgemeinde). Усі особи єврейського віросповідання відтепер були підпорядковані юрисдикції та політичній владі місцевих громад і державних адміністрацій¹.

Практичним результатом запровадження нових порядків стали такі репресивні акції, як вигнання євреїв із сіл та обмеження території їх проживання трьома найбільшими містами – Чернівцями, Сучавою і Серетом². Систематично проводилися т.зв. «класифікації» – розподіл євреїв на «місцевих» і «чужих» – та виселення останніх за межі краю³.

Політика утисків і обмежень прав єврейського населення східних провінцій імперії продовжилася й під час правління наступників Йозефа II, імператорів Леопольда II та Франца II. Так, з березня 1805 р. відповідно до надвірного Декрету буковинські євреї втратили право набувати і володіти нерухомістю⁴. Численні дискримінаційні норми щодо євреїв стали невіддільною частиною загального законодавства, зокрема цивільно-процесуального та цивільного кодексів, які набули чинності у краї відповідно в 1807 та 1813 рр.⁵

Показовим для ілюстрації ситуації з правами євреїв Буковини в період до революційних подій у Відні 1848–1849 рр. є випадок, коли 1838 р. голові правління чернівецької єврейської громади Гершу Юстеру було відмовлено у праві бути обраним до міщанського комітету на підставі того, що «дотепер євреї були позбавлені міщанського права в Чернівцях»⁶.

Унаслідок революційних подій «Весни народів» в Австрійській державі виникли передумови для поліпшення правового становища євреїв. Згідно з цісарським указом від 4 березня 1849 р. в країні набрала чинності т.зв.

¹Judenordnung vom 7. Mai 1789. *Politischer Codex oder wesentliche Darstellung sämmtlicher die k.k. Staaten betreffenden Gesetze und Anordnungen im politischen Fache*. Practisch bearbeitet von Ignatz de Luca. Bd.13.Wien. 1789. S. 214–237.

²Schulsohn S. Die Geschichte der Juden in der Bukowina unter österreichischer Verwaltung 1774–1918. I. Teil. S.15-18.

³Gelber N.M. Geschichte der Juden in der Bukowina. S. 27–32.

⁴Stöger M. Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft. In 2 Bd. B.I. S. 144–173.

⁵Allgemeine Gerichtsordnung für Böhmen, Mähren, Schlesien, Österreich...184 S.; Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie. I. Theil. 395 S.; II. Theil. 398 S.

⁶ДАЧО. Ф. 1026. Оп. 1. Спр.660. Арк.7.

«октройована» конституція, в якій було проголошено основні права і свободи громадян й, зокрема, свободи віросповідання, слова, преси, зібрань, а також рівність громадян перед законом. Кожна визнана з боку держави церква й конфесія здобула право публічно здійснювати богослужіння, самостійно керувати своїми справами, а також задля задоволення своїх релігійних, освітніх та соціальних потреб утримувати необхідні інституції та фонди¹.

Невдовзі більш демократичний лад було запроваджено й на території Буковини, яка згідно з цісарським указом від 29 вересня 1850 р. стала автономним краєм. Повторюючи положення основного закону держави, крайова конституція декларувала рівноправність усіх народів краю².

Утім, зазначені конституційні положення потребували деталізації, що вимагало певного часу. Однак вже 31 грудня 1851 р. новий цісарський указ скасував дію більшості норм «березневої» конституції³. Загалом після придушення революції 1848–1849 рр., як слушно зазначає О.Добржанський, «...правляча верхівка Австрійської держави <...> гарячково шукала вихід із кризового становища»⁴. Це призвело до непослідовності внутрішньополітичного курсу, хаосу в законодавстві та частих змін у системі управління як в центрі, так на місцях. Повний безлад запанував і в «єврейських справах». Від нього особливо потерпала місцева влада, яка зазвичай не розуміла, які законодавчі норми діють, а які втратили чинність⁵.

Позиція буковинської окружної адміністрації щодо євреїв була більш поміркованою і послідовною, ніж позиція чиновників у Відні та Львові. Підтвердженням цього є слова її керівника графа Амадея на адресу державного

¹ Kaiserliches Patent vom 4. März 1849, die Reichsverfassung für das Kaiserthum Österreich enthaltend. *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich*. Jahrgang 1849. Wien. 1850. S.151–165.

² Kaiserliches Patent vom 29. September 1850, wodurch die Landesverfassung und die Landtagswahlordnung für das Großherzogthum Bukowina erlassen und verkündet wird. *Allgemeine Reichs-Gesetz und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich*. Jahrgang 1849. Stück CXXXIX. Wien. 1850. S.1777–1785.

³ Kaiserliches Patent, wirksam für Österreich ob und unter der Enns, Salzburg, Steiermark, Kärnthen, Krain, Görz und Gradiska, Istrien, Triest, Tirol und Vorarlberg, Böhmen, Mähren, Schlesien, Galizien und Lodomerien, Krakau, Bukowina und Dalmatien, wodurch das Patent vom 4. März 1849 (Nr.151 des Reichsgesetzblattes) und die darin für die genannten Kronländer verkündeten Grundrechte außer Kraft gesetzt [...] wird. *Allgemeine Reichs-Gesetz und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich*. Jahrgang 1852. Stück II. Wien. 1852. S. 27–28.

⁴ Добржанський О.В. Національний рух українців Буковини. С.87.

⁵ Кушнір М.П. Єврейська релігійна община. С.280.

міністра графа Белкреді: «Починаючи з 1849 року <...> жодних обмежень ні в праві вибору місця проживання, ні в праві вибору занять для євреїв Буковини не існувало. І лише обмеження щодо права придбання та володіння нерухомістю, відповідно до цісарського указу від 2 жовтня 1853 року, були тимчасово відновлені»¹.

Наприкінці 50-х років XIX ст. зовнішньополітичні чинники спонукали центральну владу до нових послаблень у внутрішній політиці. «Імперія, на думку А.Дж.П.Тейлора, потребувала нових позик, а німецькі капіталісти у Відні вимагали конституційних поступок»². Вимушений крок у бік конституціоналізму призвів до відчутних змін у правовому становищі єврейства. Його результатом стало скасування низки обмежень, які існували ще з «доберезневого» часу. Зокрема, були скасовані існуючі в багатьох провінціях заборони щодо певних занять та доходів, а також чинна лише в Галичині та на Буковині заборона на проживання євреїв у сільській місцевості³. Певні позитивні зрушення відбулися й щодо наділення євреїв правом придбання та володіння нерухомим майном⁴. Щоправда, в герцогстві Краків, Галичині та на Буковині його отримали лише ті з євреїв, які закінчили початковий курс гімназій, реальних шкіл, навчання торгівельної, ремісничої чи сільськогосподарської справи.

Звісно, зроблені з боку Відня вимушені поступки в єврейському питанні не задовольняли стрімко зростаюче, однак переважно неосвічене буковинське єврейство. «На Буковині, як і в Галичині, – зазначав згаданий вище граф Амадей, – важко знайти євреїв, які б відповідали критеріям, зазначеним в Указі від 18 лютого 1860 року, а тому не дивно, що в усіх відомих після 1860 року випадках придбання нерухомості відбувалося виключно завдяки милості цісаря...»⁵. Тому

¹ ÖSTA AVAFHKA. Ministerium für Kultus und Unterricht, Israelitischer Kultus. D 1. Genere, Bukowina. Zl. 5350.

² Тейлор А.Дж.П. Габсбурзька монархія 1908-1918. Історія Австрійської імперії та Аїстро-Угорщини. Львів. 2002. С. 90.

³ Verordnung des Ministeriums des Innern vom 13. Jänner 1860, giltig für sämtliche Kronländer, mit Ausnahme der Militärgrenze, betreffend die Aufhebung der Beschränkungen, wodurch die Israeliten von gewissen Gewerben und von dem Aufenthalte auf dem flachen Lande <...> in der Bukowina ausgeschlossen sind. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich*. Stück II. (15). Wien. 1860. S.44.

⁴ Kaiserliche Verordnung, wirksam für Galizien und die Bukowina und das Großherzogthum Krakau, betreffend den Realbesitz der Israeliten. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich*. Stück VIII. Wien. 1860. S. 80-81.

⁵ ÖSTA AVAFHKA. Ministerium für Kultus und Unterricht, Israelitischer Kultus. D 1. Genere, Bukowina. Zl. 5350.

ініціативу щодо облаштування єврейських справ на Буковині взяли на себе сформовані у 50–60-х рр. XIX ст. місцеві органи політичної влади і насамперед уперше скликаний навесні 1861 р. Буковинський сейм.

Із початку своєї діяльності сейм, до складу якого входили й два депутати-євреї, зайняв в єврейському питанні рішучу позицію. Так, коли в травні 1863 р. під час обговорення проєкту статуту для Чернівців постало питання про надання жителям юдейського віросповідання необмеженого права придбання та володіння нерухомістю, депутати прийняли рішення на користь останніх¹. Хоча було очевидно, що підтримане сеймом положення суперечило імперському законодавству, центральний уряд з політичних міркувань не став блокувати документ². Наступного року він був санкціонований цісарем і набув сили закону³.

Окрилений успіхом, Буковинський сейм у лютому 1866 р. зробив черговий крок назустріч місцевим євреям, а саме ухвалив законопроєкт про скасування обмежень права на придбання та володіння нерухомим майном для усіх єврейських мешканців краю. Однак цього разу уряд завернув надісланий для санкції монарха документ⁴.

Не зважаючи на невдале завершення справи, зусилля місцевої адміністрації та крайового сейму сприяли утвердженню в середовищі буковинців ідей рівноправ'я та лібералізму. Практичним втіленням останніх стали конституційні зміни, санкціоновані монархом 21 грудня 1867 р.⁵ Прийняті під тиском низки зовнішньо- та внутрішньо-політичних обставин т.зв. «грудневі закони» не тільки відновили чинність усіх основних конституційних норм 1848–1849 рр., але й значно розширили обсяги прав і свобод громадян.

Щодо осіб єврейського походження, то відтепер вони були повністю зрівнянні у правах із представниками інших національних груп. Зокрема, євреї дістали змогу на загальних засадах набувати міщанське право у містах та

¹ Stenographische Protokolle des Bukowinaer Lantages. III. Session der I. Wahlperiode. S. 332–336.

² ÖSTA AVAFHKA. Ministerium des Innern, 1/6. Präsidiale. Zl. 806.

³ Gesetz, betreffend die Besitzfähigkeit der israelitischen Gemeindemitglieder der Landeshauptstadt Czernowitz. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich*. Stück XII. Wien. 1864. S. 156.

⁴ ÖSTA AVAFHKA. Ministerium des Innern, 1/6. Präsidiale. Zl. 303.

⁵ Цьольнер Е. Історія Австрії. Львів. 2001. С.396–400.

членство у сільських громадах, а також обирати і бути обраним до представницьких та виконавчих органів місцевого та крайового самоврядування¹.

Певний крок вперед було зроблено й щодо врегулювання національно-культурних інтересів народів багатонаціональної держави. Утім, як слушно відзначають дослідники², прогресивні реформи не було доведено до кінця. Чимало конституційних норм не отримали механізмів і гарантій їх реалізації. Це стосувалося й задекларованого права кожної визнаної державою церкви і релігійної спільноти самостійно вирішувати свої внутрішні справи (стаття 15), положення про рівність усіх народів, а також права останніх на збереження і розвиток своєї національності та мови (стаття 19).

У більш складній і запутаній ситуації опинилися євреї. З одного боку, вони, як громадяни Австро-Угорщини, володіли повним набором індивідуальних прав і свобод. Проте, з іншого боку, їх статус як спільноти, а отже, й національні права, залишилися невизначеними. Суттєвою проблемою була також відсутність відповідних новому типу суспільних відносин законодавчих норм щодо організаційного облаштування єврейських громад. Єдиним і основним регулятивним актом у цій царині досі залишався «Єврейський порядок» 1789 р. Проте більшість його положень були настільки застарілими, що фактично не могли застосовуватись на практиці. Скажімо, всупереч тому, що Порядок передбачав існування на Буковині лише двох єврейських релігійних громад, а саме в Чернівцях і Сучаві, зі зростанням чисельності єврейського населення в краї кількість громад також зростала й до кінця 50-х рр. XIX ст. досягла восьми. Окрім двох найбільших міст Буковини, єврейські громади з'явилися також у Садгорі, Боянах, Кимполунзі, Радівцях, Сереті та Вижниці. Так само невпинно зростало й число офіційно визнаних місцевою владою рабинів³.

¹ Staatsgrundgesetz vom 21.Dezember 1867, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. *Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich*. Jg.1867. LXI. Stück. Wien. 1867. S. 394–396.

² Див., наприклад: Добржанський О.В. Національний рух українців Буковини. С.109–110.

³ Gelber N.M. Geschichte der Juden in der Bukowina. S. 48–49.

Застарілими були й норми §18 Порядку, де зазначалося, що право обирати керівництво громади і рабина, а також обертися до відповідних керівних органів мали лише ті члени громади, у яких були на її території власні будинки. Виконання цієї норми в умовах чинної майже півстоліття заборони на придбання нерухомого майна призвело до того, що насправді у формуванні керівних органів своїх громад брало участь лише дуже обмежене коло євреїв. Наприклад, на виборах крайового рабина і правління чернівецької єврейської релігійної громади восени 1858 р. з 4678 членів громади право голосу мала 261 особа (5,6%)¹.

Недосконала система формування керівних органів єврейських релігійних громад та оподаткування їх членів приховувала в собі можливості для махінацій та зловживань і, відповідно, викликала чимало скарг та нарікань. До того ж у великих єврейських громадах Чернівців² і Садгори³ вона спричинила загострення конфліктів на релігійному й соціальному ґрунті. Найбільш складною була ситуація в єврейській громаді крайової столиці. Тут, за словами її керівництва, «...мало хто з місцевих лікарів, правників та представників інших подібних станів є власниками будинків <...>, тоді, як численний пролетаріат володіє малими, дешевими й обліпленими боргами халупами»⁴. Через відчутне соціальне розшарування, з одного боку, і асиміляційні тенденції, з іншого, чернівецьке єврейство на початку другої половини XIX ст. практично було поділене на два непримиренних табори. Відчайдушна боротьба довкола кожних нових виборів правління громади та місцевого рабина завершилась у 1871 р. остаточним розколом і утворенням двох громад⁵.

Як засвідчує звіт крайового рабина Лазаря Ігеля, який на прохання крайової влади в 1856 р. проінспектував повітові міста Південної Буковини, у повному занепаді перебували єврейські громадські справи й у Сучаві, Радівцях та Сереті⁶. У багатьох повітових містах, зокрема Сторожинці, Заставні, Кіцмані, Путилі, а

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.1349. Арк.55–65.

² Там само. Спр.538. Арк. 1–2; Спр.539. Арк. 1–10; Спр.1349. Арк.1–131.

³ Там само. Спр.2229. Арк. 1–84; Спр.3353. Арк.1–32.

⁴ Там само. Спр.2613. Арк. 17.

⁵ Там само. Оп.1. Спр.3602. Арк. 1–55.

⁶ Там само. Ф.3. Оп.2. Спр.1349. Арк. 9–12.

також інших населених пунктах, громадського самоуправління євреїв практично не існувало¹.

Такий стан справ не задовольняв і місцеву владу. Щоб напрацювати нові організаційно-правові підвалини для місцевих єврейських громад, крайова адміністрація Буковини влітку 1867 р. створила спеціальну робочу груп, до складу якої увійшли й представники єврейства. Утім, розроблений нею проєкт «єврейського статуту для Буковини» не знайшов підтримки в Міністерстві віровизнань та освіти, яке вирішило лише підготувати відповідні зміни та доповнення до тексту «Єврейського порядку» Йозефа II. Тільки після багатьох невдалих спроб його «латання» в уряді дійшли висновку, що єдиним виходом із ситуації, за якої, за висловом голови повітової адміністрації Радівців «...єврей може стати бургомістром, але аж ніяк не головою єврейської громади...»², є надання єврейським релігійним громадам реального права самостійно управляти своїми внутрішніми справами. Враховуючи суттєві відмінності між окремими провінціями й навіть єврейськими громадами окремих населених пунктів, у найпростіший спосіб досягти цього, на думку урядовців, можна було шляхом спонукання єврейських громад до розробки власних статутів з обов'язковим подальшим затвердженням останніх органами державної влади на місцях³. Отже, проблему пошуку оптимальної форми внутрішнього устрою конфесійної організації євреїв, яка з кінця XVIII ст. прийшла на зміну кагалам, було перекладено на плечі місцевої влади.

На Буковині процес реорганізації єврейських громад розпочався з крайової столиці. Вже влітку 1870 р. спеціальна робоча група, очолювана одним із найавторитетніших представників «освіченої» частини місцевого єврейства Ісааком Рубінштайном, спільно з крайовою владою підготувала проєкт статуту чернівецької єврейської релігійної громади. Він передбачав запровадження триступеневої системи управління: обраної за результатами прямих куріальних

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.1777. Арк. 29–50; Спр.2613. Арк. 67.

² ÖSTA AVAFHKA. Ministerium für Kultus und Unterricht, Israelitischer Kultus. D1. Genere, Bukowina. Zl. 1783.

³ Ibid. Zl. 7672.

виборів ради як представницького органу; правління з функціями виконавчого комітету; найнятого штату функціонерів, підконтрольних і підзвітних правлінню та обраному радою голові (президенту) громади.

Однак внаслідок спротиву значної частини чернівецьких євреїв, які з глибокою недовірою сприйняли нововведення, намічені реформи не були реалізовані. Лише в другій половині 70-х рр. завдяки втручання найвищих владних інстанцій і після тривалих переговорів «ортодоксальній» та «освіченій» фракціям вдалося досягти згоди щодо об'єднання громади і реорганізації громадського самоуправління. Основою компромісу став статут, затверджений крайовим урядом 9 липня 1876 р.¹

За прикладом чернівецької єврейської громади на нові організаційно-правові рейки в другій половині 70-х – на початку 80-х рр. XIX ст. перейшли й деякі інші громади краю: у 1877 р. – громади Серету і Сторожинця; у 1878 р. – Сучави; у 1881 р. – Радівців. Проте чимало єврейських громад краю змогли провести внутрішню реорганізацію лише в 90-х рр. XIX ст.²

Модернізована система виборів єврейських громад, за якої право голосу поширювалося на усіх повнолітніх осіб, які сплачували податки до каси громади, також не була досконалою. Навпаки, як з'ясувалося, вона приховувала в собі чимало можливостей для маніпуляцій зі списками платників податків та, відповідно, голосами виборців і в такий спосіб зумовлювала концентрацію влади в руках дуже обмеженого кола осіб. Згідно зі статистичними звітами за 1900 р., які на вимогу австрійського Міністерства віровизнань та освіти були підготовлені по кожній єврейській громаді краю, частка платників податків, а отже, виборців, у них становила: у Чернівцях – 8,4%; Вижниці – 19,1%; Сучаві – 6,6%; Сторожинці – 7,6%; Садгорі – 14%; Чудині – 14,5%; Заставні – 18,2%; Кіцмані – 17,7%; Радівцях – 12,3%; Сереті – 12,5%; Кимполунзі – 6,8%; Гурагуморі – 18,1%; Дорнаватрі – 17,4%; Боянах – 11,2%³. Наступними роками частка осіб, які

¹ Statut der Czernowitzer israelitischen Cultusgemeinde. Czernowitz. 1876. S.1–15.

² Gelber N.M. Geschichte der Juden in der Bukowina. S.48–49.

³ ÖSTA AVAFHKA. Ministerium für Kultus und Unterricht, Neuer Kultus (akath). D3. Bukowina. Zl. 5286.

мали право голосу на виборах керівництва громад, також ніде на Буковині не перевищувала 20%¹.

Відсутність у більшості членів єврейських релігійних громад активного й пасивного виборчого права повсюдно провокувала конфлікти та підривала легітимність цих структур в очах єврейського населення. Проблему поглиблювала невизначеність політико-правового статусу громад як таких: формально єврейські релігійні громади не вважали органами, уповноваженими представляти колективні інтереси євреїв у соціально-економічній, культурній і політичній сферах на рівні сіл і міст, а перед центральною владою й поготів.

Мало що змінилося з цього погляду й після прийняття райхсратом закону від 21 березня 1890 р. «Про врегулювання зовнішніх правовідносин єврейської релігійної спільноти», який, на думку І.Монолатія, мав «вирішальне значення» для врегулювання статусу єврейських релігійних громад в Австро-Угорщині².

За цим законом єврейська громада продовжувала залишатися організацією, головне завдання якої було задовольняти суто релігійні потреби своїх членів, а також управляти необхідними для цього закладами (§1). Кожній громаді належало мати чіткі територіальні кордони, в межах яких дозволено існування лише однієї громади. Кожна особа єврейського віросповідання повинна була належати до певної громади, а саме до тієї, на території якої вона мешкала постійно (§2). Територіальні межі між окремими громадами встановлювалися після погодження між їхніми представниками за рішенням місцевої влади. Найважливішою умовою отримання дозволу на створення громади була фінансова спроможність утримувати органи управління та необхідні заклади (§3)³.

Закон закріпив наявну в багатьох громадах краю практику застосування трирівневої системи управління, ключовими елементами якої були голова (Vorstand), правління (Ausschuss) та рада (Kultusrat). Водночас право обирати та

¹ ÖSTA AVAFHKA. Ministerium für Kultus und Unterricht, Neuer Kultus (akath). D3. Bukowina. Zl. 2901, 3810, 15940, 42824, 49554, 16617, 40028, 47927, 1033.

² Монолатій І.С. Разом, але майже окремо. С. 242.

³ Gesetz vom 21.März 1890, betreffend die Regelung der äußeren Rechtsverhältnisse der israelitischen Religionsgesellschaft. Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Jahrgang 1890. XVIII. Stück. Wien. 1890. S. 109.

обиратися до зазначених органів було надано усім членам громади, які мали австрійське підданство й володіли загальними виборчими правами як мешканці сіл чи міст (§9)¹.

Законодавець зобов'язав кожную єврейську релігійну громаду утримувати щонайменше одного рабина та одну культову споруду (Bethaus) (§11, 25). Контроль за роботою останніх належав до компетенцій органів громадського управління, які також мали право нагляду за діяльністю релігійних товариств (§26).

Усі деталі та особливості внутрішнього життя громад, компетенції їх органів управління тощо в межах правових рамок, встановлених державою, закон вимагав врегулювати внутрішніми статутами, які мали бути затверджені місцевими органами влади (§28, 29)².

Як бачимо, попри загалом прогресивний характер нормативного акту, останній нічого не змінював у частині сприйняття державою євреїв як спільноти. Законодавець та центральний уряд продовжували визнавати євреїв Австрії не народністю (Volksstamm), а лише релігійною групою (Religionsgemeinschaft)³, яка фактично складалася із суми локальних й ніяк непов'язаних між собою релігійних громад–парафій⁴. Нічого не говорилося в законі й про можливість об'єднання єврейських релігійних громад у спілки та право останніх вирішувати спільні для них питання, хоча за законом від 20 травня 1874 р. «Про законодавче визнання релігій», таким правом володіли усі визнані державою конфесії⁵.

Про те, що необхідність існування об'єднувальної структури загальноімперського або регіонального характеру з правом представництва спільних конфесійних інтересів євреїв та нагляду за громадами на кшталт тих, які мали у своєму розпорядженні християнські конфесії, ставала все більш

¹ Gesetz vom 21. März 1890, betreffend die Regelung der äußeren Rechtsverhältnisse der israelitischen Religionsgesellschaft. S.110.

² Ibid. S.112–113.

³ Монолатій І.С. Разом, але майже окремо. С. 242.

⁴ Rosenfeld M. Die Jüdischen Gemeinden in Österreich. *Der Jude. Eine Monatsschrift*. Jahrgang 1917–1918. Heft 10–11. Berlin-Wien. 1918. S.160.

⁵ Gesetz vom 20. Mai 1874, betreffend die gesetzliche Anerkennung von Religionsgesellschaften. *Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder*. Jahrgang 1874. Wien. 1874. S.153.

нагальною, свідчать періодичні спроби представників єврейства створити таку організацію. Показовими в цьому аспекті були ініціатива єврейських активістів з Галичини створити спілку єврейських громад з репрезентативними функціями¹, а також провалений план барона Моріца Кьонігсфатера, який передбачав створення в Австрії єврейської консисторії². Відсутність організації, яка б об'єднувала єврейство на рівні цілої держави або бодай нарівні окремих провінцій, не сприяли виробленню в урядовців, представників інших етнічних груп, а також самих євреїв розуміння того, що усі вони – єдиний народ.

Попри це, прийняття закону було певним кроком вперед. Насамперед тому, що він біль-менш чітко визначив зміст і структуру типового статуту єврейської релігійної громади, а також заклав організаційно-правову основу наступних кроків місцевої державної адміністрації щодо упорядкування громадського життя євреїв на Буковині. Саме на виконання положень закону від 21 березня 1890 р. Міністерство віросповідань і освіти остаточно встановило перелік населених пунктів краю, в яких мали право діяти органи єврейського громадського самоуправління. Такими були визначені: Бояни, Чернівці, Чудин, Дорна-Ватра, Гурагумора, Кимполунг, Кіцмань, Радівці, Садгора, Серет, Нижні Станівці, Сторожинець, Сучава, Вижниця і Заставна³.

Утім, реорганізаційні зусилля влади загалом не призвели до помітного покращення єврейського релігійного самоуправління та функціональної спроможності громад краю. Останні продовжували діяти відособлено, адже після ліквідації в 1878 р. інституту крайового рабинату⁴ жодних формалізованих зв'язків між ними не було.

Отже, впродовж другої половини XIX ст. політико-правовий статус єврейського населення Буковини зазнав відчутних змін. Унаслідок запровадження конституціоналізму в державі Габсбургів більшість обмежень, які

¹ Kalender für Israeliten für das Jahr 5656 (1895/96). Zugleich Führer durch die Israel. Kultusgemeinden der österreich-ungarischen Monarchie. IV. Jahrgang. Wien. 1895. S. 175–208.

² Rosenfeld M. Die Jüdischen Gemeinden in Österreich. S.156.

³ Verordnung des Ministeriums für Kultus und Unterricht vom 26. Juni 1891, betreffend die Feststellung und Begrenzung der israelitischen Cultusgemeinde-Sprengel im Herzogthume Bukowina. *Gesetz- und Verordnungs-Blatt für das Herzogthum Bukowina*. Jahrgang 1891. Stück. XV. Czernowitz. 1891. S.37–48.

⁴ Gelber N.M. Geschichte der Juden in der Bukowina. S.49.

діяли в австрійському законодавстві щодо єврейства, втратили чинність, а самі євреїв були зрівняні у правах із представниками інших національних груп. Відбулося подальше вдосконалення правової бази функціонування єврейських релігійних громад тощо. Водночас, деякі політико-правові проблеми єврейської спільноти залишилися нерозв'язаними. Зокрема, австрійський уряд продовжував розглядати євреїв виключно як конфесію. Така політика ставила їх у гірші порівняно з іншими народами імперії умови та створювала правове підґрунтя для національної дискримінації.

2.2. Соціально-економічне становище євреїв краю

Соціально-економічне становище буковинського єврейства визначалось у досліджуваній період значною мірою специфікою господарського комплексу Буковини, сформованого в певних історичних та географічних умовах. Визначальною особливістю останнього було те, що, займаючи впродовж багатьох віків периферійне становище, буковинська економіка характеризувалась низьким рівнем розвитку продуктивних сил та виробничих відносин. Попри зусилля місцевої влади, політичної та господарської еліти Буковина у складі держави Габсбургів залишалася аграрною провінцією. Навіть на початку ХХ ст. понад 70% усього зайнятого населення краю працювало в аграрному секторі¹. Водночас прикордонне розташування Буковини створювало сприятливі передумови для розвитку торгівлі, зокрема міжнародно-посередницької. Розвиток ринкових відносин зумовлював швидке зростання ролі в економічному житті торгівлі та різноманітних фінансово-кредитних інституцій.

Неабияка економічна активність євреїв спостерігалася на Буковині ще за часів військового управління. Так, у жовтні 1779 р. австрійський військовий намісник краю генерал Карл Енценберг у своєму повідомленні до Відня описав її так: «Вони тут скрізь, навіть у тутешніх трьох містах Сучаві, Сереті, Чернівцях,

¹ Буковина. Історичний нарис / ред. колегія у складі С.С. Костишина (голова), В.М. Ботушанського, О.В. Добрянського, Ю.І. Макара, О.М. Масана, Л.П. Михайлини. Чернівці. 1998. С.84.

нарівні з християнами, на свій розсуд торгують вином, пивом, горілкою й медом, орендують села...»¹.

Австрійська влада, вважаючи цю діяльність «шкідливою», намагалися за допомогою жорстких адміністративних заходів повернути євреїв до землеробства. Проте, така політика не мала особливого успіху. Основними заняттями місцевого єврейства залишалися дрібна торгівля та ремесла. Так, з-поміж 814 зареєстрованих у краї в 20-х рр. XIX ст. єврейських родин торгівля та ремесла була основним джерелом доходів відповідно для 456 та 280 родин², а з 62 торгівельних фірм Буковини єврейським власникам належали 44 (71%)³.

У 1820–1830 рр. євреї роблять перші спроби інвестування в організацію порівняно великих мануфактурних виробництв таких, зокрема, цехів з виготовлення поташу у Красні, Кучумаре та Берегометі, виробництва скла і видобування солі у Фюрстенталі тощо⁴. Однак, на заваді ефективного використання єврейського капіталу в економіці краю стояли численні правові та адміністративні перешкоди і передусім відсутність права набуття та володіння нерухомим майном, а також оренди маєтків.

Економічна (як і правова) дискримінація єврейства, здійснювана австрійською владою в «доберезневий» період, була обумовлена не тільки суто фіскальними міркуваннями, а насамперед бажанням обмежити єврейську імміграцію. Втім, перманентне збільшення податкового тиску не принесло відчутних результатів, адже темпи приросту єврейського люду в краї суттєво перевищували відповідні показники у християнського населення. Станом на 1846 р. чисельність євреїв на Буковині сягнула 11581 особи, що становило 3,12% від загальної кількості населення провінції⁵.

З початком другої половини XIX ст. Буковина продовжувала залишатися привабливим місцем еміграції для єврейських переселенців насамперед з

¹ Gelber N.M. Geschichte der Juden in der Bukowina. S.14.

² Polek J. Statistik des Judenthums in der Bukowina. S.14.

³ Stöger M. Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft. In 2 Bd. B.I. S.265.

⁴ Gelber N.M. Geschichte der Juden in der Bukowina. S.36.

⁵ Polek J. Statistik des Judenthums in der Bukowina. S.9.

Галичини, а також прилеглих провінцій царської Росії та Румунії. Тож не дивно, що першим наслідком правової лібералізації та послаблення адміністративного контролю за рухом населення в 50-60-х рр. XIX ст., стало стрімке зростання чисельності єврейської людності в краї. Так, якщо у 1850 р. на Буковині проживало 14 тис. 581 особа юдейської віри, то вже у 1869 р. цей показник сягнув 47 тис. 772 осіб¹. Згідно з даними урядового перепису населення, що відбувся в грудні 1880 р., в краї проживало 67 тис. 418 осіб юдейського віри, а частка останніх серед усього населення Буковини становила 11,79%. Отже, за тридцять років, а саме з 1850 р. по 1880 р., чисельність євреїв на Буковині зросла на 362%, тоді, як українців – на 67,9%, румунів – на 2,8%².

Стрімке збільшення єврейського елементу, а також зростання його питомої ваги серед буковинців зафіксували й пізніші урядові переписи. Зокрема, перепис 1890 р. виявив на території краю 82717 осіб юдейської віри (12,7%), 1900 р. – 96150 (13,17%), 1910 р. – 102 тис. 913 осіб (12,86%)³.

Інтенсивне збільшення загальної чисельності буковинської єврейської спільноти відбувалося на тлі загального погіршення економічної ситуації. Кризові явища й руйнівні тенденції, як видно зі звіту Буковинської торгово-промислової палати за період 1862–1871 рр., спостерігалися в усіх виробничих галузях буковинської економіки, що потерпала від нестачі обігових коштів та великої промисловості⁴. За цих умов більшість єврейських іммігрантів змушена була шукати засоби до існування в невиробничих галузях, й передусім у торгівлі та шинкарстві. Тому не дивно, що навіть за несприятливих економічних умов, чисельність зайнятих у цих сферах з 1844 р. до 1869 р. зросла відповідно на 76,9% та 96,4%. Значний приріст зайнятих, а саме 46,6%, спостерігався також у ремеслі⁵.

¹ Polek J. Statistik des Judenthums in der Bukowina. S.10–11.

² Підраховано за: Toporoțiu I.E. Poporația și clasele sociale din Bukovina. București. 1916. P.33.; Schimmer G.A. Die Juden in Österreich nach der Zählung vom 31.Dezember 1880. S.1–17.

³ Скорейко Г.М. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами. С.203.

⁴ Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862–1871. S.4–9, 20–21, 203–210.

⁵ Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862–1871. S. 230

Важливим джерелом доходів для великої маси буковинського єврейства стали позикові операції. Позика й кредитування – звичні способи відтворення капіталу в умовах товарно-грошових відносин. Проте на Буковині через її культурну й економічну відсталість зазначена діяльність набула форм примітивного лихварства, яке спричиняло важкі соціальні наслідки – зубожіння та економічну експропріацію позичальників, насамперед серед селян та дрібних поміщиків. За свідченнями сучасників, на Буковині з прибутків від лихварських оборудок жила майже половина (44,5%) єврейських родин¹. Лише впродовж 1876–1877 рр. у краї було зафіксовано 1174 випадки примусової екзекуції на загальну суму 684 тис. 499 гульденів. Водночас частка єврейських кредиторів становила: у 1876 р. – 73,4%, у 1877 р. – 71,2%. Серед категорії приватних кредиторів євреї становили відповідно 82,9% та 81,5%².

Ключову роль євреїв у поширенні лихварства на Буковині відзначають також сучасні дослідники³. Утім, було б перебільшенням вважати лихварство національним заняттям буковинських євреїв. Причиною їх масового потягу до лихварської діяльності, за висловом професора права Чернівецького університету австрійського періоду Ю.Платтера, було «економічне варварство» Буковини⁴, в умовах якого, як зазначає В.Ботушанський, лихварями виступали «...також окремі заможні селяни, деякі поміщики, навіть політичні діячі та священники»⁵.

Заняття лихварством та торгово-посередницькою діяльністю призвело до появи у деяких євреїв значних фінансових і матеріальних ресурсів, які, за законами капіталістичної доби, мали стати джерелом нових прибутків. В умовах аграрного характеру буковинської економіки основними сферами вкладення єврейського капіталу в перші пореформені десятиліття стали оренда та купівля землі.

¹ Mischler M. Soziale und wirtschaftliche Skizzen aus der Bukowina. Wien und Leipzig. 1893. S.55.

² Platter J. Der Wucher in der Bukowina. Jena. 1878. S.44.

³ Ботушанський В.М. Сільське господарство Буковини (друга половина XIX – початок XX ст.). Чернівці. 2000. С.223; Ботушанський В.М., Ботушанський О.В. Розвиток сільської кооперації на Буковині у 80-х рр. XIX – на початку XX ст. Чернівці. 2002. С. 30.

⁴ Platter J. Der Wucher in der Bukowina. S. 9.

⁵ Ботушанський В.М. Сільське господарство Буковини. С.223.

Буковинські поміщики, православний релігійний фонд і навіть держава охоче користувалися послугами єврейських орендарів. Однак, якщо до середини 60-х рр. XIX ст. євреї мали право орендувати лише окремі частини маєтків, зокрема гуральні, млини, олійні, сади, пасовиська, рибні угіддя тощо, то з відміною відповідного обмеження предметом оренди все частіше стають великі майнові комплекси. Загалом, за підрахунками В.Ботушанського, із 66 випадків підприємницької оренди маєтків у північній частині Буковини у досліджуваний період євреї виступали орендарями у 55 випадках (83,4%). У 1897 р. єврейські підприємці орендували 73% маєтків православного релігійного фонду, а загальна площа зданої фондом в оренду євреям землі у 1908 р. досягла 8766 га (92%)¹.

Кількість єврейських землевласників у краї почала стрімко зростати після 1867 р. Зокрема, в період 1875–1910 рр. частка табулярних маєтків Буковини, що перебували у власності євреїв, зросла з 12% до 32%². Відповідно зростало й представництво євреїв серед виборців курії великих землевласників: 1862 р. – 1 особа, 1875 – 14, 1888 – 31, 1910 – 50³.

На відміну від індивідуального землеробства, яке за умов низької рентабельності селянської праці залишалося для євреїв малопривабливим, значний комерційний інтерес єврейства викликала переробка сільськогосподарської продукції. Завдяки єврейському капіталу в другій половині XIX ст. відбулося технологічне оновлення таких традиційних для Буковини галузей, як гуральництво, пивоваріння та борошномельний промисел. Ознакою поступу стало насамперед використання парових машин і котлів. Так, станом на 1871 р. 5 з 12 використовуваних у краї машин парової тяги і 75 з 93 котлів працювали саме на підприємствах єврейських власників⁴.

Утім, загалом Буковина до кінця XIX ст. відзначалася відсутністю власної великої промисловості. «Гуральні, – зазначає В.Ботушанський, – тривалий час

¹ Ботушанський В.М. Сільське господарство Буковини. С. 130.

² Там само. С.260

³ Kassner S. Die Juden in der Bukowina. S.31.

⁴ Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862–1871. S. 238.

були майже єдиною галуззю промисловості в низовинних сільських повітах»¹. За даними К.Ромсторфера, в середині 80-х рр. XIX ст. у краї було лише одне підприємство, де працювало понад 100 осіб, і ще 6 з числом зайнятих у понад 50 осіб. З огляду на це, у своїй розвідці про промислове виробництво в краї він доходить невтішного висновку: «...промисловість у герцогстві Буковина за її співвідношенням до числа населення у 6 разів і до площі території аж у 8 разів є менш розвинутою, ніж в середньому в Австрії»².

Відсутність фабричного виробництва негативно позначалася на економічному становищі єврейських жителів буковинських міст і містечок, основними джерелами доходів яких, як вже зазначалося, були торгівля, ремесло, операції з грошми та цінними паперами, різноманітна посередницька діяльність, оренда міських доходів, маєтків тощо. З набуттям євреями права володіння нерухомим майном до них додалися також рента та інші прибутки з нерухомості. Стрімке зростання чисельності єврейського населення, за відсутності відтоку надлишкової робочої сили в промисловість, призвело до посилення економічної конкуренції, зубожіння частини єврейських сімей та витіснення їх на соціальний маргінес.

Відкриття доступу євреям до усіх, зокрема й до т.зв. «вільних» професій, яке відбулося внаслідок отримання ними громадянських прав, дещо пригальмувало цю негативну тенденцію, але докорінно змінити ситуацію не змогло. Адже, по-перше, претендентами на посади службовців могли бути лише особи зі світською, найчастіше вищою освітою, а, по-друге, відповідні соціальні ніші швидко заповнилися. Так, якщо в 1865 р. серед осіб, які займалися адвокатською практикою, частка євреїв становила 17%, а у 1880 р. – 66%, то у 1900 р. вона перевищила 85%³. Частка осіб єврейського походження серед лікарів Буковини становила: у 1888 р. – 55,7%, у 1890 р. – 62,1%, у 1900 р. – 68,5%⁴.

¹ Ботушанський В.М. Сільське господарство Буковини. С. 200.

² Romstorfer C. Die gewerblichen Zustände in der Bukowina und der gewerbliche Unterricht. Czernowitz. 1886. S. 7–8.

³ Toporoțiu I.E. Poporația și clasele sociale din Bukovina. P. 149.

⁴ Ibid. P. 190.

Незважаючи на активне освоєння євреями нових занять і професій, а також нових сфер економіки, структура зайнятості буковинського єврейства навіть наприкінці досліджуваного періоду загалом мало змінилася. Станом на 1910 р. основна маса єврейського населення (70,7%) жила з доходів від торгівлі (45,9%) та ремесла (24,8%). У сільському господарстві було зайнято лише 12,1%. Частка євреїв, які перебували на громадській службі або займалися вільними професіями, становила всього 8,06%. Ще 8,93% – особи без певних занять¹.

Зростання економічної активності буковинського єврейства призвело до поглиблення соціального розшарування в єврейському середовищі та формування нової соціальної верстви – буржуазії. Процеси соціальної диференціації протікали в різних єврейських громадах краю з різною інтенсивністю. Найшвидшими темпами виокремлення дрібної, середньої та великої буржуазії відбувалося у єврейській громаді крайової столиці. Тут, як видно зі скарги частини її членів², вже на початку 50-х рр. XIX ст. існував глибокий конфлікт інтересів між нечисленною заможною верхівкою та основною масою єврейського населення. Саме ці соціальні протиріччя стали посутньою причиною розпаду чернівецької громади на два окремі об'єднання³. Справжню картину соціальної стратифікації чернівецького єврейства на початку 1870-х рр. репрезентує список осіб, які мали право обирати керівництво релігійної громади, розподілених на три курії (групи) залежно від суми сплаченого т.зв. «доместиційного» податку. Так, під час виборів 1872 р. до першої курії було записано 26 осіб, до другої – 33, до третьої – 371. Разом з тим, загальна сума сплаченого ними впродовж попереднього фінансового року доместиційного податку в перерахунку на кожного окремого виборця становила на рік: у першій курії – 579,6 флоринів, у другій – 456,6 флоринів, у третій – 40,6 флоринів. Всього виборчим правом володіли лише 430 осіб, або 4,5% усіх єврейських мешканців міста⁴.

¹ Österreichische Statistik. Neue Folge. S. 165.

² ÖSTA AVAFHKA. Ministerium des Innern, 1/6. Präsidiale. Zl. 8155.

³ ДАЧО. Ф.3. Оп.1. Спр.3602. Арк.1–9; Оп.4. Спр.2285. Арк.158–172.

⁴ Там само. Оп.4. Спр.2285. Арк.84.

Упродовж останньої чверті XIX ст. частка платоспроможних членів у чернівецької єврейської релігійної громади збільшилася, проте все одно була незначною: в 1882 р. – 7,1%¹, 1898 р. – 6,7%². В 1901 р. платниками domestiційного податку були 1484 особи, або всього лише 6,9% від загальної кількості членів громади³.

Аналогічні процеси майнової диференціації відбувалися в інших єврейських громадах краю, хоча й не так інтенсивно. Внутрішня організація багатьох із них майже до кінця XIX ст. базувалася на застарілих нормах «йозефінського» законодавства, а тому навіть опосередковані відомості щодо їх соціальної неоднорідності з'являються значно пізніше й лише фрагментарно. Так, станом на 1898 р. у громаді Садгори частка платників domestiційного податку становила близько 17%, у Боянах – 18%, Сереті – 13%, Чудині – 17%, Сторожинці – 7%⁴. Більш повні дані за період 1900–1910 рр. теж засвідчують, що частка осіб, які мали постійні доходи і на цій підставі обкладалися domestiційним податком, коливалася в межах від 4,6% до 24,1%, але ніколи не перевищувала чверті усього населення відповідної громади. Загалом по Буковині середній відсоток платоспроможних єврейських сімей у цей період становив 12,5%⁵.

Соціальні диспропорції в середовищі єврейських громад Буковини були зумовлені насамперед особливостями соціальної структури єврейського населення краю, яку, починаючи з кінця XIX ст., дедалі більше відображено в офіційній австрійській статистиці. Як засвідчив, зокрема, перепис населення 1910 р., співвідношення працюючих і непрацюючих осіб юдейського віросповідання на Буковині складало 1 до 2⁶. До того ж майже половину

¹ Підраховано за: ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.13049. Арк.1–32.

² Підраховано за: ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.7569. Арк.1–2.

³ Підраховано за: ДАЧО. Ф.325. Оп.1. Спр.534. Арк.2–25.

⁴ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр. 7569. Арк. 3–49.

⁵ Підраховано за: ÖSTA AVAFHKA. Ministerium für Kultus und Unterricht, Neuer Kultus (akath). D3. Bukowina. Zl. 5286, 2901, 3810, 15940, 42824, 49554, 16617, 40028, 47297, 1033.

⁶ Підраховано за: Österreichische Statistik. Neue Folge. 1–213 S.

зайнятого населення складали особи, які працювали за наймом або перебивалися тимчасовими заробітками¹.

Відсутність у великої частини буковинських євреїв стабільних джерел доходів робила їх соціально вразливими і чутливими до будь-яких найменших економічних змін. Особливо негативно на становище єврейського населення впливали економічні кризи, яких Буковина в досліджуваний період пережила чимало². Із середини 70-х рр. і до кінця XIX ст. край потерпав від загальноєвропейського економічного спаду, а спочатку 80-х рр. – від т.зв. «митної війни» між Австрією, Румунією та Росією.

Важке соціально-економічне становище значної частини буковинського населення, зокрема євреїв, турбувало як місцеву владу, так і громадськість. З початку 80-х рр. XIX ст. матеріали про соціальні негаразди в краї, їх причини, а також шляхи виходу з кризи практично не сходили зі шпальт буковинської преси. Наприклад, газета «*Bukowiner Post*» за 1 листопада 1884 р. констатувала: «Селянин животіє, ремісництво знекровлене, торговий люд банкрутіє, аристократія в боргах, шляхи руйнуються, міста занепадають»³. До соціально-економічних негараздів у краї, через які потерпало також і єврейське населення, привертати увагу у своїх виступах депутати крайового сейму⁴.

Органи єврейського самоврядування громад намагалися знімати гостроту проблеми бідності в єврейському середовищі через надання матеріальної і фінансової допомоги. Для прикладу, в 1904–1905 рр. правління єврейської громади міста Чернівців витратило на ці цілі відповідно 4 738 та 4744 крон. Разову грошову допомогу, обсягом в середньому 3,5 крон, отримали відповідно 1302 та 1369 осіб⁵. Утім, більшості інших громад подібні соціальні акції були не до снаги.

¹ Margulies H. Nationale Gliederung in Galizien und der Bukowina. S. 725–727.

² Ботушанський В.М. Сільське господарство Буковини. С. 53–60; 82–84.

³ Unsere Misere. *Bukowinaer Post*, 01.11.1884. (Probenummer). S.1–2.

⁴ Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtages.V. Session der IX. Wahlperiode. S.352–356.

⁵ ДАЧО. Ф.325. Оп.1. Спр.599. Арк. 1–49.

Без сумніву, одним із головних інструментів подолання складної соціально-економічної ситуації у найвіддаленішій провінції імперії Габсбургів мала б стати соціальна політика держави. Однак вона, як стверджував у 1909 р. професор Чернівецького університету Франца-Йосифа Ерліх, була на Буковині через низький економічний розвиток і бідність останньої фактично приречена на невдачу¹. Аналізуючи проблеми єврейського населення, вчений, зокрема, відзначав: «Зі 100 тис. євреїв Буковини можливо лише 10 тис. отримують свої доходи від занять і професій, що мають під собою економічну основу...». Усім іншим, які своїми доходами мали завдячувати передусім відсталості краю, на думку Ерліха, загрожувала «соціальна катастрофа»².

Отже, соціально-економічне становище євреїв на Буковині в досліджуваний період було суперечливим. З одного боку, поступова відмова австрійської влади від старої політики економічної дискримінації призвела до суттєвого покращення соціально-економічних умови життя буковинського єврейства. Значна частина місцевої єврейської спільноти успішно інтегрувалася в тогочасну систему економічних відносин краю.

Проте, з іншого боку, втягнення місцевого єврейства у товарно-грошові відносини і процеси первинного накопичення капіталу спричинили поглиблення соціальної диференціації. Нова соціальна структура єврейського населення, яка у досліджуваний період перебувала на стадії свого формування, відзначалася глибокими диспропорціями й поляризацією.

2.3. Особливості формування етнонаціональної ідентичності буковинського єврейства

Докорінна зміна зовнішніх умов існування єврейської спільноти Буковини у досліджуваний період актуалізувала проблему її колективної ідентичності, яка, на думку деяких дослідників, найсуттєвіше детермінує «вектор соціальних

¹ Erlich E. Die Aufgaben der Sozialpolitik. S. 4–5.

² Ibid. S. 25.

комунікацій»¹. Ідентичність буковинських євреїв, формуючись тривалий час в умовах географічної і культурної ізоляваності краю, набула особливих регіональних рис, на які звертав увагу згаданий вже С.Касснер². Не зважаючи на усі зусилля Відня щодо «окультурення» єврейського населення східних провінцій, етнонаціональне обличчя єврейства Буковини до середини ХІХ ст. залишалося практично незмінним і характеризувалося низьким культурним розвитком, слаборозвинutoю соціальною організацією, підкресленою релігійністю. Його збереженню значною мірою сприяли й бар'єри у вигляді різноманітних правових, соціальних та економічних обмежень і заборон, штучно зведені державою та тогочасним суспільством³.

Небачені раніше можливості інтеграції у суспільство, що відкрилися перед буковинськими євреями в другій половині ХІХ ст. внаслідок правової емансипації, поставили його перед фактом існування нової соціально-культурної реальності й вимагали сформувати власне ставлення до неї. Водночас в умовах, коли фактично існувало лише дві опції: повністю ігнорувати нову дійсність або пристосуватися до неї, зокрема й через ревізію власної етносоціальної і етнокультурної суті, вибір на користь того чи іншого типу соціальної поведінки напряду залежав від індивідуального розв'язання питання самоідентифікації.

Колективна ідентичність євреїв має, як відомо, етнорелігійний характер. Окрім мови, звичаїв і традицій, які, на думку Е.Сміта, є «елементами спільної культури, що відрізняють одну спільність людей від іншої»⁴, домінантним критерієм етнічної належності до єврейства є релігія⁵. Юдаїзм не тільки завжди забезпечував етнонаціональну ексклюзивність єврейського народу⁶, а й слугував

¹ Aschauer W. Ethnische Identität bei den Ungarndeutschen. *Minderheitenfragen in Südosteuropa*. Beiträge der internationalen Konferenz. München. 1992. S.159.

² Kassner S. Die Juden in der Bukowina. S.14.

³ Kuschnir M., Winkler M. Spezifika der jüdischen Kulturgeschichte der Bukowina vor 1918. *Handbuch der Literaturen aus Czernowitz und der Bukowina*. /Corbea-Hoişie A., Höhne St., Mاتیychuk O., Winkler M. (Hrsg.). Berlin. 2023. S.106–107.

⁴ Сміт Е. Національна ідентичність. Київ. 1994. С.28–29.

⁵ Свтух В.Б., Трошинський В.П., Галушко К.Ю., Чернова К.О. Етнонаціональна структура сучасного українського суспільства: деякі аспекти системного бачення та розвитку. *Етнонаціональна структура українського суспільства*: довідник. Київ. 2004. С. 89.

⁶ Єврейська енциклопедія. Зібрання знань про єврейство та його культуру в минулому та сьогоденні. Т.11. СПб. 1911. С. 603–611.

головним оберегом євреїв від асиміляції в умовах діаспори. «Таємниця двотисячолітнього існування екстериторіальної єврейської спільноти, – зазначає єврейський філософ і публіцист першої половини ХХ ст. Я.Клатцкін, – це таємниця єврейської релігії»¹.

Догми й приписи юдаїзму повністю визначали й світосприйняття буковинського єврейства. А втім, релігійна ситуація в місцевому єврейському середовищі мала свої особливості. Дослідники єврейської історії краю відзначали той факт, що єврейська релігійна справа на Буковині традиційно була слаборозвинута. На відміну, наприклад, від Галичини, де здавна існували центри рабиністично-талмудичної ученості, буковинські євреї не мали ні власної «єшиви», ні будь-якого осередку релігійно-філософської думки. Окрім Сучави, жоден інший населений пункт краю не мав більш-менш значної єврейської культової споруди². Навіть єврейська громада крайової столиці отримала власну велику кам'яну синагогу лише у 1850-х рр.³

Крім того, бракувало також авторитетних релігійних діячів. Душпастерські функції в більшості громад виконували релігійні служки – «даянім», які, за свідченням сучасників, «переважно здобули свою талмудичну освіту у Молдавії та російських провінціях і схожі на ідіотів»⁴. Через це навіть посада рабина чернівецької єврейської громади, який вважався також головним рабином краю, впродовж тривалого часу, а саме з 1807 р. до 1833 р., залишалася вакантною. Крайовий рабинат очолювали лише вихідці з Галичини: Хаїм Бен Шломо Тирер з м. Бучач (1789–1807 рр.); Самсон Горовиць Майзельс з м. Жовква (1833–1853 рр.); Лазар Еліас Ігель з м. Львів (1854–1878 рр.)⁵.

Саме численні єврейські переселенці з Галичини спричинилися до проникнення на територію краю ідей хасидизму – релігійно-містичного вчення, з яким значна частина східноєвропейського єврейства пов'язувала свої надії на

¹ Klatzkin J. Grundlagen des Nationaljudentums. *Der Jude. Eine Monatsschrift*. Jahrgang 1917–1918. Heft 10. Berlin-Wien. 1918. S. 683.

² Gelber N.M. Geschichte der Juden in der Bukowina. S.41.

³ Никирса М.Д. Чернівці. Документальні нариси з історії вулиць і площ. Чернівці. 2008. С.110.

⁴ Gelber N.M. Geschichte der Juden in der Bukowina. S.35.

⁵ Березіна С.І. Буковинські рабини. С.9.

духовне зцілення. Потужним поштовхом для поширення хасидизму на Буковині стала поява в 1842 р. у краї представника відомої в хасидському світі династії цадиків Ізраеля (Сруля) Фрідманна з Ружина¹. На початку другої половини XIX ст. хасиди становили вже значну частину єврейського населення Буковини. Це сприяло непомірному зростанню впливу їхніх духовних лідерів - т.зв. «чудодійних» рабинів, релігійний статус яких опирався тільки на єврейську традицію й не визнавався державною владою².

Утім, розквіт хасидизму на Буковині припав на час, коли в його середовищі вповні проявилися ознаки глибокої внутрішньої кризи. Між провідними династіями цадиків велася запекла боротьба за домінування, спричиняючи глибокий розбрат у єврействі³. Про розкладання хасидизму із середини красномовно свідчили також численні скандали, в яких у різний час були замішані представники т.зв. «садагурської» династії цадиків⁴.

Замість поштовху до духовного і культурного ренесансу, хасидський рух у краї став практично головною опорою єврейського консерватизму. Дійшло до того, що у 1860 р. правління Чернівецької єврейської релігійної громади та головний рабин краю змушені були спеціально звертатися до своїх одновірців з закликом не ігнорувати державні закони й реєструвати шлюби, а також народжених у них дітей відповідно до офіційних приписів⁵.

Вкрай негативно єврейський консерватизм проявив себе й у ставленні до світської освіти. Навчання і виховання своїх чад вірні єврейській традиції сім'ї, як і в давні часи, довіряли лише приватним вчителям у т.зв. школах-хедерах. За даними Й.Полека, у 1871 р. у краї народні школи відвідували лише 4,4% єврейських хлопчаків та 14,7% дівчат⁶. І хоча надалі загальна картина змінилася, старі форми єврейського шкільництва продовжували існувати. Так, в 1899 р.

¹ Кушнір М.П. Між «світлом» і «морокком»: до питання про виникнення «садагурської» династії рабинів та про деякі аспекти хасидського руху на Буковині в 40–50-х роках XIX століття. Буковинський журнал. Ч.1–2. Чернівці. 2001. С.226–235.

² Günzig I. Die Wundermänner im jüdischen Volke. S.107–118.

³ Horodezky S.A. Religiöse Strömungen im Judentum. S.204–214.

⁴ Gelber N.M. Geschichte der Juden in der Bukowina. S.52–56; Der Wunderrabbi von Stefanesti. *Bukowinaer Rundschau*, 03.04.1884. S.3.

⁵ ДАЧО. Ф.1. Оп.2. Спр.2613. Арк.5–8.

⁶ Polek J. Statistik des Judenthums in der Bukowina. S.17–19.

традиційні єврейські школи на Буковині відвідували 4531 учень¹. Навіть у Чернівцях, де культурно-освітній розвиток єврейського населення був найвищим, в 1907 р. все ще діяло 19 приватних шкіл-хедер, у яких навчалося 507 учнів².

Ортодоксальні євреї вороже й з недовірою ставилися не лише до позаєврейського соціуму, а й до своїх одновірців, які наважилися на зміни. Красномовною з цього погляду була боротьба, що розгорнулася з початком 50-х рр. XIX ст. між двома групами чернівецького єврейства за посаду рабина³. Не визнаючи поразку, в листопаді 1871 р. 300 представників ортодоксальної фракції офіційно оголосили про свій вихід з місцевої громади та створення окремої організації, мотивуючи своє рішення відсутністю можливості плекати свої релігійні звичаї і традиції⁴. У процесі тривалого протистояння траплялися навіть випадки відкритих сутичок прихильників протилежних таборів на міських вулицях, а також бойкотування ортодоксами крамниць, що належали опонентам.

Глибокий традиціоналізм та соціальна відчуженість значної частини буковинського єврейства виглядали дедалі більшим анахронізмом на тлі правової емансипації, культурного та економічного поступу й завдавали чималих клопотів австрійській владі. Остання виступала за необхідність виведення таких євреїв «...із лабіринтів темряви до світлиць людського розуму» й усі свої надії покладала у цій справі на партію реформістів⁵, окремі представники якої, зокрема самбірський рабин Самуель Дойч, закликали державу «...рішуче викорінювати пережитки минулого»⁶.

На Буковині в авангарді боротьби проти пережитків єврейського середньовіччя виступила група заможних єврейських міщан крайової столиці: І.Рубінштейн, Г.Юстер, Я.Розенцвайг, М.Вендер, М.Надлер, С.Брунштайн, М.Амстер, А.Люттінгер, Й.Тіттігер, М.Цукер, Й.Фехнер та ін. На початку

¹ Sternberg H. Das Unterrichtswesen der Juden in der Bukowina. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* /Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel- Aviv. 1958. S.79.

² ДАЧО. Ф.325. Оп.1. Спр.768. Арк.1.

³ Там само. Ф.3. Оп.2. Спр.1349. Арк.1–131; Оп.2. Спр.538. Арк.1–42.

⁴ Там само. Оп.1. Спр.3602. Арк.1–55; Оп.2. Спр.3356. Арк. 1–21.

⁵ Czernowitz. (Jüdische Zustände). Czernowitzer Zeitung, 03.03.1868. S.4.

⁶ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.1777. Арк.3–7.

50-х рр. XIX ст. за підтримки крайової адміністрації їм вдалося поставити біля керма релігійної громади своїх представників. Внаслідок тривалої і безкомпромісної боротьби з ортодоксами вони домоглися, щоб посаду чернівецького й одночасно крайового рабина обійняв прихильник єврейського просвітництва, вчений-орієнталіст зі Львова, вже згадуваний Л.Ігель¹. Активна діяльність рабина-реформіста, який одягався і розмовляв по-німецьки, сприяла поширенню серед євреїв міста нового світогляду, в основі якого лежала ідейна спадщина німецького філософа єврейського походження Мозеса Мендельсона. Кодексом поведінки й водночас утилітарним засобом подолання духовної та соціальної самоізоляції для багатьох із них стала ідея «німецького Сократа» про те, що головною передумовою суспільного вдосконалення носіїв Мойсеевої віри є їх залучення через посередництво німецької мови до німецької культури як передової культури того часу².

Про те, що ідеї М.Мендельсона були популярні в середовищі місцевого єврейства, промовисто свідчить факт існування в Чернівцях осередку відомого в Європі літературного клубу, заснованого німецько-єврейським просвітителем і рабином Магдебурга Людвігом Філіппсоном. Належність до осередку, керівником якого був уже згадуваний крайовий рабин Ігель, давала можливість отримувати різноманітну німецькомовну літературу. За даними місцевої влади, в 1855–1857 рр. осередок нараховував 30 членів³.

Важливим досягненням «реформаторів» крайової столиці стало також відкриття у 1855 р. світської чотирикласної німецько-єврейської школи. Прикметно, що персонал школи аж до початку 80-х рр. XIX ст. рекрутувався головню із центрів єврейського просвітництва, зокрема Моравії, а також Львова і Тернополя⁴. Тривалий час цей освітній заклад залишався основним для

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.1349. Арк.26–32; Спр.538. Арк.1–42; Спр.2230. Арк.1–27.

² Allerhand J. Das Judentum in der Aufklärung. 1. Aufl. Stuttgart-Bad Cannstatt. 1980. S. 102–126.

³ ДАЧО. Ф.3. Оп.1. Спр.45. Арк.1–51.

⁴ Dubensky K. Gedenkschrift zur 50-jährigen Jubiläumsfeier der israelitisch-deutschen Volksschule. Czernowitz. 1905. S. 34–38.

єврейських хлопчиків і дівчаток із поміркованих єврейських родин і ніколи не відчував нестачі учнів¹.

Було враховано й релігійно-церемоніальний складник просвітництва. За прикладом т.зв. «реформованих» синагог Німеччини та Австрії, «освічене» керівництво чернівецької єврейської громади поставило перед собою мету осучаснити єврейське богослужіння і в Чернівцях². Задум вдалося втілити у другій половині 70-х рр. через будівництво нового юдейського храму – т.зв. «темплу». Останній став символом остаточної перемоги прогресивно налаштованих сил у боротьбі за домінування в громаді, а також нової соціальної перспективи для маси одновірців.

З другої половини 70-х рр. XIX ст. провідним соціокультурним трендом в середовищі буковинського єврейства стала «бюргеризація» – індивідуальна інтеграція до соціуму, в якому, за висловом А.Дж.Тейлора «слово “німець” стало назвою класу, а не нації»³.

Про те, що значна частина єврейського населення сприймала «понімення» як прийнятну плату за право стати частиною суспільства, свідчило стрімке зростання чисельності єврейських дітей в усіх типах навчальних закладів з німецькою мовою викладання. Особливої популярності у євреїв набули торгові, комерційні, ремісничі училища, а також гімназії та реальні школи, які відкривали перспективу вищої освіти. Так, якщо в 1850 р. частка єврейських учнів у гімназіях Чернівців, Сучави і Радівців у середньому становила 3,1%, у 1860 р. – 11,2%, то в 1880 р. – 28,5%, 1888 р. – 34,3%; в реальних школах Чернівців і Серету: в 1865 р. – 17%, 1875 р. – 48,5%, 1888 р. – 45,2%.⁴ Це стосується й заснованого в 1875 р. Цісарсько-королівського університету Франца-Йосифа в Чернівцях, у якому станом на 1904 р. частка студентів юдейського віросповідання досягла 40%⁵.

¹ Kuschnir M. Die deutsch-jüdische Schule in Czernowitz und die Säkularisierung des jüdischen Schulwesens in der Bukowina zwischen 1850 und 1870. *Partizipation und Exklusion. Zur Habsburger Prägung von Sprache und Bildung in der Bukowina 1848–1918–1940.* / Winkler M. (Hrsg.). Regensburg. 2015. S.154–158.

² ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.2617. Арк.1–20.

³ Тейлор А.Дж.П. Габсбурзька монархія 1908–1918. С.26.

⁴ Polek J. Statistik des Judenthums in der Bukowina. S.19.

⁵ Czernowitz. Jüdisches Städtebild. S.14.

Попри те, що серед маркерів єврейської етнічної ідентичності мова порівняно з релігією традиційно має другорядне значення, для євреїв досліджуваного хронотопу мова була головним критерієм культурної та політичної лояльності. Така ситуація склалася насамперед через послідовну позицію австрійського уряду, який вважав розмовну мову єврейського населення Галичини і Буковини, їдиш, культурно неповноцінним «жаргоном»¹. Саме це посилювало бажання тих євреїв, хто став на шлях емансипації, відмовитися від мови предків. Про те, що саме така тенденція спостерігалася на Буковині, свідчать дані тогочасної офіційної австрійської статистики. Так, якщо в 1900 р. німецьку мову своєю розмовною визнавали 57,63% єврейського населення краю², то в 1910 р. цей показник зріс до 93%³.

Розгортання процесів акультурації в середовищі буковинського єврейства переконливо засвідчують також скромні здобутки місцевої Гаскали – східноєвропейського варіанта єврейського культурно-просвітницького руху, який виник у Німеччині наприкінці XVIII ст. На відміну від західноєвропейського єврейського просвітництва, яке, на думку Я.Аллерганда, мало «в основному утилітарний характер», східноєвропейська Гаскала «...апелювала до колективної свідомості цілої єврейської спільноти і мала в такий спосіб виразну національну конотацію»⁴. Єврейські просвітителі Східної Європи, т.зв. «маскіли», виступали за подолання духовної і соціальної самоізоляції єврейства не через механічне уподібнення євреїв до оточуючого соціально-політичного і культурного середовища, а через модернізацію єврейства як самобутнього культурно-історичного феномену. У повсякденному житті вони пропагували розвиток єврейської науки, освіти, культури, вивчення єврейської історії⁵. Прикметно, що

¹ Walz St. Staat, Nationalität und jüdische Identität in Österreich vom 18. Jahrhundert bis 1914. S.127.

² Скорейко Г.М. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами. С.174.

³ Bihl W. Die Juden. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Bd.III/2. /Wandruszka A., Urbanitsch P. (Hrsg.). Wien. 1980. S.905.

⁴ Allerhand J. Das Judentum in der Aufklärung. S.21.

⁵ Häusler W. Das galizische Judentum in der Habsburgermonarchie. Im Lichte der zeitgenössischen Publizistik und Reiseliteratur von 1772–1848. Wien. 1979. S.70.

Гаскала подібно до єврейського просвітництва на Заході відкидала їдиш як медіум, наполягаючи на відродженні гебрайської мови¹.

На Буковині перші «маскіли» з'явилися лише в середині XIX ст. Ними були, головним чином, вихідці з Галичини, які прибули до сусідньої провінції вчителювати або виконувати іншу «інтелектуальну» роботу. Окрім Адольфа Штайнгауза та Сімхе Рабнера, які отримали посади вчителів у чернівецькій німецько-єврейській школі, до піонерів Гаскали у краї належали письменники Абрагам Шраєр, Ізраель Теллер, Хайм Готесманн, а також адвокат Єгуда Ляйб Райтманн². Пізніше лави буковинських «маскілім» поповнили такі особистості, як Мозес Оренштайн, Галеві Теллер, Давид Цві Міллер, Бен'ямін Зеєв Еренкранц (Вельвель Збаражер), а також засновник єврейського театру Абрагам Гольдфаден³.

Під час міжусобної боротьби в середовищі чернівецького єврейства у 50- 70-х рр. XIX ст. поборники «Гаскали» стояли на боці табору реформістів, гостро критикуючи його опонентів, насамперед хасидських цадиків, за їх шкідливий вплив на єврейські маси. Діяльність «маскілів» на Буковині, що концентрувалась переважно в найбільших містах, зокрема Чернівцях і Сучаві, виявлялася передусім на ниві єврейської публіцистики та літератури. Втім, якимись помітними досягненнями вона не відзначилася⁴.

Це підтверджують й фактично безрезультатні намагання прихильників Гаскали започаткувати на Буковині пресу, яка б відображала ідеї руху. Ініційовані ними в 70-80-х рр. XIX ст. видання, зокрема «Der Bukowiner Israelit» (Буковинський єврей), «Bukowiner israelitisches Volksblatt» (Єврейський народний листок Буковини), «Neuer Bukowiner Israelit» (Новий буковинський єврей), «Iesreel» (Ізраїль), а також «Hamizpeh» (Вартовий) після виходу одного-двох номерів через недостатній попит назавжди зникли з місцевого газетного

¹ Allerhand J. Jiddisch. Ein Lehr- und Lesebuch. Wien. 2002. S. 58–63.

² Gelber N.M. Geschichte der Juden in der Bukowina. S.57.

³ Sha'ari D. Die jüdische Gemeinde von Czernowitz. Czernowitz. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt. / Heppner H. (Hrsg.). Wien. 2000. S.110–111.

⁴ Ibid. S. 57–58.

ринку¹. В пошуках відповідної читацької аудиторії засновники газет змушені були йти на компроміси зі своїми переконаннями й друкувати видання двома мовами (івритом та німецькою) або тільки німецькою з використанням гебрайської абетки².

Відсутність особливого попиту на періодику гебрайською мовою або на такі, що були витримані в суто єврейському дусі, спостерігалася на Буковині й надалі. Показовою в цьому плані стала історія першої єврейської націоналістичної газети краю під назвою «Jüdisches Echo» (Єврейське Ехо), яка виходила на зламі 1894–1895 рр. німецькою мовою, однак також пережила лише декілька номерів. Подібна доля спікала й газету «Jüdische Nachrichten» (Єврейські вісті), що виходила двома мовами (гебрайською та німецькою) в 1901–1902 рр.³

Єврейська громадськість краю надавала перевагу німецькомовній ліберальній періодиці. На це змушені були зважати усі, зокрема й лідери обох основних політико-ідеологічних течій єврейського національного руху краю, які публікували свою партійну пресу (газети «Die Volkswehr» та «Der Jüdische Volksrat») лише німецькою мовою. Цією ж мовою виходив друкований орган єврейської секції соціал-демократичної партії Буковини «Volkspresse» (Народна преса), який з 1912 р. почав називатися «Vorwärts» (Вперед), а також газета поборника відродження єврейської культури на їдиші Натана Бірнбаума «Das Volk» (Народ)⁴.

Схожою була ситуація і в театральній сфері. Австрійська дослідниця історії єврейського театру Д.Карнер скромні успіхи єврейської театральної справи у Чернівцях на зламі XIX–XX ст. також пояснює саме недостатньою кількістю глядачів й стверджує: «Єврейське освічене міщанство надавало перевагу

¹ Kuschnir M. Jiddisches und hebräisches Pressewesen in der Bukowina zur Zeit der Habsburgermonarchie. "Zwischen dem Osten und dem Westen Europas". *Deutschsprachige Presse in Czernowitz bis zum Zweiten Weltkrieg*. / Marten-Finnis S., Schmitz W. (Hrsg.). Dresden. 2005. S.32–33.

² Ibid. S.37–39.

³ Winkler M. Jüdische Identitäten im kommunikativen Raum. S.70, 83–84.

⁴ Ibid. S.68–74.

німецькомовному театральному мистецтву <...> єврейська буржуазія дистанціювалася від єврейської мови, а отже, й від єврейського театру»¹.

Масштаби і глибина акультурації буковинських євреїв не мали аналогів у Східній Європі. На цей феномен звертають увагу більшість сучасних дослідників єврейської історії, а також німецькомовної культури краю в період його входження до складу Австрійської імперії, зокрема А.Корбеа-Гоіші. Останній, описуючи особливу етнокультурну ситуацію на Буковині у другій половині ХІХ–на початку ХХ ст., наголошує, що вона дозволяла місцевим євреям «...бачити себе у ролі головних носіїв німецької культурної та державницької місії імперії Габсбургів на Сході»². Квазіприродний характер процесу понімечення єврейського населення краю сприяв тому, що чимало представників єврейської інтелектуальної верстви, зокрема чернівецький публіцист і видавець Л.Розенцвайг, вітали асиміляцію і вбачали в ній єдиноможливий шлях вирішення єврейського питання³.

Отже, будучи актуалізованим зовнішніми суспільно-політичними змінами, формування ідентичності буковинських євреїв відбувалося у досліджуваний період в умовах послаблення етноформуючої функції єврейської релігії та одночасної активізації процесу інтеграції євреїв у німецьке освітнє культурне середовище. Воно супроводжувалося виникненням в середовищі місцевого єврейства нових зон внутрішньої напруги та ліній конфліктів, знецінення та ігнорування власної культури, що призвело до послаблення етнокультурної єдності єврейської спільноти як такої.

Висновки до розділу

Внаслідок прийняття конституційних актів 1848–1849 та 1867 рр., низки інших ліберальних законів єврейські піддані Австрійської імперії, які проживали на Буковині, отримали широкі громадянські права та свободи нарівно з

¹ Karner D. Lachen unter Tränen. Jüdisches Theater in Galizien und der Bukowina. Wien. 2005. S.49.

² Czernowitz. Jüdisches Städtebild. S.13–14.

³ Rosenzweig L. Wir Juden. Betrachtungen und Vorschläge von einem Bukowinaer Juden. Zürich. 1883. S.10–30.

представниками інших національних груп. Разом з тим, політика австрійського уряду щодо євреїв у досліджуваний період містила чимало суперечливих моментів. Недосконалістю характеризувалися, зокрема, правові норми, що регулювали статус єврейських громад як традиційної форми соціальної самоорганізації єврейського населення. Будучи зведеними до рангу суто конфесійної інституції, останні виявилися неспроможними задовольняти зростаючі суспільні потреби євреїв у процесі їхньої адаптації до нових умов існування. Дискримінаційним був політико-правовий статус євреїв як етнічної спільноти, яка розглядалася державою виключно як релігійна група й на цій підставі не могла претендувати на захист національних прав.

Отримавши право вільного поселення в краї та необмежений доступ до занять та професій, євреї змогли значно покращити своє матеріальне становище і перетворитися на потужний демографічний та економічний чинник. Водночас через перекося і диспропорції місцева економіка була не здатною забезпечити достатній рівень добробуту для значної частини єврейства, кількість якого постійно зростала. Внаслідок цього поглибилося його майнове й соціальне розшарування, яке зумовлювало домінування класових інтересів над етнонаціональними. Щоб вижити, чимало євреїв змушені були вдаватися до напівлегальних заробітків і навіть економічного крутіїства. Через непередуману соціальну політику та недієву систему підтримки з боку державної та місцевої влади значна частина буковинського єврейства жила на межі соціальної катастрофи.

В умовах нової соціокультурної реальності в середовищі буковинських євреїв у досліджуваний період загострилася проблема колективної самоідентифікації. Секуляризація суспільного життя і суттєве підвищення освітнього рівня єврейського населення обернулося втратою ролі релігії як основи основ традиційного єврейського світогляду. З цієї причини основними формами колективної етнополітичної поведінки буковинського єврейства стають акультурація та асиміляція. Формування етнонаціональної ідентичності євреїв Буковини відбувалося у двох протилежних напрямках: з одного боку,

спостерігалася консервація старого (традиційного) способу життя, що вела до самоізоляції; з іншого – активне запозичення елементів німецької культурної традиції аж до відмови від власного єврейського єства.

РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЄВРЕЙСЬКОГО ТОВАРИСЬКОГО РУХУ НА БУКОВИНІ

3.1. Зародження та організаційні засади єврейського товариського руху (кін. 50-х – кін. 70-х рр. XIX ст.)

На тлі наростання кризових явищ та соціальної напруги наприкінці 50-х рр. XIX ст. в єврейських громадах Буковини набула поширення нова форма соціальної взаємодії – моноетнічні товариства. Виникнення добровільних об'єднань осіб було тоді доволі поширеною практикою в Європі загалом і на теренах держави Габсбургів зокрема¹. До того ж нові ініціативи буковинського єврейства повністю йшли у річищі загальної, особливо помітної в другій половині XIX – на початку XX ст., тенденції підвищення громадянської активності підданих монархії. Так, за підрахунками австрійського історика П.Урбаніча, загальна кількість товариств у цислейтанській частині Австрійської імперії зросла впродовж 1868–1900 рр. з 5,2 тис. до 60 тис., тобто у понад 12 разів, а в 1910 р. досягла позначки у 103 тис.²

На Буковині перші добровільні об'єднання у формі товариств, що гуртували у своїх лавах представників вищих верств населення й реалізовували загальнокорисні ініціативи, діючи водночас відокремлено від громади і держави, виникли ще у «доберезневий» період³. На початку другої половини XIX ст. громадські формування перетворилися на вагомий фактор суспільних перетворень на теренах провінції⁴.

Утім, зазначене не дає підстав стверджувати, що поява перших єврейських товариств була копіюванням соціального досвіду народів, які жили поруч. Навпаки, обов'язок соціальної відповідальності один за одного і здатність до

¹ Hoffmann S.L. *Geselligkeit und Demokratie: Vereine und zivile Gesellschaft im transnationalen Vergleich 1750–1914*. Göttingen. 2003. 144 S.

² Urbanitsch P. *Vereine und Politische Mobilisierung in Zisleithanien. Anuarul Institutului de Istorie*. XXXIII. Cluj-Napoca. 1994. S.113.

³ Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862–1871. S.405, 410; Осачук С.Д. Німці Буковини. С. 67.

⁴ Turczynski E. *Vereine, Interessenverbände und Parteien in der Bukowina*. S. 859–880.

самоорганізації були невіддільними елементами єврейської національно-культурної традиції. Показовими були, наприклад, правило «мін'яну» – обов'язкової присутності десяти осіб чоловічої статі для здійснення публічного богослужіння чи поховання небіжчиків, а також вимога «цдаки» – грошового внеску чи інших форм матеріальної підтримки одновірців. Важливу соціальну функцію виконували добровільні формування під назвою «хевра кадіша» (святе братство), головним завданням яких була організація поховання померлих членів громади. Прикметно, що подібні об'єднання зазвичай не мали формальної структури, а нагляд за їх діяльністю здійснювало правління громад. Право на створення поховальних та інших братств у єврейських кагалах Галичини й Буковини було закріплене у вже згаданому «єврейському» законодавстві Австрійської імперії часів Марії Терезії та Йосифа II¹.

Тож немає нічого дивного в тому, що ініціатори створення перших єврейських об'єднань нового зразка на Буковині й, зокрема, у Сторожинці², Боянах³ та Сучаві⁴, обґрунтовували свої дії фактом існування згаданих братств у їхніх громадах в минулі роки. Однак вирішальним мотивом створення товариств була все-таки наявність конкретної проблеми, розв'язання якої потребувало колективних зусиль. Саме така ситуація в середині 50-х рр. XIX ст. виникла в Чернівцях, де прогресивно налаштована частина єврейства на чолі з Ісаком Рубінштайном, Маркусом Цукеро та Моріцом Амстером, долаючи відчайдушний опір ортодоксальної більшості, задля реалізації своїх реформаторських планів скористалася можливостями нового законодавства у сфері регулювання громадських ініціатив. Ключові щодо останніх положення задекларовано в цісарському патенті від 26 листопада 1852 р. Попри рестриктивний характер, він передбачав можливість створення громадських об'єднань без будь-яких національних чи конфесійних обмежень⁵.

¹ Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині. С. 51–52.

² ДАЧО. Ф.3. Оп.1. Спр.2526. Арк. 1–23.

³ Там само. Оп.2. Спр.9345. Арк.1–10.

⁴ Там само. Спр.10540. Арк.12.

⁵ Kaiserliches Patent vom 26. November 1852, wirksam für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme der Militärgrenze, wodurch neue gesetzliche Bestimmungen über Vereine (Vereinsgesetz) angeordnet werden. *Allgemeines*

Ця обставина стала вирішальною для крайового рабина Лазаря Ігеля, який, будучи водночас директором відкритої у 1855 р. першої на Буковині єврейської школи світського типу, шукав спосіб удоступнити початкову освіту й для дітей із бідних єврейських родин. З огляду на це, в грудні 1857 р. Ігель ініціював створення першого на теренах краю суто єврейського об'єднання – «Товариства єврейських жінок». У відповідному зверненні до крайового уряду рабин наголошував на благодійному характері організації й просив затвердити проєкт статуту¹. Її метою була організація безкоштовного харчування учнів з-поміж дітей-сиріт та дітей з бідних родин коштом щомісячних внесків членів товариства². Кістяк об'єднання склали 50 «заможних жінок». Це були дружини багатих членів єврейської громади, що поділяли ідеї єврейського просвітництва, зокрема Коїне Балтінестер, Рахель Барбер, Міра Тіттінгер, Фані Юстер та багато ін. До цієї групи приєдналася також дружина рабина Кені Ігель³.

Крайова влада сприйняла факт створення товариства представниками єврейської громади позитивно. Так, крайовий шкільний радник та інспектор початкових шкіл Густав Боздех у своєму висновку щодо звернення директора єврейської школи зазначав: «...суспільно-корисна діяльність д-ра Ігеля й добродійність жінок заслуговують на визнання ще й тому, що подібні явища трапляються у нас порівняно рідко»⁴.

Упродовж першого року існування під благодійною опікою об'єднання перебували лише 14 учнів⁵. Доволі скромні результати діяльності товариства пояснювалися насамперед консерватизмом переважної маси єврейського населення, яке не бажало віддавати своїх дітей на навчання до світської школи. Додаткову проблему становила активна протидія групи «ортодоксів» на чолі з колишнім головним рабином Самсоном Горовицем. Остання намагалася дискредитувати шкільний проєкт «реформістів», підтримуючи натомість

Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1852. Stück LXXIV/253. Wien. 1852. S. 1109–1116.

¹ ДАЧО.Ф.3.Оп.2. Спр. 3356. Арк.1–2

² Там само. Арк.3–4.

³ Там само. Арк.5–6.

⁴ Там само. Арк.7.

⁵ Там само. Арк.14.

незаконно діючу релігійну школу «Талмуд-Тора». Для її легалізації опоненти Ігеля спробували заснувати власне товариство, покликане дбати про релігійну освіту, традиційне виховання та соціальну підтримку дітей-сиріт та дітей із бідних родин¹.

А «реформісти» між тим взялися за реалізацію масштабнішого плану, який мав на меті будівництво в місті нової синагоги. Амбітний проєкт потребував концентрації фінансових, матеріальних та організаційних ресурсів, що, за умови протистояння в релігійній громаді, було можливо лише через створення окремої структури. У січні 1858 р. на адресу крайового уряду надійшло клопотання про затвердження статуту «Товариства нової синагоги в Чернівцях», підписане сімдесятьма членами ініціативної групи. До її складу увійшли майже усі найавторитетніші члени єврейської громади з-поміж прихильників реформ².

Нове об'єднання також зіштовхнулося з багатьма перешкодами. Насамперед виникли труднощі з пошуком у «верхньому» місті придатної для будівництва земельної ділянки. Відтак на заваді стало чинне тоді в Австрійській імперії обмеження євреїв у праві на придбання нерухомості і володіння нею, через що товариству потрібен був спеціальний дозвіл цісаря. Коли бажаний документ у жовтні 1861 р. було нарешті отримано³, виявилось, що реальний бюджет будівництва значно перевищує наявний фонд⁴. Найбільшою проблемою, однак, була ескалація протистояння в громаді, що призвела до її розпаду на дві окремі та призупинила діяльність товариства. Реактивація останнього відбулася лише на початку 70-х рр. XIX ст.⁵. Цьому передували суттєві зміни, які відбулися в правовому полі держави, зокрема в законодавстві про громадські об'єднання.

Такий розвиток подій не могли передбачити єврейські мешканці Сторожинця, які навесні 1864 р. виступили з ініціативою створення власного товариства. За його допомогою вони сподівалися хоч якось вирішити проблему

¹ ДАЧО.Ф.3.Оп.2. Спр. 3356. Арк.16–38.

² Там само. Спр.2617. Арк.1–8.

³ Там само. Спр.3778. Арк.6.

⁴ Там само. Спр.2616. Арк.11–12.

⁵ Там само. Спр.2617. Арк.9.

соціальної підтримки хворих, які сильно потерпали через відсутність у місті налагодженого єврейського громадського управління. До складу групи активістів увійшли: Сруль Ерліх, Герш Вайс, Хайм Дрімер, Йосель Шапіро, Берл Морюбер та ін.¹

Задекларованої мети, яка відповідно до проєкту статуту передбачала «забезпечення підтримки бідних хворих євреїв загалом та членів товариства зокрема <...> шляхом надання безкоштовної медичної допомоги, ліків та іншого необхідного домашнього догляду на період хвороби», товариство планувало досягти за допомогою створення товариської каси. Остання мала поповнюватися коштом одноразових вступних і періодичних внесків звичайних членів, а також пожертв почесних членів об'єднання. Спеціальний параграф передбачав, що в разі накопичення значного фінансового капіталу товариство повинне розпочати будівництво єврейської лікарні².

Попри те, що громадська ініціатива сторожинецьких євреїв переслідувала суспільно корисні цілі, а положення запропонованого статуту були детально виписані, чиновники крайової адміністрації підійшли до справи стримано. Представників влади непокоїло те, що об'єднання воліло взяти на себе функції, властиві єврейській релігійній громаді. Тому на їх вимогу у проєкт статуту було внесено низку уточнень і доповнень. Через це процес реєстрації товариства тривав понад два роки³. Санкціоноване владою в червні 1866 р. «Товариство підтримки хворих єврейських мешканців Сторожинця» стало останнім єврейським громадським об'єднанням у краї, яке постало на базі положень цісарського патенту від 26 листопада 1852 р.

Політико-правові реформи, які були запроваджені в державі Габсбургів наприкінці 1867 р. і передбачали численні законодавчі новації, стали новою точкою відліку в історії товариського руху євреїв Буковини. Адже, з одного боку, вони розширили громадянські права підданих, а з іншого, будучи

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Оп.1. Спр.2526. Арк.16–17.

² Там само. Арк.5–7.

³ Там само. Арк.7.

половинчастими, створювали нові проблеми, що потребували практичного розв'язання. Консерватизм імперії не залишав народам, зокрема євреям Буковини, іншого вибору, як брати відповідальність за їх розв'язання на себе. До того ж Відень не перешкоджав, а до часу, навпаки, вітав активну участь мешканців провінцій у справі зміцнення суспільного добробуту, що ототожнювалося зі зміцненням власне імперії¹.

Наочним виявом цієї політики стали закони «Про право об'єднань» та «Про громадські зібрання» від 15 листопада 1867 р. Вони остаточно сформували правові підвалини для розвитку громадянських та національних рухів на теренах Австрійської імперії. Положення згаданих законів ґрунтовно проаналізовані дослідниками, зокрема О.Добржанським, який доходить висновку, що нові правові акти «значно спрощували й полегшували процедуру створення об'єднань»².

З прийняттям нового законодавства на місцях виникла необхідність увідповіднити діяльність існуючих товариств до нових вимог. Останні стосувалися також змісту статутів – основного документу, на підставі якого владні структури ухвалювали рішення про дозвіл на діяльність громадських об'єднань. Відповідно до §4 цього закону від 15 листопада 1867 р. статут організації обов'язково повинен був містити розділи з інформацією про таке: мету товариства, засоби досягнення мети та способи їх отримання; порядок утворення товариства та реорганізації; місце розташування; права та обов'язки членів; керівні органи; критерії чинності ухвалених рішень, чинності документів та повідомлень; способи розв'язання суперечностей; право представництва товариства назовні; умови розпуску товариства³.

Першим з-поміж єврейських товариств Буковини власну реорганізацію здійснило «Товариство підтримки хворих єврейських мешканців Сторожинця».

¹ Rumpler H. Von der "bürgerlichen Öffentlichkeit" zur Massendemokratie. Zivilgesellschaft und politische Partizipation im Vielvölkerstaat der Habsburgermonarchie. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band VIII/1. /Rumpler H., Urbanitsch P. (Hrsg.). Wien. 2006. S. 8.

² Добржанський О.В. Національний рух українців Буковини. С.98.

³ Gesetz vom 15. November 1867 über das Vereinsrecht. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich*. Jahrgang 1867. Wien. 1867. S. 378.

У грудні 1871 р. та в лютому 1872 р. на загальних зборах члени товариства затвердили декілька важливих змін до статуту, а також розширили сферу діяльності товариства, доповнивши його мету пунктом про поховання померлих членів та інших євреїв. Це нововведення обґрунтовувалося, щоправда, не стільки вимогами закону, скільки практичною потребою упорядкування єврейської поховальної справи в містечку, а також надією на збільшення надходжень у товариську касу й, відповідно, на покращення спроможності товариства виконувати свої допомогіві функції¹.

Восени 1872 р. зміни та доповнення до статуту внесли також члени чернівецького «Товариства нової синагоги», яке відтепер мало назву «Товариство єврейського темплю». Зокрема, по-новому структуровано керівні органи товариства, а також проведено вибори до них. Головою організації став один з найбільш авторитетних представників чернівецького єврейства, банкір Ісак Рубінштайн. До виконавчої «дирекції» увійшли не менш відомі особи – великі торговці, банкіри, промисловці, а також члени ради та правління єврейської релігійної громади: Л.Барбер, Г.Кіслер, Б.Балтінестер, Я.Атлас, С.Лютінгер, Д.Нахтігаль, Г.Вагнер, Б.Зальтер, Н.Тітінгер та ін. Бажання зруйнувати монополію «ортодоксів» щодо питань культу спонукали об'єднання до активних дій: попри значний дефіцит будівельного фонду у 1873 р. товариство розпочало спорудження реформістської божниці, архітектурні креслення якої розробив львівський архітектор Юліан Захаревич. Восени 1877 р. граціозна будівля була завершена. У церемонії відкриття взяли участь очільники релігійної громади, керівництво краю та крайового міста, найвище духовенство різних конфесій включно з православним митрополитом Буковини і Далмації Євгеном Гакманом².

Натомість тими єврейськими об'єднаннями, які від початку й до кінця пройшли процедуру організаційного становлення й формальної реєстрації відповідно до нових законодавчих норм, стали товариства допомоги хворим. Упродовж 1869–1873 рр. такі єврейські інституції з'явилися відразу у кількох

¹ ДАЧО.Ф.3.Оп.2. Спр.8940. Арк.1–40.

² Liquornik M. Festschrift über die Entstehung des Gemeinde-Tempels. Czernowitz. 1937. S.18–20.

населених пунктах краю. Найбільшим і найвідомішим з них було чернівецьке «Товариство допомоги хворим кравцям-євреям», засноване в червні 1869 р.¹. Саме воно стало прикладом для єврейських активістів у містечках і селах. Так, засновники створеного у квітні 1872 р. у Радівцях об'єднання «Бікер холім» (Відвідування хворих) у преамбулі до поданого на погодження статуту чітко вказують, що до створення організації їх надихнув приклад чернівецьких одновірівців². На початку 1873 р. товариство допомоги хворим з'явилося у Садгорі, де, за твердженням ініціаторів його створення У.Готліба, М.Розеля, Г.Ф.Френделя та ін., також проживало чимало представників цієї професії³. Цього ж року відразу два товариства допомоги хворим виникли у с. Бояни Чернівецького повіту. Ініціаторами створення першого виступили місцеві мешканці І.Френдель, М.Френдель, С.Кельнер, А.Цаплер⁴. Друге об'єднання, яке дістало назву «Хесед веemet» (Милосердя та істина), виникло з ініціативи керівництва місцевої єврейської громади⁵. У кінці 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. на території краю було зареєстровано ще декілька об'єднань з аналогічними цілями. Нові товариства допомоги хворим євреям з'явилися, зокрема, у Сучаві⁶, Сереті⁷, Вижниці⁸ та Верхньому Вікові⁹. Ще одне об'єднання, що опікувалося хворими мешканцями єврейського походження, виникло тоді ж у Радівцях¹⁰.

Статуту вказаних товариств допомоги хворим були загалом схожими між собою. Різниця крилася найчастіше в багатьох деталях, аналіз яких дає змогу краще зрозуміти як особливості кожного конкретного об'єднання, так і організаційні засади та принципи функціонування цих інституцій загалом.

Метою створення організацій декларувалося надання допомоги членам товариства (Бояни II, Верхній Віков, Садгора, Серет, Чернівці) або особам з-

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.13918. Арк.1.

² Там само. Спр.8951. Арк.4.

³ Там само. Спр.9347. Арк.1.

⁴ Там само. Спр.9345. Арк.1–7.

⁵ Там само. Спр.9344. Арк.1–9.

⁶ Там само. Спр.10540. Арк.1–25.

⁷ Там само. Спр.11970. Арк.1–23.

⁸ Там само. Спр.11973. Арк.1–29.

⁹ Там само. Спр.12563. Арк.1–10.

¹⁰ Там само. Спр.11977. Арк.1–22.

поміж бідних місцевих єврейських мешканців (Бояни I, Радівці, Сторожинець, Сучава) у разі захворювання, а також вшанування померлих через організацію поховання включно зі встановленням надгробного каменю, запаленням свічок та читанням заупокійних молитов у визначені дні. Допомога товариства в разі хвороби найчастіше передбачала безкоштовне забезпечення послугами лікаря, медикаментами, чергування біля лежачого хворого вдома, а подеколи (Чернівці)¹ навіть оплату санаторно-курортного лікування. Товариство «Хесед веємет» в Боянах пропонувало також безкоштовне харчування², а об'єднання в Верхньому Вікові, Садгорі, Сереті та Чернівцях – одноразову фінансову допомогу вдовам та сиротам, які залишилися після смерті годувальника³.

Задля отримання фінансових ресурсів, необхідних для надання вказаних видів допомоги, статути товариств передбачали створення товариських фондів (кас). Джерелами їх наповнення зазвичай були: а) разові вступні внески від новоприйнятих членів у розмірі 1–4 флорини; б) щотижневі або щомісячні членські внески, розмір яких залежно від товариства коливався від 3 до 40 крейцерів; в) штрафи за відмову чергувати біля хворих у сумі від 15 до 50 крейцерів за кожен пропущений день; г) прибутки від капіталізації товариського майна та вільних коштів; д) благодійні внески, подарунки, спадщина членів товариства та інших осіб. Товариства в Боянах, Верхньому Вікові, Радівцях та Садгорі вимагали від своїх членів додаткових внесків у розмірі від 15 крейцерів до 1 флорина з нагоди народження у їхніх сім'ях дітей або святкування заручин, новосілля тощо⁴. Члени об'єднання «Бікер холім» у Радівцях упродовж року сплачували ще внески з нагоди публічного читання ними певних глав Тори в синагозі⁵. Майже повсюди застосовувалась практика

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.9346. Арк.6.

² Там само. Спр.9344. Арк.7.

³ Там само. Спр.12563. Арк.3 (Верхній Віков); Спр.9347. Арк.6 (Садгора); Спр.11970. Арк.5 (Серет); Statuten des Israelitischen Schneider- Kranken- Unterstützungs- Vereines in Czernowitz (abgeänderte Statuten durch die Generalversammlung 26. Jänner 1873). Czernowitz. 1873. S.8. (Чернівці).

⁴ ДАЧО. Ф3. Оп.2. Спр.9345. Арк.5 (Бояни II); Спр.12563. Арк.5 (Верхній Віков); Спр.8951. Арк.4 (Радівці I); Спр.11977. Арк.4 (Радівці II); Спр.9347. Арк.5 (Садгора).

⁵ Там само. Спр.8951. Арк.1. (Радівці I).

організації додаткових зборів благодійних коштів під час відзначення великих релігійних свят або інших важливих подій у громаді.

Право стати членами товариства, а отже, й претендувати на отримання товариської допомоги могли лише особи єврейського походження. Додатковими умовами членства могли бути: проживання в межах населеного пункту, у якому було створено товариство (Чернівці); приналежність до професії (Садгора, Чернівці); позитивна репутація в громаді (Садгора, Серет) тощо. У садгирському та серетському товариствах був встановлений ще й віковий ценз. У першому разі членами об'єднання могли стати особи, не молодші 18 років і не старші 60-річного віку; у другому – особи, не молодші 20 і не старші 50 років. До останніх двох товариств не приймали осіб з явними вадами здоров'я та шкідливими звичками¹. Іноді (Бояни II, Сторожинець) від кандидатів вимагали також рекомендацій мінімум двох членів товариства².

Усі члени товариств поділялися на декілька категорій. Найпоширенішим був поділ на «звичайних» («дійсних») та «почесних» членів. Однак, у деяких об'єднаннях виділялись додаткові групи. Так, у Боянах (I) та Радівцях (I) була додаткова категорія «доброчинців». Натомість «Чернівецьке товариство допомоги хворим кравцям», товариство «Агавас ахім» (Любов і єдність) у Радівцях (II), а також об'єднання «Езрас ізраель» (Помічник євреїв) у Верхньому Вікові в окрему категорію виділяли «засновників»³. Останніми вважалися зазвичай члени, які ініціювали створення об'єднання, або набули членства в ньому відразу після його заснування. До категорії «доброчинців» зараховували осіб, що стояли біля витоків товариства або платили до його каси «значні» внески не залежно від дати набуття членства. Категорію «почесних» членів складали всі ті, хто мав особливі заслуги перед товариством (Чернівці) або перераховував для потреб організації особливо великі внески (Радівці I – від 30 флоринів, Бояни I –

¹ ДАЧО. ФЗ. Оп.2. Спр.9347. Арк.5 (Садгора); Спр.11970. Арк.6 (Серет); Спр.9346. Арк.6–7 (Чернівці).

² Там само. Спр.9345. Арк.4 (Бояни II); Спр.2526. Арк.5 (Сторожинець).

³ Там само. Спр.9344. Арк.5 (Бояни I); Спр.8951. Арк.4 (Радівці I); Спр.9346. Арк.4 (Чернівці); Спр.11977. Арк.4. (Радівці II); Спр.12563. Арк.4. (Верхній Віков).

від 50 флоринів)¹. Важливо зауважити, що зазвичай «доброчинці» та «почесні» члени не звільнялися від обов'язку сплати до товариської каси внесків, встановлених статутом для «звичайних» членів, але водночас зазвичай не мали права нарівні з останніми претендувати на отримання допомоги.

Окрім вчасної сплати усіх встановлених статутом внесків, члени об'єднань допомоги хворим були зобов'язані: а) визнавати та виконувати вимоги статуту; б) виконувати рішення та доручення керівних органів; в) чергувати біля лежачих хворих; г) віддавати останню шану померлим, беручи участь у поховальній церемонії.

Щодо гендерних аспектів членства у єврейських об'єднаннях цього періоду, то за винятком вижницького товариства «Хесед веємет», яке брало до своїх лав лише чоловіків «незаплямованої репутації <...> які належать до купців чи ремісників, або мають інші доходи»², статuti більшості організацій не передбачали гендерних обмежень. Попри це, членами таких об'єднань найчастіше ставали саме чоловіки, які традиційно вважалися годувальниками своїх родин. Домінування чоловічої статі було особливо помітним у тих товариствах, які об'єднувалися на професійній основі. Прикладом такого об'єднання може бути «Товариство допомоги хворим їздовим» у м. Серет³. Жодної особи жіночої статі не було й серед членів «Товариства допомоги хворим кравцям» м. Чернівці⁴. Попри те, єврейські жінки теж долучалися до товариської справи. Жіноча допомога була необхідна передусім тоді, коли йшлося про підготовку до поховання осіб жіночої статі, про допомогу хворим дружинам членів товариств, породіллям та хворим жінкам загалом. За таких обставин у деяких товариствах, зокрема в Сторожинці та Радівцях (II), створювалися спеціальні групи допомоги з-поміж добровольців жіночої статі⁵. Надалі

¹ ДАЧО. ФЗ. Оп.2. Спр.9346. Арк.6. (Чернівці); Спр.8951. Арк.4 (Радівці I); Спр.9344. Арк.5 (Бояни I).

² Там само. Спр.11973. Арк.8.

³ Там само. Спр.11970. Арк.5.

⁴ Там само. Спр.9352. Арк.14–15.

⁵ Там само. Спр.8940. Арк.8-9 (Сторожинець); Спр.11977. Арк.11 (Радівці II).

зростання громадської активності єврейських жінок зумовило виникнення суто жіночих товариств.

Стандартний перелік прав членів об'єднань, окрім права користуватися усіма видами товариської допомоги, передбачав також можливість прямо або опосередковано брати участь в управлінні товариством. Кожен член об'єднання міг голосувати на загальних зборах, вносити пропозиції щодо вдосконалення діяльності організації, а також звертатися зі скаргами. Особливо важливим у цьому аспекті було право бути обраним до керівних органів об'єднання, яке поширювалося зазвичай на усіх членів товариства. Втім, подеколи активне й пасивне виборче право обумовлювалося вимогою досягнення повноліття, повною право- та дієздатністю (Чернівці)¹, володінням громадянськими й політичними правами (Сторожинець)², належністю до певної статі (Верхній Віков, Радівці II)³. Усі члени товариства мали право вільного виходу з його лав.

Статути усіх зазначених вище об'єднань передбачали трирівневу систему управління. Перший рівень забезпечувався загальними зборами. Останні мали найбільший обсяг повноважень і ухвалювали рішення з усіх найважливіших питань. До таких найчастіше належали: а) вибори голови товариства та членів виконавчого органу; б) вибори ревізійної комісії; в) заслуховування і затвердження річних звітів виконавчого органу та ревізійної комісії; г) затвердження бюджету товариства на новий фінансовий рік; д) ухвалення рішень щодо звернень і скарг окремих членів; е) внесення змін до статуту; є) припинення діяльності товариства. Правочинність загальних зборів залежала від кількості присутніх членів. Зазвичай для початку роботи зборів достатньо було присутності простої більшості членів організації. Задля ухвалення рішень в одних випадках статuti вимагали простої більшості голосів присутніх, в інших – кваліфікованої. Внесення змін до статуту практично завжди вимагало голосів кваліфікованої більшості присутніх на зборах.

¹ ДАЧО. ФЗ. Оп.2. Спр.9346. Арк.5; Спр.10541. Арк.4.

² Там само. Оп.1. Спр.2526. Арк.6.

³ Там само. Оп.2. Спр.12563. Арк.5 (Верхній Віков); Спр.11977. Арк.4 (Радівці II).

Обраний на загальних зборах виконавчий орган становив другий рівень управління. У різних товариствах він мав іншу назву. Так, в Боянах (II), Верхньому Вікові, Садгорі, Сучаві та Чернівцях це був «Ausschuss» (виділ)¹, а у Боянах (I), Радівцях (I) та Сереті – «Rat» (рада)². Різним був і кількісний склад виконавчого органу. Зокрема, він нараховував: у Сучаві – 5, Садгорі – 6, Боянах (II) – 7, Чернівцях – 9, Сереті – 10, Боянах (I) та Верхньому Вікові – 16 осіб. Склад ради товариства «Бікер холім» у Радівцях нараховував аж 24 особи³.

Як правило, виконавчий орган обирався на термін 1–3 роки й був покликаний здійснювати виконавчі функції. До таких належали: а) представництво організації назовні; б) зарахування та відрахування членів; в) вибори функціонерів організації; г) управління майном та фінансовими ресурсами товариства; д) забезпечення вчасного надходження до товариської каси членських внесків та інших передбачених статутом платежів; е) організація чергувань біля лежачих хворих та читання заупокійних молитов за померлими членами товариства; є) скликання загальних зборів та подання звітів про свою діяльність тощо. Виконавчий орган збирався на засідання щонайрідше раз на місяць та ухвалював рішення абсолютною більшістю голосів.

Останній рівень представляли функціонери організації, які обиралися на засіданні виконавчого органу з-поміж його членів й несли персональну відповідальність за той чи той напрям роботи. Найчастіше до переліку функціонерів належали: голова товариства, заступник голови, секретар, касир, контролер. Голова товариства, для позначення функцій якого найчастіше використовувалися німецькі терміни «Vorsteher» або «Präses», а інколи (Бояни I)⁴ гебрайський термін «рош га габіра» (голова товариства), мав найбільше повноважень: головувати з правом вирішального голосу на засіданнях виконавчого органу та загальних зборах товариства; підписувати усі документи

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.9345. Арк.4 (Бояни II); Спр.12563. Арк.6 (Верхній Віков); Спр.9347. Арк.6 (Садгора); Спр.10540. Арк. 13 (Сучава); Спр.9346. Арк.6. (Чернівці).

² Там само. Спр.9344. Арк.7 (Бояни I); Спр.8951. Арк.8 (Радівці I); Спр.11970. Арк.5 (Серет);

³ Там само. Спр.8951. Арк.8.

⁴ Там само. Спр.9344. Арк.5.

організації; давати вказівки касиру щодо виплати передбачених статутом грошових виплат хворим та інших поточних платежів; вести облік членів; здійснювати операції щодо капіталізації вільних коштів і майна організації тощо. Окрім цього, голова товариства, термін повноважень якого зазвичай збігався зі строком повноважень виконавчого органу, розпоряджався печаткою організації, а також ключем від товариської каси. Подекуди (Бояни І)¹ голова замість виконавчого органу був наділений правом представництва інтересів об'єднання назовні. Усі члени правління і функціонери товариств працювали на громадських засадах, не отримуючи винагороди.

У товариствах, що займалися ще й похованням небіжчиків, окрім перерахованих управлінських структур, додатково створювалися спеціальні поховальні комітети. Вони мали традиційну назву «хевра кадіша» або «хевра кедоша» й склалися зазвичай із членів виконавчого органу. Діяльність поховальних комітетів регламентувалася спеціальними положеннями статутів².

Порівняно з найбільш ранніми єврейськими товариствами, статuti об'єднань, що виникли після 1867 р., містили декілька нововведень. Новим був, зокрема, розділ про вирішення спорів, який визначав порядок розгляду та розв'язання конфліктних ситуацій між членами об'єднання за допомогою товариського суду. Натомість розділ про розпуск товариства, що теж був новим, визначав процедуру припинення діяльності організації та встановлював такий порядок використання її майна та коштів, який чітко корелювався із загальною ідеєю про неприбутковий характер громадських об'єднань: у разі розпуску товариства його майно і кошти мали використовуватися тільки з гуманітарною, некомерційною метою. Найчастіше їх скеровували на відкриття єврейської лікарні або підтримку вже наявної, і лише іноді – на будівництво молитовного

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.9344. Арк.6.

² Там само. Спр.8940. Арк.18 (Сторожинець); Спр.8951. Арк.9 (Радівці І); Спр.9344. Арк.7 (Бояни І); Спр.9345. Арк.5 (Бояни ІІ).

будинку, релігійної школи, «мікви» (ритуальної лазні)¹ або виготовлення сувоїв Тори².

Порівняння статутних документів єврейських товариств допомоги хворим, які виникли на Буковині наприкінці 60-х – у першій половині 80-х рр. XIX ст. з аналогічними документами більш ранніх об'єднань засвідчує поступову еволюцію їх внутрішньої організаційної структури. Остання відбувалася головню за двома основними напрямками: пошук ефективніших засобів досягнення поставленої мети та запровадження більш досконалих механізмів внутрішньої демократії.

Яскравим свідченням цього є історія вже згаданого «Товариства підтримки хворих кравців» м. Чернівці. У грудні 1876 р. на чергових загальних зборах цього об'єднання було поставлено питання про прийняття нової редакції статуту. З обґрунтуванням причин та поясненням суті змін від імені спеціально створеної робочої групи до зборів звернувся член товариства д-р Йоган Дорнбаум, який запевнив, що організація залишається вірною своїм допомоговим цілям, однак завдяки змінам «зможе, з одного боку, збільшити фонд допомоги, а з іншого, забезпечити етичний момент в управлінні товариством та його майном, що суттєво сприятиме його розвою»³. Ключовим нововведенням запропонованого документу, що вимагало відповідних змін системи управління товариством, було положення про створення позикової каси та запровадження системи мікрокредитування⁴.

Оригінальну комбінацію форм соціальної допомоги запропонувало своїм одновірцям товариство під назвою «Талмуд-Тора умелон орхім» (Релігійна освіта та притулок для бідних), яке офіційно було зареєстроване в Чернівцях у вересні 1876 р. Створене представниками ортодоксального єврейства об'єднання опікувалося початковою релігійною освітою для дітей із бідних родин. Крім того,

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.9345. Арк.6.

² Там само. Спр.12563 Арк.10.

³ Там само. Спр.10541. Арк.3.

⁴ Там само. Арк.4–9.

організація надавала безкоштовний нічний притулок для безхатченків та волоцюг єврейського віросповідання¹.

Паралельно з урізноманітненням форм допомоги, розширювалися й сегменти єврейської спільноти, на які скеровувалася соціальна підтримка. Свідченням цього є створення перших товариств допомоги єврейським жінкам: червень 1879 р. – у Сучаві²; червень 1880 р. – у Чернівцях³. Об'єктом соціальної турботи вказаних організацій проголошувалися «достойні» єврейські жінки, які потрапили у складні життєві умови через втрату чоловіка, хворобу, пологи або інші обставини. Їх членами були також передусім жінки, хоча, наприклад, статут сучавського товариства, яке об'єднало 109 жінок, не містив жодних прямих гендерних обмежень щодо членства⁴. В організаційному плані обидва товариства були схожими між собою й практично нічим не відрізнялися від «чоловічих» об'єднань.

Єврейська товариська активність кінця 70-х рр. XIX ст. на Буковині була позначена появою перших об'єднань принципово нового типу. Нові організації відрізнялися від вже наявних насамперед цільовою групою, на яку спрямовувалися громадські зусилля. У ролі останньої виступала не конкретна соціальна чи професійна група єврейського населення окремого населеного пункту, а єврейська спільнота загалом з тими потребами, що впливали із її загального становища, місця і ролі в етнонаціональних процесах.

На Буковині перше подібне товариство виникло в 1879 р. Ним став чернівецький осередок віденського товариства «Israelitische Allianz» (Єврейський альянс). Ініціатором його створення, а відтак і багаторічним незмінним головою був вже згадуваний крайовий рабин Лазар Ігель. Свою метою об'єднання, яке впродовж короткого часу спромоглося заснувати філії також у Вижниці та Радівцях⁵, проголосило «сприяння національному

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.10521. Арк.7–8.

² Там само. Спр.11631. Арк.1–9.

³ Там само. Спр.11979. Арк.1–8.

⁴ Там само. Спр.11631. Арк.7–9.

⁵ Там само. Спр.11971. Арк.6, 13.

вихованню євреїв за допомогою будівництва і підтримки шкіл, інших корисних ініціатив, а також створенню необхідних для цього умов»¹. Декларувалося також намагання підтримувати зусилля материнської структури щодо отримання визнання «статистичних (кількісних. – *Авт.*) та історичних досягнень єврейського народу», а також надання дієвої підтримки тим євреям, які страждають через своє походження².

Виникнення на теренах краю єврейського товариства з національно конотованими цілями, яким було об'єднання «Єврейський альянс», збіглося у часі з перестановками у Віденському уряді та зміною суспільно-політичного клімату в австрійській державі. На зміну ідеології лібералізму, якій євреї Буковини завдячували своєю правовою емансипацією, прийшли націоналістичні ідеї та гасла. Замість вимог індивідуальної свободи та добробуту пріоритет отримали вимоги свободи та добробуту для цілої кровноспорідненої спільноти.

Отже, історичний проміжок з кінця 50-х і до початку 80-х рр. XIX ст. став періодом апробації добровільних об'єднань як нової форми соціальної взаємодії членів єврейської спільноти. Можливостями останньої скористалися передусім прихильники реформ та ідей єврейського просвітництва, а також небайдужі до проблем своїх одновірців активісти. Об'єднавшись у формально незалежні від держави та структур релігійного самоврядування інституції, вони скеровують свої зусилля на розв'язання найбільш гострих і чутливих для єврейських мешканців краю проблем. Самі товариства отримують в означений період чітку організаційну структуру, відпрацьовують механізми управління та форми роботи, які перетворюють їх на ефективні організації.

3.2. Загальна динаміка процесів самоорганізації єврейського населення Буковини

Починаючи із 80-х рр. XIX ст. єврейські товариства стають на Буковині по-справжньому масовим явищем. Спостережено не тільки зростання абсолютної

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.11634. Арк.3–4.

² Там само. Арк.7.

кількості та розширення географії діяльності об'єднань, а й урізноманітнення їх функціональної спрямованості. Наприкінці XIX – на початку XX ст. у багатьох населених пунктах краю одночасно діяли вже по кілька єврейських об'єднань, кожне з яких мало свою мету та завдання. Аналіз останніх є найпростішим і, водночас, найзручнішим критерієм як для окреслення загальних масштабів єврейського товариського руху досліджуваного хронотопу, так і для з'ясування ролі й місця різних об'єднань у ньому. На основі цього критерію, який застосовується й іншими дослідниками товариських рухів буковинських етносів, зокрема С.Осачуком¹ та А.Горуком², усю сукупність єврейських товариств можна поділити на декілька груп.

Першу групу репрезентують *допомогові (каритативні) товариства* – об'єднання, створені для забезпечення одновірців різноманітними формами соціальної підтримки й допомоги. Було дві основні форми таких організацій – загальнокорисні та взаємодопомогові. У товариствах першого типу об'єднувалися переважно представники матеріально забезпечених верств населення. Керуючись міркуваннями гуманності, конфесійної (етнонаціональної) солідарності, вони надавали частину своїх доходів (заробітків) для допомоги одновірцям, що потерпали від злиднів. Водночас право на допомогу з товариської каси на самих членів таких об'єднань не поширювалося. Товариства взаємодопомогові діяли натомість за принципом страхових спілок. У них допомога надавалася в передбачених статутом випадках лише членам об'єднання, які сумлінно сплачували до каси об'єднання щомісячні внески фіксованого розміру. Товариства взаємодопомогові часто створювалися представниками певної професії, які в такий спосіб страхували себе і свої сім'ї на випадок втрати працездатності чи настання інших складних життєвих обставин. Прикладом об'єднання взаємодопомогові, організованого за професійною ознакою, можуть бути вже згадане «Товариство допомоги хворим єврейським кравцям» у м. Чернівці, «Товариство допомоги єврейським

¹ Осачук С.Д. Німці Буковини. С.69.

² Горук А.І. Національний рух поляків на Буковині. С.75.

торговцям і ремісникам» у м. Вижниця (1880 р.), «Товариство допомоги хворим єврейським їздовим» у м. Сторожинець (1883 р.), «Товариство допомоги єврейським торговцям» м. Сучави (1887 р.) та ін.¹

З-поміж єврейських об'єднань Буковини досліджуваного періоду саме допомогіві товариства виникають найпершими. Цьому є, безумовно, своє пояснення. Загострення соціальних проблем у середовищі єврейського населення краю відбувалося саме тоді, коли соціальна політика держави Габсбургів перебувала в зародку. Турбота про бідних та інших соціально вразливих категорій населення була завданням церкви, землевласників, а відтак місцевих громад й здійснювалася на практиці найчастіше за принципом конфесійної приналежності². До того ж, рівень розвитку публічних інститутів соціальної підтримки відрізнявся від провінції до провінції, і невпинно знижувався з просуванням на схід. Щодо Буковини, то навіть з початком другої половини XIX ст. публічної соціальної інфраструктури на території краю практично не було. Мало чим на цьому тлі вирізнялося й крайове місто Чернівці³. Цю прогалину тут, як могли, заповнювали приватні ініціативи, а також й багатонаціональні благодійні громадські об'єднання: «Товариство Франца-Йосифа (1856 р.), «Товариство цесарівни Єлизабет» (1857 р.), «Товариство кронпринца Рудольфа» (1866 р.)⁴.

Для глибоко релігійного у своїй основі єврейського населення провінції соціальна підтримка з боку іншokonфесійних структур, якщо така взагалі існувала, часто була неприйнятною. Розраховувати вони могли лише на допомогу з боку органів єврейського релігійного самоврядування, для яких ця функція була не менш важливою, аніж задоволення релігійних потреб своїх членів. Утім, лише єврейська релігійна громада Чернівців мала соціальну інфраструктуру – єврейський шпиталь, який водночас слугував притулком для бездомних та

¹ ДАЧО. Ф.3.Оп.2.Спр. 11973 (Вижниця); Спр.12893 (Сторожинець); Спр. 10192 (Сучава).

² Mischler E. Oesterreichs Wohlfahrts-Einrichtungen 1848–1898. *Festschrift zu Ehren des 50jährigen Regierungsjubiläums Seiner k.u.k. Apostolischen Majestät des Kaisers Franz Joseph I.* Bd.I. Wien. 1899. S.IX–XI.

³ Ibid. S.165–173, 380, 388.

⁴ Осачук С.Д. Німці Буковини. С.69.

волоцюг. Проте, навіть після переїзду в 1853 р. у нове приміщення, останній не задовольняв потреб швидко зростаючого єврейського населення міста¹. Поза межами Чернівців заклад допомоги бідним діяв лише в єврейській громаді Кимполуга².

Саме ці обставини й спричинили появу перших єврейських допомогових товариства, згаданих у попередньому параграфі. У 80-х рр. XIX ст. кількість подібних організацій у краї демонструвала подальше зростання й на початку 1890-х рр. досягла майже 40. У цей час нові єврейські допомогові об'єднання виникли в Чернівцях, у більшості повітових міст, а також в таких населених пунктах, як: Ватра-Дорна, Кимполунг, Нові Мамаївці, Звинячин, Чудей, Верхній Віков та ін.³ Загальну динаміку поширення єврейських товариств цього типу в останній чверті XIX – на початку XX ст. на Буковині відображають статистичні дані, згруповані у формі таблиці:⁴

Роки	1871–1880 рр.	1881–1890 рр.	1891–1900 рр.	1901–1910 рр.
К-сть товариств	16	27	39	65

Щодо конкретних населених пунктів, то найбільше допомогових товариств діяло в Чернівцях: 1871–1880 рр. – 7; 1881–1890 рр. – 10; 1891–1900 рр. – 14; 1901–1910 рр. – 22. Серед повітових міст виділялися Радівці, Сторожинець та Сучава. Натомість відомості про наявність таких об'єднань у Кіцмані з'являються лише після 1910 р.⁵

Як уже зазначалося, єврейські допомогові ініціативи реалізовувались не тільки суто чоловічими асоціаціями, яких була більшість, але й жіночими. Перші єврейські жіночі допомогові товариства з'явилися на Буковині наприкінці 1870-х рр. У наступні десятиліття кількість жіночих організацій зростає.

¹ Neuborn E. Die ältesten Vereine, Institutionen und Organisationen in der Bukowina. S.154.

² Mischler E. Oesterreichs Wohlfahrts-Einrichtungen 1848–1898. S.451.

³ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.14801. Арк.1–4.

⁴ Підраховано за: ДАЧО. Ф.3. Оп.1–8.

⁵ Mittelman H. Bukowiner Vereins-Schematismus. S.67–68.

Зокрема товариства допомоги жінкам виникають у Радівцях, Гура-Гуморі, Чудині (Чудеї)¹.

Друга велика група єврейських товариств була представлена *релігійними об'єднаннями*. Вони мали на меті задовольнити релігійні потреби та інтереси єврейських мешканців. Їхніми завданнями найчастіше були: винаймання приміщень для релігійних потреб членів товариства; будівництво та утримання власних молитовних будівників і необхідного персоналу; організація богослужінь за правилами єврейської літургії (положеннями кодексу «Шульхан аруг»), читання (вивчення) Тори та інших релігійних книг; турбота про упокоєння душ померлих членів шляхом читання передбачених молитов та запалювання свічок.

За організаційною будовою, структурою органів управління, способом вирішення внутрішніх справ єврейські релігійні товариства практично не відрізнялися від інших типів об'єднань. Окремі відмінності стосувалися лише шляхів наповнення товариської каси, серед яких важливе значення мали продаж або оренда місць для богослужінь. У разі викупу такого місця, воно ставало власністю особи і могло передаватися у спадщину.

Незважаючи на те, що перше єврейське релігійне товариство з'явилося на Буковині ще в 1858 р., початок масового створення об'єднань цього типу припадає лише на 90-ті рр. XIX ст. Громадська активність євреїв у релігійній сфері спостерігалася насамперед у Чернівцях, де в умовах девальвації іудаїзму як визначального чинника соціальної поведінки та послаблення духовного зв'язку з «великою» громадою заснування релігійних об'єднань (міні-громад) стало для багатьох представників єврейської спільноти альтернативним способом збереження своєї релігійної ідентичності. Поширення практики заснування релігійних товариств у столиці краю стимулювали й урбанізаційні процеси, що проявлялися в розселенні євреїв на значній віддалі від двох головних синагог міста.

¹ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.11979 (Чернівці); Спр.12227 (Радівці); Спр.15036 (Гура-Гумора); Спр.24092 (Чудин).

Сукупно вказані фактори сприяли тому, що на зламі 80–90-х рр. XIX ст. Чернівці стали місцем діяльності відразу декількох новостворених єврейських релігійних об'єднань. Зокрема, у 1889 р. власне релігійне товариство під назвою «І-й єврейський молитовний будинок Клокучки» створили єврейські мешканці чернівецького передмістя Клокучка¹. Роком пізніше виникло об'єднання під назвою «Товариство дослідників Біблії»². Згодом постали інші товариства цієї групи, зокрема: «Молитовний будинок імені рабина Бен'яміна Вайса»³ (1892 р.), «Тора і молитва»⁴ (1894 р.), «Єврейський молитовний дім “Хадашим”»⁵ (1895 р.), «Молитовний будинок Рози та Якова Штангер»⁶ (1895 р.), «Молитовний дім рабина»⁷ (1895 р.), «Дім Тори»⁸ (1898 р.), «Дім Ізраїля»⁹ (1899 р.) та ін. Всього станом на 1900 р. у Чернівцях та передмісті діяло вже 11 релігійних об'єднань. Наступного десятиліття їх кількість продовжила зростати й у 1910 р. досягла шістнадцяти¹⁰.

Траплялися випадки, коли релігійні товариства створювали представники певної професії. Так, у 1904 р. у Чернівцях з'явилося товариство «Молитовний дім чернівецьких торговців», яке очолив Йозеф Фукс. У планах цього об'єднання було спорудження власної божниці в центрі міста на земельній ділянці, що належала одному із його засновників¹¹. Того ж 1904 р. власну громадську структуру вирішили створити єврейські душпастирі – рабини. Анонсована ними «Спілка рабинів» була доволі незвичною організацією: задоволення релігійних потреб своїх членів вона поєднувала з іншими цілями, що надавали товариству окремих ознак своєрідного профспілкового об'єднання, а також рис допомогової та просвітницької організації одночасно. Загалом станом на 1907 р. у місті над

¹ ДАЧО. Ф.3.Оп.2. Спр.14529. Арк.1–29.

² Там само. Спр.14774. Арк.1–19.

³ Там само. Спр.15325. Арк.1–14.

⁴ Там само. Оп.1. Спр.6204. Арк.1–11.

⁵ Там само. Спр.6524. Арк.1–12.

⁶ Там само. Спр.6572. Арк.1–14.

⁷ Там само. Спр.6571. Арк.1–12.

⁸ Там само. Спр.17803. Арк.1–17.

⁹ Там само. Спр.18299. Арк.1–8.

¹⁰ Підраховано за: Mittelman H. Bukowiner Vereins-Schematismus. S.10–15.

¹¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.21420. Арк.1–16.

Прутом функціонували понад 20 єврейських релігійних об'єднань, більшість яких мала власні божниці¹.

Поза межами Чернівців створення релігійних товариств відбувалося передусім там, де через невелику кількість єврейського населення створення повноцінної єврейської релігійної громади було неможливим, або ж там, де громади не задовольняли зростаючих релігійних запитів своїх членів. Саме така ситуація склалася в Заставні та Садгорі. Створенні тут у 1881 р. єврейські релігійні товариства належать до найбільш ранніх об'єднань, що виникли на території повітів².

Перші ініціативи щодо створення релігійних товариств єврейськими мешканцями сіл датуються кінцем 90-х рр. XIX ст. Зокрема, в 1898 р. до крайової влади з клопотанням про затвердження статуту «Товариства молитовного будинку» звернулися євреї села Молодія³. З часом аналогічні організації виникають і в інших буковинських селах: 1903 р. – в Нових Мамаївцях та Нових Фратауцах; 1905 р. – в Старих Фратауцах та Іцканах; 1907 р. – у Великому Кучурові; 1908 р. – в Глиниці та Чудині; 1909 р. – у Веренчанці; 1912 р. – у Фрасині⁴.

З початком XX ст. єврейські релігійні товариства з'являються вже в багатьох містах та містечках краю. Зокрема, в 1902 р. створюється «Товариство єврейського молитовного будинку» у м. Радівці⁵. За рік аналогічні релігійні об'єднання виникли також у Сереті та Сторожинці⁶. Упродовж наступного десятиліття релігійні товариства євреїв з'явилися у Новоселиці (1905 р.), Сучаві (1906 р.), Вижниці (1907 р.), Гура-Гуморі (1908 р.), Усть-Путилі (1909 р.). У

¹ Jüdische Bethäuser in Czernowitz. *Bukowinaer Post*, 28.07.1907. S.4.

² ДАЧО. Ф.3.Оп.2. Спр.12243 (Заставна); Спр.12245 (Садгора).

³ Там само. Оп.1. Спр.7402. Арк.1–9.

⁴ Там само. Спр.296 (Великий Кучурів); Оп.2. Спр. 20710 (Нові Фратауци); Спр. 22433 (Іцкани); Спр.22434 (Старі Фратауци); Спр. 24927 (Глиниця); Спр.26090 (Веренчанка); Спр.29106 (Фрасин).

⁵ Там само. Оп.2. Спр.19935 (Радівці).

⁶ Там само. Спр.20708 (Сторожинець); Спр.20711 (Серет);

деяких із названих вище населених пунктах і, зокрема, Сереті, Радівцях, Сторожинці та Садгорі, діяло по 2, а в Сучаві – 3 релігійних товариства¹.

Усього наприкінці першого десятиліття XX ст. на території краю, без врахування Чернівців, діяло не менше 25 єврейських релігійних об'єднань². Загальне уявлення про темпи поширення єврейських релігійних організацій на Буковині впродовж досліджуваного періоду подано в таблиці³:

Роки	1871–1880 рр.	1881–1890 рр.	1891–1900 рр.	1901–1910 рр.
К-сть товариств	1	6	14	47

Третю групу товариств утворювали різноманітні *культурно-просвітницькі організації*, які ставили собі за мету підвищити культурно-освітній рівень, пробудити етнонаціональну самосвідомість, поширити національні ідеї, розвинути національну культуру.

В організаційному плані культурно-просвітні об'єднання мали велику схожість із товариствами перших двох груп. Головною відмінною рисою цих організацій було те, що власну діяльність вони скеровували не на своїх членів, а єврейську спільноту загалом. Членство у товариствах цієї групи не було пов'язане з отриманням особистих переваг у формі матеріальної, фінансової чи іншої допомоги, підтримки, додаткових можливостей, а ґрунтувалося тільки на усвідомленні відповідальності за долю своїх кровноспоріднених братів та сестер.

Першою єврейською організацією такого ґтибу у краї була вже згадувана чернівецька філія віденського товариства «Єврейський альянс»⁴. Те, що це товариство не було повністю самостійним об'єднанням, а лише дочірньою структурою, – цілком закономірно: станом на кінець 70-х рр. XIX ст. необхідні для масової появи товариств цієї групи суспільні умови на Буковині ще не були остаточно сформовані. Суспільний запит на єврейські культурно-просвітницькі

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.20712 (Садгора); Спр.26087 (Усть-Путиля); Спр.24932 (Радівці); Спр.23230 (Сучава); Спр.22436 (Новоселиця); Спр.22437 (Сучава); Спр.24501 (Вижниця); Спр.24022 (Сторожинець); Спр.27212 (Садгора); Спр.27213 (Сучава).

² Підраховано за: Mittelman H. Bukowiner Vereins-Schematismus. S.10–15.

³ Підраховано за: ДАЧО. Ф.3. Оп.1-8.

⁴ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.11634. Арк.1–20.

громадські організації починає з'являється лише після подій, які породили в частини буковинських євреїв сумніви щодо здійснення німецької перспективи й, у такий спосіб, загострили проблему ідентичності. Такими подіями стали, з одного боку, прийняття у 1882 р. т.зв. «Лінцької програми», з якої розпочався процес інституалізації німецького націоналізму на теренах Австро-Угорщини, та хвилі антиєврейських погромів 1880–1890-х рр. в Російській імперії та Румунії, з іншого. На їхньому тлі та в умовах розгортання національних рухів буковинських етносів заклик єврейського лікаря і публіциста з Одеси Переца Смоленскіна до «автоемансипації»¹, тобто самоствердження євреїв як нації, не видавався більше неприйнятним.

Першим повністю місцевим єврейським культурно-просвітницьким товариством Буковини стало об'єднання «Агудат едідім» (Єврейська читальня), що виникло в Чернівцях на початку 1887 р. Своєю метою воно проголосило утвердження в єврействі національної самосвідомості, поширення знань зі сфери єврейської історії та літератури, а також сприяння колонізації Палестини². Останній пункт щоправда не довго залишався пріоритетом діяльності товариства: нова редакція статуту, прийнята в 1889 р., вже не містила згадки про повернення на Святу Землю. Основним своїм завданням реорганізоване об'єднання вважало створення та утримання єврейської бібліотеки³.

По-справжньому знаковою подією у процесі розгортання культурно-просвітницької роботи серед буковинського єврейства стало заснування об'єднань єврейських студентів Чернівецького цісарсько-королівського університету Франца Йосифа. Перше з них виникло влітку 1891 р. й отримало назву «Газмонея»⁴, яка, вочевидь, мала нагадувати про звитягу правителів Юдеї з династії Газмонеїв у боротьбі проти Селевкідів у 165 р. до н.е. Поступово до

¹ Авинері Ш. Основні напрямки єврейської політичної думки. Єрусалим. 1990. С.109–122.

² ДАЧО. Ф.3.Оп.2. Спр.13917. Арк.1–5.

³ Там само. Арк.19.

⁴ König A. Geschichte der J.N.A.V. "Hasmonäa" in Czernowitz. S. 113–115.

культурно-просвітницької роботи долучалися й інші студенти. У 1897 р. вони заснували нову організацію – товариство «Зефіра» (Ранок)¹.

Впродовж першого десятиліття ХХ ст. до переліку єврейських студентських організацій Чернівецького університету додалися відразу кілька нових об'єднань: 1900 р. – «Гебронія»² (від латинізованої назви міста Хеврон у Палестині. – *Авт.*); 1903 р. – «Емуна»³ (Довір'я). Окрім названих, деякий час (з 1900 р. до 1903 р.) діяло ще єврейське товариство студентської читальні «Гуманітас»⁴. У 1910 р. прихильними їдишського напрямку створили студентське товариство «Jüdische Kultur» (Єврейська культура)⁵.

Поза межами Чернівців на початку ХХ ст. діяли т.зв. «феріальні» (канікулярні) студентські об'єднання: «Баріссія» та «Хермонія» у Радівцях, «Тіква» (Надія) та «Гамада» у Сучаві, «Маккабея» у Садгорі, «Лібанонія» у Гура-Гуморі, «Авіва» (Весна) у Кимполунзі⁶.

Активна просвітницька робота студентства сприяла залученню до товариського руху нових активістів, які в умовах наростання антиєврейських настроїв у суспільстві дедалі частіше звертаються до сіонізму – різновиду єврейського націоналізму, заснованого на предковічній ідеї Сіону як сакрального місця тяжіння для усіх носіїв іудаїзму. Результатом їхньої громадської активності стала поява в першій половині 90-х рр. XIX ст. організацій, які, підтримуючи вимогу відродження єврейської нації, починають агітувати за колонізацію Палестини та збирати кошти для підтримки переселенців.

Найдавнішим товариством цього типу на теренах Буковини було об'єднання «Агават Ціон» (Любов до Сіону), яке виникло в 1892 р. у Радівцях⁷. У 1895 р. з ініціативи С.Шапіра, Х.Катца та Ш.Вольфа в Радівцях постало ще

¹ Ein neuer Verein. *Bukowinaer Post*, 26.10.1997. S.2.

² Ferialverbindung "Hebronia". *Bukowinaer Post*, 27.03.1900. S.3.

³ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.20668. Арк.1–8.

⁴ Neuborn E. Jüdisch-nationaler akademischer Leseverein „Humanitas“. S.120.

⁵ Neuer Verein. *Bukowinaer Post*, 29.09.1910.S.4.

⁶ Gatscher-Riedl G. Studentisches Leben in „Jerusalem am Pruth“. Die jüdischen Hochschulverbindungen in Czernowitz. *David. Jüdische Kulturzeitschrift*. 2017. 114. Ausgabe. URL: <https://davidkultur.at/artikel/studentisches-leben-in-jerusalem-am-pruth> (дата звернення: 20.12.2024)

⁷ ДАЧО Ф.3. Оп.2. Спр.15315. Арк. 1–8.

одне сіоністське товариство «Ерец цеві» (Олень землі Ізраїля)¹. Того ж року група євреїв на чолі із рабином Абрагамом Льові засновала у Сучаві товариство «Єшурун» (Праведні)².

Масове створення культурно-просвітницьких товариств сіоністського напрямку розпочалося на Буковині в другій половині 90-х рр. ХІХ ст. Воно збіглося в часі з виходом у світ 1896 р. праці Т.Герця «Єврейська держава», прийняттям 1897 р. на І-му конгресі в Базелі програми та статуту світової сіоністської організації, а також односторонньою відмовою німців Буковини від подальшої культурної та політичної співпраці з представниками єврейської еліти. У зазначений період на теренах краю виникло відразу 10 нових товариств, а саме: в Чернівцях, Іцканах, Боянах, Ватра-Дорні, Гура-Гуморі, Радівцях, Сучаві, Сторожинці, Садгорі, Бурдуженах³.

На початку ХХ ст. активна розбудова мережі єврейський культурно-просвітницьких організацій продовжилася. Інституціоналізація нових громадських ініціатив відбувалася, не зважаючи на тимчасову стагнацію сіоністського руху в краї. Характерною для цього періоду стала поява жіночих культурно-просвітницьких організацій. З-поміж них виділялися «Єгудіт» у Ватра-Дорні, «Хадасса» в Садгорі, «Дебора» в Чернівцях, «Рут» в Сучаві та Сторожинці, «Мір'ям» у Радівцях, «Товариство єврейських жінок» у Кимполунзі, «Ахдес» у Гура-Гуморі. Водночас у краї з'являються об'єднання шкільної молоді, зокрема «Сіоністське товариство учнів середніх шкіл» та «Jung Juda» (Єврейська молодь) у Чернівцях, «Сіоністська молодь» у Ватра-Дорні, «Товариство гімназистів-сіоністів» та «Фратернітас» у Сучаві, «Сіоністська молодь» у Радівцях, «Сіоністська спілка гімназійної молоді» в Сереті. У таких населених пунктах, як Чернівці, Садгора, Вижниця, Бояни, Арбора та Дорна Кадрени, окрім того, виникли осередки молодіжної організації «Цейре Ціон» (Юність Сіону)⁴. Одночасно в краї відбувається інституціоналізація ідеологічно-

¹ ДАЧО Ф.3. Оп.1. Спр.6502. Арк. 1–8.

² Там само. Спр.6503. Арк. 1–10.

³ Gaisbauer A. Davidstern und Doppeladler. S.183.

⁴ Ibid. S.190–191.

гібридного руху «Поалей Ціон» (Робітники Сіону), нечисленні структурні підрозділи якого, сповідуючи сіоністські та соціалістичні цінності, спрямовували свою культурно-просвітницьку роботу на єврейських ремісників та робітників¹.

За підрахунками австрійського історика А.Гайсбауера, станом на 1907 р. на території Буковини діяли 60 різноманітних культурно-просвітницьких об'єднань сіоністського напрямку: в Чернівцях – 11; Радівцях – 7; Сереті – 6; Сучаві – 6; Садгорі – 4; Сторожинці – 4; Вашківцях – 3; Вижниці – 3; Дорна-Кадренах – 3; Кимполунзі – 3; Боянах – 2; Ватра-Дорні – 2; Гура-Гуморі – 2; Арборі – 1; Заставні – 1; Іцканах – 1; Кіцмані – 1².

Пропаганда сіоністських ідей доповнювалася заходами, спрямованими на популяризацію гебрійської мови. Масове вивчення її осучасненого варіанту, івриту, розглядалося сіоністами як необхідна передумова реалізації єврейського національного проєкту в Палестині. Починаючи з 1906 р. на Буковині виникають товариства, для яких викладання івриту стало головним завданням. Саме таким було об'єднання «Сафа б'рура» (Чисті вуста) у Вижниці³. Надалі подібні організації з'явилися також у Садгорі та Сереті. У Чернівцях перед початком Першої світової війни діяло два товариства, що пропонували курси івриту⁴. У 1907 р. єврейські активісти крайової столиці спробували заснувати товариство хорового співу й музики. Остаточного проєкту, в межах якого постало «Єврейське співоче товариство» (Jüdischer Gesangverein), був реалізований восени 1908 р.⁵

Переїзд у 1908 р. до столиці Буковини єврейського письменника й публіциста з Відня Матіаса Ахера (Натана Бірнбаума) дав поштовх до розвитку «їдишистського» культурного руху. Інституційно цей рух значно поступався мережі сіоністських товариств. Серед представлених ним організацій, що прагнули розвивати культуру мовою простого народу, варто виокремити

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.1. Спр.9897. Арк.1–2.

² Gaisbauer A. Davidstern und Doppeladler. S.192–193.

³ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.23197. Арк.1–23.

⁴ Safah Berurah. *Bukowinaer Post*, 28.05.1908. S.5. (Серет); Hebräischer Schulverein in Sadagora. *Der Jüdische Volksrat*, 17.05.1912. S.4. (Садгора); Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 07.09.1907.S.5. (Чернівці); Neuborn E. Die ältesten Vereine, Institutionen und Organisationen in der Bukowina. S.159. (Чернівці).

⁵ Rubel H. Der Gesangverein "Hasamir" in Czernowitz. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk*. /Gold H. (Hrsg.). Bd.II. Tel- Aviv. 1962. S.179-180; Jüdischer Gesangverein. *Bukowinaer Post*, 10.11.1908. S.3.

насамперед засноване 1909 р. товариство «Jüdisches Theater» (Єврейський театр)¹, а також вже згадане студентське об'єднання «Єврейська культура»². Активною культурно-просвітницькою роботою мовою їдиш займалося також засноване 1908 р. в Чернівцях товариство просвіти єврейських робітників «Morgenrot» (Ранкова зоря)³.

Після 1910 р., який був позначений суттєвими змінами у розподілі сил у національному русі євреїв Буковини, мережа єврейських культурно-просвітницьких об'єднань продовжила поповнюватися новими організаціями. За даними А.Гайсбауера, станом на 1911 р. у краї функціонували вже понад 80 товариств цієї групи. Щодо конкретних населених пунктів, то лідерство за чисельністю об'єднань міцно утримували Чернівці: перед Першою світовою війною тут діяли щонайменше 23 організації. У Радівцях нараховувалося 11, Кимполунзі та Сереті – по 6, Вижниці та Сучаві – по 5, Садгорі – 4, Вашківцях, Гура-Гуморі та Ватра-Дорні – по 3, Кіцмані – 2, Боянах, Заставні, Іцканах, Селятині, Солці – по 1 товариству⁴.

Загальне уявлення про темпи зростання кількості єврейських культурно-просвітницьких товариств на Буковині в досліджуваний період відображають показники, наведені в таблиці⁵.

Роки	1871–1880 рр.	1881–1890 рр.	1891–1900 рр.	1901–1910 рр.
К-сть товариств	1	3	16	65

Остання група під назвою «інші» об'єднує товариства, які, зважаючи на мету діяльності, не можуть бути зараховані до жодної іншої категорії. Такими організаціями були насамперед спортивні об'єднання та політичні товариства.

Загальними передумовами виникнення єврейських *спортивних організацій* були зростання популярності фізкультури та спорту серед міського населення, що

¹ Der Verein "Jüd. Theater". *Die Volkswehr*, 26.02.1910. S.4.

² Neuer Verein. *Bukowinaer Post*, 29.09.1910. S.4.

³ Kissman J. Zur Geschichte der jüdischen Arbeiterbewegung "Bund" in der Bukowina. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel- Aviv. 1958. S. 132.

⁴ Gaisbauer A. Davidstern und Doppeladler. S.366–368.

⁵ Підраховано за: ДАЧО. Ф.3. Оп.1–8.

спостерігалось наприкінці XIX – на початку XX ст., та розгортання національних рухів у краї, яке спричинило появу спортивних товариств, організованих за етнічною ознакою. Вперше на необхідності виховання покоління «мускулистого єврейства» було наголошено на II-му Всесвітньому сіоністському конгресі, який проходив у 1898 р. у м. Базель¹. Вирішальне значення мали, однак, програмні рішення єврейського національного руху Австрії, прийняті в березні 1901 р. на з'їзді в м. Оломоуць (Моравія). Останні вимагали від активістів на місцях створення різноманітних інституцій, зокрема й спортивних організацій, та залучення до них населення².

Підґрунтям першого єврейського спортивного товариства на Буковині варто вважати неформальну спілку любителів походів під назвою «Blau-Weiss» (Блакитно-білі), створену 1900 р. у Чернівцях. За змістом та формою спілка нагадувала німецькі молодіжні об'єднання любителів пішохідного туризму «Wandervogel» (Перелітний птах)³. Керувати організацією, що об'єднувала у своїх лавах єврейських школярів та гімназистів, взявся офіцер резерву 41-го піхотного полку Марем Зоммер⁴.

Не зважаючи на ранній початок, організованих форм єврейський спортивний рух у краї набув лише в 1910 р. із заснуванням Чернівецького спортивно-гімнастичного товариства «Гакоах» (Сила). Головою новоствореного об'єднання, яке поділялося на футбольну, гімнастичну, плавальну, стрілецьку та ще кілька інших секцій, став авторитетний учений та громадський діяч Нойманн Вендер⁵. Він був компромісною фігурою, що урівноважувала вплив на організацію з боку обох таборів єврейського національного руху – проавстрійського (діаспорного) та сіоністського. Проте, вже за декілька років послідовники Герця посилили свої позиції в товаристві, наслідком чого стала

¹ Muskeljuden. *Ostjüdische Zeitung*, 23.08.1919. S.3.

² Der erste österreichische Zionistentag. *Die Welt*, 29.03.1901. S.4.

³ Rubel H. Jüdischer Sport in der Bukowina. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd. I. Tel- Aviv. 1958. S. 167.

⁴ 25 Jahre Makkabi. *Czernowitzer Morgenblatt*, 3.08.1935. S.4;

⁵ Jüdischer Sportklub "Hakoach" in Czernowitz. *Bukowinaer Post*, 14.08.1910. S.6.

його реорганізація та перейменування на «Маккабі» (Молот)¹. У 1911–1912 рр. єврейські спортивні товариства з'явилися також й у інших населених пунктах краю: у Сторожинці та Вижниці – «Маккабі»; у Радівцях та Сучаві – «Гагвіра» (Відвага)².

Дещо раніше за спортивні на Буковині з'явився ще один особливий вид добровільних єврейських об'єднань – *політичні товариства*. Відмінність цих організацій від об'єднань інших груп пояснюється не лише специфікою сфери застосування їх товариської активності, а й нюансами їхнього формально-правового статусу. Останній повною мірою віддзеркалював ситуацію, яка історично склалася в імперії Габсбургів щодо участі представників суспільства в управлінні державою. Бажання привілейованої верхівки володіти монополією на політичну діяльність, яке спостерігалось навіть після Весни народів 1848–1849 рр., наклало свій відбиток на законодавство, зокрема й те, що регулювало діяльність об'єднань. Так, вже згаданий цісарський патент від 26 листопада 1852 р. чітко забороняв створення громадських організацій, діяльність яких «торкається сфери законодавства та публічного управління» (§3)³. Нерішучість уряду й законодавців призвела до появи неврегульованої сфери суспільних відносин, яка, за визначенням австрійського дослідника Г.П.Гіє, стала «сірою зоною між “політичним” і “неполітичним”»⁴.

Імперський закон «Про право об'єднань» від 15 листопада 1867 р. лише частково заповнив наявну прогалину. Так, він дозволив діяльність політичних товариств, виділивши їх в окрему групу і наклавши на них додаткові обмеження. Зокрема, таким організаціям заборонялося утворювати філії, об'єднуватися між собою у спілки, а також підтримувати стосунки з іншими товариствами. Окрім цього, держава вимагала від них розгорнутої інформації про усіх членів,

¹ Jüdischer Sport- und Turnverein Makkabi. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 13.03.1914. S.5; Jüdischer Sport- und Turnverein Makkabi. *Czernowitzer Tagblatt*, 20.03.1914. S.5.

² Rubel H. Jüdischer Sport in der Bukowina. S. 167–172.

³ Kaiserliches Patent vom 26. November 1852, wirksam für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme der Militärgrenze, wodurch neue gesetzliche Bestimmungen über Vereine (Vereinsgesetz) angeordnet werden. *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*. Jahrgang 1852. Stück LXXIV/253. Wien. 1852. S.1110.

⁴ Hye H.P. Vereine und politische Mobilisierung in Niederösterreich. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Bd. VIII/1. H.Rumpler, P.Urbanitsch (Hrsg.). Wien. 2006. S.216.

забороняла членство неповнолітніх осіб та жінок, а також використання товариської символіки. Водночас, закон й далі оперував розмитим терміном «політичні справи» (§35), не конкретизуючи способи участі громадських формувань у політиці, а отже, й державному чи місцевому управлінні¹.

Поява на Буковині зареєстрованих політичних організацій у формі товариств датується початком 70-х рр. XIX ст. Поширеним явищем такі об'єднання стають, однак, лише наприкінці XIX ст., що було зумовлено політизацією народних мас, а також загостренням національних протиріч у державі Габсбургів загалом та в буковинському суспільстві зокрема². Різні групи населення прагнули отримати політичне представництво власних інтересів. Натомість перед їхніми провідниками постала потреба політичної легітимації, пошуку ефективних інструментів впливу на виборців, а також засобів електоральної мобілізації тощо. Зазвичай ці завдання виконують політичні партії. Однак особливість розглядуваної ситуації полягала у тому, що, як зазначалося вище, у тодішній Австро-Угорщині законодавчо закріпленого інституту політичних партій не було. Саме слово «партія» вживалось для позначення політико-ідеологічних угруповань, що не мали формалізованої організаційної структури, парламентських фракцій або клубів, груп за інтересами й навіть виборчих курій³. У цих умовах в ролі партій виступили політичні товариства. Станом на кінець 1902 р. на Буковині діяло вже 14 різноманітних політичних об'єднань, зокрема одне єврейське⁴.

Перше єврейське політичне товариство на Буковині постало влітку 1901 р. у Чернівцях. Його створили представники національно-свідомої частини єврейської еліти, яка прагнула стати самостійною силою місцевої політики, об'єднавши єврейство під національно-культурними гаслами. Лідером групи

¹ Gesetz vom 15. November 1867 über das Vereinsrecht. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich*. Jahrgang 1867. Wien. 1867. S.380–381.

² Winkler M. Jüdische Identitäten im kommunikativen Raum. S.51–52.

³ Brauneder W. Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848–1918. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. / Urbanitsch P., Rumpler H. (Hrsg.). Bd.VII/1. Wien. 2000. S.226–233; Hye H.P. Vereine und politische Mobilisierung in Niederösterreich. S.191, 206–207; Die politischen Parteien des Landes. *Bukowinaer Post*, 14.11.1893. S.2–3.

⁴ Vereinswesen in der Bukowina. *Bukowinaer Post*, 16.09.1900. S.4.

виступив заступник голови єврейської релігійної громади, депутат чернівецької міської ради, а також австрійського парламенту у Відні Бенно Штраухер¹.

В ідеологічному плані новостворене товариство, яке дістало назву «Jüdischer Volksverein» (Єврейське народне товариство), орієнтувалося на політичну програму однойменного політичного утворення групи віденських єврейських демократів. Її кінцевою метою була національна автономія для євреїв Австро-Угорщини². Сповідуваний політичною організацією Штраухера різновид єврейського націоналізму, т.зв. «діаспорний націоналізм», був альтернативою сіонізму, який заперечував доцільність будь-якої участі євреїв у тогочасній місцевій і державній політиці.

Політичний курс «Єврейського народного товариства» та його лідера зазнав критики з боку т.зв. «асимілянтів», тобто прихильників збереження політичного союзу з поміркованими німцями. З ініціативи останніх восени 1905 р. у Чернівцях виникло альтернативне об'єднання під назвою «Politischer Verein fortschrittlicher Juden der Bukowina» (Політичне товариство прогресивних євреїв Буковини), яке оголосило своєю метою прагнення «покращити позиції та престиж євреїв у суспільстві, <...> сприяти культурному та громадському розвитку єврейства»³.

Діяльність обох політичних товариств, що зводилася переважно до проведення інформаційних кампаній у пресі та організації масових зібрань, тривала недовго. Спочатку внаслідок відсутності харизматичного лідера та чіткої політичної програми зійшла нанівець активність «Товариства прогресивних євреїв Буковини». Відтак через внутрішній конфлікт, спричинений незадоволенням авторитарним стилем керування організацією та розбіжностями щодо стратегії і тактики політичної боротьби, фактично зупинило свою діяльність і «Єврейське народне товариство»⁴.

¹ Добржанський О.В. Боротьба за лідерство у єврейському русі на Буковині на початку XX ст. *Літопис Волині*. Всеукраїнський науковий часопис. Чис.33. Луцьк. 2025. С.67.

² Gaisbauer A. Davidstern und Doppeladler. S.458–459.

³ Jüdisch-politischer Verein. *Bukowinaer Rundschau*, 24.11.1905. S.3; ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.22375. Арк.2.

⁴ Кушнір М.П. Виникнення та діяльність першого єврейського політичного товариства на Буковині на початку XX ст. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. Збірник наукових статей. Т.50. Чернівці. 2024. С. 160–161.

Наближення виборів до австрійського парламенту 1907 р. спричинило перегрупування сил в єврейському національному таборі. Його результатом стало виникнення нових політичних організацій. Зокрема, замість «Єврейського народного товариства» Штрахуер та його соратники в лютому 1907 р. створили «Єврейське національне товариство» (Jüdischer Nationalverein)¹. Натомість їхні опоненти на чолі з адвокатом Максом Фокшанером практично в той самий час заснували «Єврейське політичне товариство» (Jüdisch-politischer Verein), яке стало першим політичним об'єднанням євреїв Буковини з власним періодичним виданням².

Попри те, що організаційна активність обох об'єднань поширювалася на всю територію краю, свою основну діяльність вони здійснювали в Чернівцях – епіцентрі політичного життя Буковини. За межами крайової столиці політичні товариства були рідкісним явищем. Таким рідкісним випадком стало заснування у 1908 р. «Єврейського демократичного товариства» (Jüdisch-demokratischer Verein) у Радівцях, яке одне зі своїх завдань вбачало в тому, щоб сприяти єдності й миру в єврейському середовищі краю³. Утім, в очах єврейських політиків у Чернівцях, зокрема лідера «Єврейського національного товариства» Б.Штраухера, поява самостійної політичної організації євреїв на периферії була розцінена, навпаки, як породження хаосу, а тому гостро критикувалася⁴.

Життєздатність єврейських політичних об'єднань залежала від їхніх електоральних успіхів. Це чітко видно на прикладі «Єврейського політичного товариства», яке, зазнавши невдачі під час парламентських виборів, практично відразу занурилося у внутрішню кризу⁵.

Значно успішнішим було об'єднання, очолюване Б.Штраухером. Отримавши бажані результати під час парламентських виборів 1907 р. та виборів до Чернівецької міської ради 1909 р., «Єврейське національне товариство» взяло

¹ Jüdischer Nationalverein. *Bukowinaer Post*, 12.02.1907. S.3.

² ДАЧО. Ф.3. Оп.1. Спр.10047. Арк.1–7; Ф.10. Оп.1. Спр.334. Арк.1-68; Добржанський О.В. Боротьба за лідерство у єврейському русі на Буковині на початку XX ст. С.68.

³ Der jüdisch-demokratische Verein. *Bukowinaer Post*, 02.02.1908. S.5.

⁴ Abg. Dr. Straucher in Radautz. *Bukowinaer Post*, 13.02.1908. S.3.

⁵ ДАЧО. Ф.10. Оп.1. Спр.334. Арк.20–50.

курс на побудову повноцінної політичної організації. Формально цей процес стартував наприкінці 1909 р. з оприлюдненням програми «Єврейської національної партії Буковини» (*Jüdische Nationalpartei der Bukowina*) у першому номері її друкованого органу – газеті «*Die Volkswehr*»¹.

Партійне будівництво відбувалося і в таборі головних політичних опонентів Штраухера – буковинських сіоністів. Особливо воно пришвидшилося після того, як головою Крайової сіоністської організації наприкінці лютого 1910 р. був обраний професор англістики Чернівецького університету Леон Келльнер, який замінив на цьому посту близького до Штраухера великого землевласника із Заставни Теодора Вайссельбергера. Саме Келльнер виступив ініціатором створення нової єврейської політичної сили під назвою «Народна рада євреїв Буковини» (*Jüdischer Volksrat der Bukowina*). Програмні засади нової партії були опубліковані на шпальтах однойменної газети, яка почала виходити з 14 січня 1911 р.²

Виникнення повноцінних політичних партій зробило подальше існування наявних та виникнення нових єврейських політичних товариств непотрібним. Попри відсутність відповідних норм в австрійському законодавстві, про що вже йшлося вище, саме партії перетворилися на ключовий фактор політичного життя Буковини в період, що залишався до вибуху Першої світової війни.

Отже, єврейський товариський рух на Буковині в досліджуваний період був представлений переважно трьома великими групами об'єднань – допомоговими (карикативними), релігійними та культурно-просвітницькими. Значно меншою за кількістю організацій (але не за значенням) була четверта група, яка охоплювала головню спортивні та політичні товариства. До організацій першої хвилі належали допомогіві та релігійні товариства, перші з яких виникли ще наприкінці 50-х рр. XIX ст. У 1890-х рр. масового поширення набувають

¹ Parteiprogramm der "Jüdischen Nationalpartei" der Bukowina. *Die Volkswehr*, 08.12.1909. S.1.

² Die Volksratbewegung. *Der Jüdische Volksrat*, 14.01.1911. S.4–5; Der Volksrat der Bukowiner Juden (Vorläufiger Entwurf). *Der Jüdische Volksrat*, 20.01.1911. S.1–3. Добржанський О.В. Боротьба за лідерство у єврейському русі на Буковині на початку XX ст. С.69.

культурно-просвітницькі об'єднання, а з початком XX ст. мережу єврейських громадських організацій краю доповнили нечисленні спортивні та політичні товариства. Загальна кількість формувань демонструвала постійне зростання. Наприкінці XIX – на початку XX ст. єврейські товариства стали по-справжньому масовим явищем.

Висновки до розділу

Виникнення перших суто єврейських добровільних об'єднань датується 50–70-ми рр. XIX ст. Подібні інституції з'явилися насамперед там, де традиційне самоврядування у формі релігійної громади було паралізоване внутрішніми конфліктами або й зовсім відсутнє. Подібна ситуація виникла в крайовій столиці, декількох повітових містах і навіть окремих селах. Більшість єврейських товариств, що виникли в цей час, мали допомоговий характер. Організаційне оформлення єврейських громадських формувань відбувалося згідно з вимогами закону від 15 листопада 1867 р. «Про право об'єднань» на основі погоджених крайовою владою статутів, у яких зазначалися мета і завдання організації, способи їх досягнення, а також принципи й правила внутрішнього розпорядку. Поява перших об'єднань із національно-конотованими цілями, що припала на кінець 70-х – початок 80-х рр. XIX ст., ознаменувала початок формування організованого товариського руху.

Процес інституціоналізації громадських ініціатив продовжувався аж до початку Першої світової війни й мав свою динаміку та видові особливості. Аналіз останніх дозволив виокремити 4 основні групи товариств: а) допомогіві (каритативні); б) релігійні; в) культурно-просвітницькі; д) інші.

Головним завданням допомогових (каритативних) товариств було надання допомоги своїм членам у критичних ситуаціях, а також різним категоріям єврейського населення, які опинилися в скрутному матеріально-фінансовому становищі. Допомогіві об'єднання першої хвилі нерідко виконували функції поховальних братств «Хевра кедоша», забезпечуючи одновірцям поховання та встановлення надгробного каменю згідно з єврейською традицією.

У 90-х рр. ХІХ ст. відбулося стрімке збільшення кількості культурно-просвітницьких об'єднань, націлених на розвиток національної освіти і культури, виховання молоді в національному дусі, піднесення національної самосвідомості широких єврейських мас. До цієї групи належали також об'єднання єврейських студентів університету Франца Йосифа в Чернівцях, які стояли біля єврейського національного руху на Буковині.

Дещо меншою за чисельністю була група товариств, що опікувалася плеканням релігійної традиції та задоволенням літургійних потреб носіїв іудейської віри шляхом спорудження й утримання невеликих божниць. Суттєве зростання чисельності об'єднань цього типу припадає на період 1901–1910 рр.

Найменшу групу складали товариства, що виникли лише на початку ХХ ст., культивували спортивний гарт або діяли у сфері публічної політики. Останні відстоювали національні права та інтереси єврейської спільноти. Фактично вони виконували роль політичних партій, діяльність яких в Австро-Угорщині не була врегульована законодавством.

Загальна чисельність єврейських товариств упродовж досліджуваного періоду постійно зростала й станом на 1910 р. перетнула позначку у 180 організацій.

РОЗДІЛ 4. УЧАСТЬ ТОВАРИСТВ У СОЦІАЛЬНОМУ, КУЛЬТУРНОМУ ТА ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЄВРЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ БУКОВИНИ (кінець 60-х рр. XIX ст. – 1914 р.)

4.1. Діяльність товариств у сфері соціальної підтримки одновірців

Як було зазначено в попередньому розділі, до кінця XIX ст. серед єврейських об'єднань Буковини домінували допомогіві товариства. До найбільших та найдавніших із них належало «Єврейське товариство допомоги хворим кравцям у Чернівцях». Це об'єднання було засноване єврейськими майстрами кравецького цеху буковинської столиці, які домінували в цій професії. Так, станом на 1886 р. у Чернівцях працювало 93 кравці-іудеї і лише 38 кравців-християн¹.

Статут товариства, надісланий на затвердження крайовій адміністрації в червні 1869 р., передбачав, що до об'єднання можуть вступати й майстри-кушніри та підмайстри обох професій. Громадську ініціативу кравців, очолюваних Давидом Редінгером, підтримав чернівецький рабин-реформіст Л.Ігель, який наголосив на тому, що «...подолання проблем бідності й немічності в суспільстві до снаги тільки об'єднанням, організованим на засадах братерства і взаємопідтримки»².

Своєю метою новостворене об'єднання задекларувало взаємодопомогу членам на засадах корпоративної солідарності. Основними видами підтримки були: грошові виплати членам у разі хвороби на суму не більше 4 флоринів на тиждень упродовж 8 тижнів на рік; безкоштовний огляд лікаря вдома; нічні чергування біля ліжка хворого; оплата церемонії похорону та встановлення пам'ятника на могилах померлих членів товариства; одноразові грошові виплати, т.зв. «відступні», вдовам і дітям померлих членів на суму до 25 флоринів тощо³.

З 1880 р. члени об'єднання мали можливість також брати із каси товариства без- або низьковідсоткову позику на суму до 100 флоринів на максимальний

¹ Gelber N.M. Geschichte der Juden in der Bukowina. S.48.

² ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.13918. Арк.8-9.

³ Там само. Арк.4.

термін у 180 днів. Задля цього був створений спеціальний накопичувальний позиковий фонд¹. Дешевий кредит надавався насамперед тим майстрам, які потребували додаткової закупівлі сировини, витратних матеріалів чи інструментів.

З огляду на описаний пакет допомоги, членство у товаристві було вигідною справою. Це засвідчило, зокрема, й кількість членів. Так, наприкінці 1873 р. об'єднання нараховувало вже 145 осіб, більшість із них - кравці та кушніри єврейського походження, які мешкали в Чернівцях².

Покриття витратної частини бюджету товариства здійснювалося завдяки вступним внескам, розмір яких становив 2–5 флоринів; щотижневих внесків у 10 крейцерів; прибутків від капіталу і майна об'єднання; різноманітним штрафним санкціям; благодійним внескам, спадщині і подарункам від доброчинців тощо³.

Однак для підсилення фінансової спроможності товариства, яке фактично діяло за принципом страхової інституції, необхідно було залучати нових членів. Із цією метою з ініціативи правління у 1876 р. до статуту об'єднання було внесено зміни, що дозволили вступ до організації представникам будь-якої професії⁴. Водночас з поваги до засновників товариства було вирішено зберегти його початкову назву. У довгостроковій перспективі зазначений крок дав позитивний ефект. Уже наприкінці XIX ст. чистий фінансовий капітал товариства досяг 3395 флоринів, а вартість товариського майна – понад 2950 флоринів⁵. Утім, були у товаристві й незадоволені таким рішенням. Через це в його лавах розгорівся гострий внутрішній конфлікт, що тривав майже десятиліття і завдав товариству значної шкоди⁶.

¹ Statuten des Israelitischen Schneider-Kranken-Unterstützungs-Verein in Czernowitz. Czernowitz. 1895. S.11–12.

² Jahresbericht des Schneider Kranken-Unterstützungs-Vereines zu Czernowitz pro anno 1873. Czernowitz. 1873. S.2.

³ Ibid. S.4.

⁴ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.10541. Арк.3–4.

⁵ Einladung zu der am 20. Juli 1890 um 5 Uhr nachmittags im Salle der deutsch-israelitischen Hauptschule stattfindenden XIX. ordentlichen General-Versammlung des israelitischen Schneider-Kranken-Unterstützungsvereines in Czernowitz unter gleichzeitiger Beifügung des Jahresberichtes vom 1. Jänner 1888 bis 1. Mai 1890. Czernowitz. 1890. S.11.

⁶ Ein Vereinshader. *Bukowinaer Rundschau*, 06.01.1889. S.4.

Наприкінці 1889 р. товариство, яке нараховувало 168 членів, урочисто відзначило 20-річчя з часу заснування. До складу його правління тоді входили такі особи: М.Пікер (голова), С.Штрассберг, А.Кінцбруннер, Х.Б.Штайнгаузен, Ф.Таненбаум, М.Д.Гросс, М.Зайденштайн, А.Вайсманн, Л.Арнер, М.Шьонбах, Г.Гольд, Г.Метцгер, П.Рібер, З.Керн, М.Ротт¹.

Зі значно більшим розмахом об'єднання відсвяткувало свій 25-річний ювілей, який припав на грудень 1894 р. В урочистостях, окрім членів товариства, взяли участь бургомістр Антон Кохановський та його заступник Едуард Райс, депутати міської ради, голова єврейської релігійної громади Нафталі Тіттінгер, головний рабин Йозеф Розенфельд та інші представники єврейської еліти міста. З нагоди свята товариство підготувало й оприлюднило деякі статистичні дані про свою діяльність. Зокрема повідомлялося, що за весь період діяльності об'єднання надходження до його каси склали 20503,25, а видатки – 18247,23 флоринів. Товариство нараховувало 134 члени, 12 із яких мали статус почесних².

Якщо значний інтерес з боку очільників міста та єврейської громади до товариства пояснювався насамперед їхніми сподіваннями на голоси ремісничого населення під час виборів, то для членів об'єднання важливою була передусім його здатність надавати передбачену статутом допомогу. Інформацію про річні обсяги останньої наведено в таблиці³:

1869 р.	1873 р.	1888 р.	1889 р.	1890 р.	1893 р.	1903 р.
250,0 фл.	263,7 фл.	837,8 фл.	334,0 фл.	381,9 фл.	338,7 фл.	1960 фл.

Щодо обсягів окремих видів допомоги, то найкраще їх відображає звіт товариства за 1891/92 рр.⁴ Аналіз наведених у ньому даних показує, що видатки на допомогу було розподілено так:

¹ Vereinsnachricht. *Bukowinaer Rundschau*, 29.04.1888. S.8; Vereinsjubiläum. *Bukowinaer Rundschau*, 04.12.1888. S.3.

² Vereinsjubiläum. *Bukowinaer Post*, 18.12.1894. S.2.

³ Підраховано за публікаціями у газетах *Czernowitzer Zeitung*, *Bukownaer Rundschau*, *Bukowinaer Post* відповідних років.

⁴ Einladung zu der am 25. Februar 1893 um 4 Uhr nachmittags in der deutsch-israelitischen Hauptschule stattfindenden XXII. ordentlichen General-Versammlung des israelitischen Schneider-Kranken-Unterstützungsvereines in Czernowitz unter gleichzeitiger Zustellung des Berichtes und der Rechnungslage bis 31. Dezember 1892. Czernowitz. 1893. S.6.

Види допомоги	Сума
Грошові виплати хворим	372,5 фл.
Гонорари лікарям	241,79 фл.
Витрати на придбання ліків	224,71 фл.
Витрати на поховання	40,85 фл.
Одноразові виплати вдовам	60,00 фл.
Організація заупокійних богослужінь за померлими членами	39,00 фл.
Загалом	978,85 фл.

Для працюючих майстрів-ремісників важливе значення мала діяльність позикової каси товариства. На жаль, наявні джерела не містять відомостей про обсяги кредитування. Натомість є інформація про те, що позиковий фонд об'єднання у найкращі роки досягав 5 тис. крон¹. А такими роками для товариства варто вважати перше десятиліття ХХ ст., коли його покровителем був президент єврейської громади, член ради міста та депутат австрійського парламенту Бено Штраухер². У цей період товариство очолювали такі авторитетні в ремісничих колах міста діячі, як А.Ляйхнер, А.Гонг, Тьоплер, А. Кац та ін. Фінансовий стан об'єднання давав змогу правлінню підтримувати функціонування власної божниці й навіть запланувати спорудження власного товариського дому. У зв'язку із початком Першої світової війни будівництво останнього, яке розпочалося на земельній ділянці, придбаній у центрі т.зв. «єврейського кварталу» за 1100 крон, було призупинене й завершене лише наприкінці 1920-х рр.³.

Принципом корпоративної солідарності та взаємодопомоги у випадках захворювання і смерті керувалися у своїй діяльності й інші допомогіві товариства у крайовій столиці та поза її межами. З-поміж тих інституцій, щодо яких джерела містять відомості про обсяги наданої допомоги, варто виділити «Перше товариство допомоги хворим єврейським торгівцям та ремісникам». Останнє виникло в Чернівцях у 1888 р. За підсумками 1894 р. видатки об'єднання сягали 772 флорини, з яких на допомогу хворим членам було витрачено понад

¹ Никирса М.Д. Чернівці: документальні нариси з історії забудови міста. Чернівці. 2024. С.168.

² Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 30.07.1911. S.5.

³ Никирса М.Д. Вказ. пр. С.169.

152 флорини. Організація володіла майном і грошовими ресурсами обсягом 909,96 флоринів і нараховувала у своїх лавах 140 членів¹.

Водночас, існувало чимало товариств, які не обумовлювали надання допомоги у випадках захворювання і смерті належністю до конкретної професійної групи. До того ж їхні «соціальні пакети» були подібними до тих, що їх пропонували товариства, організовані за професійним принципом. Винятком була лише відсутність опції дрібного кредитування.

Одним з таких товариств було об'єднання «Бікур холім» (Відвідання хворих), яке виникло в Чернівцях у 1882 р.² За перший рік свого існування організація, очолювана місцевим журналістом Леоном Розенцвайгом, надала допомоги на суму 802 флоринів³. Об'єднання налічувало 147 членів, а сума товариського капіталу складала 1800 флоринів⁴. Окрім Чернівців, об'єднання «Бікур холім» функціонували також у Чудині (Чудеї), Радівцях та інших населених пунктах. Радівецьке товариство наприкінці першого року свого існування налічувало вже 126 членів, а сума наданої допомоги склала 496,69 флоринів⁵.

Подібним до «Бікур холім» було товариство «Шевес ахім» (Братерська єдність), яке виникло в Чернівцях у середині 80-х рр. XIX ст. Його засновниками і членами були переважно прості міщани, а саме об'єднання, як наголошували у вступній частині фінансового звіту за 1893 р. його керівники, призначалося «не для капіталістів»⁶. Це є основним поясненням, чому середній розмір благодійних внесків до товариської каси складав лише 2 флорини, а перелік пожертв містив навіть настінну вішалку та 2 стільці. У грошовому вигляді продовж 1893 р. організація витратила 1080 флоринів, з яких 261 флорин було використано для допомоги 87 хворим; понад 181 флорин – для придбання ліків; майже 114 флоринів – для оплати послуг лікарів та транспорт; 18 флоринів – на

¹ Der I. isr. Handels- und Gewerbekranken-Unterstützungsverein in Czernowitz. *Bukowinaer Post*, 31.03.1895.S.5.

² ДАЧО. Ф.10. Оп.1. Спр.215. Арк.2.

³ פֶּעֶרָא"ן בִּקוּר הַחֹלִים. *Neue Israelitische Allianz*, 04.01.1884.S.6.

⁴ General-Versammlung des Kranken-Unterstützungs-Vereines Bikur Cholim. *Bukowinaer Rundschu*, 03.01.1884. S.4.

⁵ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.9345 Арк.1.

⁶ Там само. Оп.1. Спр.6219. Арк.55.

допомогу родинам померлих членів; майже 15 флоринів – на придбання зимового одягу для дітей шкільного віку¹. Товариство налічувало у цей час 133 члени, у тому числі 14 почесних. Функції голови у звітному році виконував Анчель Кугон². У 1910 р. головою об'єднання став А.Барт, а до складу правління входили М.Нойманн, А.Аптер, Ш.Льобль, О.Померанц, М.Гербель, Ю.Нойманн, Й.Бруннвассер, О.Кісманн та інші особи³. Товариство діяло до початку Першої світової війни.

Об'єднання з аналогічними назвою і статутними цілями з 1893 р. існувало також у південно-буковинському селі Вама, розташованому між Гура-Гуморою та Кимполунгом. Наявні джерела не містять відомостей про результати його діяльності. Однак у матеріалах листування керівників організації з крайовою владою щодо погодження змін до статуту за 1901 р. є список членів товариства, у якому зазначено 52 прізвища, із вказівкою на професію і рід занять. Із нього видно, що переважна більшість членів (73%) – це звичайні трударі: торгівці дровами, худобою, борошном, різним дрібним крамом, бакалійники, м'ясники, шинкарі, ремісники (2 пекарі, 1 столяр, 1 ремінник, 1 кравець, 2 різники, 1 машиніст, 1 чоботар), а також їздові та поденщики⁴. За відсутності в селі єврейської релігійної громади, товариство було для цієї категорії мешканців та їх родин фактично єдиною надією на допомогу в разі нещастя. Окрім них, у списку є особи з більш високим соціальним статусом: власники і орендарі дрібних місцевих виробництв (млинів, пилорами, кузні), а також купці, приватні службовці і навіть лікар зі ступенем доктора медицини⁵. Останні теж не цуралися братньої допомоги товариства, однак розглядали участь у ньому і як спосіб легітимізувати свою соціальну перевагу, авторитет і вплив. Враховуючи обмеження щодо членства у товаристві для осіб віком до 20-ти та після 50-ти років, а також людей із хронічними хворобами, його членами була більшість

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.1. Арк.56.

² Там само. Арк.57–58.

³ Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 03.05.1910. S.4.

⁴ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.15336. Арк.108.

⁵ Там само.

працездатних і платоспроможних глав єврейських сімей села Вами, у якому за результатами перепису 1910 р. проживало 618 євреїв¹.

Окрім хвороб та смертей годувальників сімей, які часто ставали причиною зубожіння останніх, єврейській спільноті Буковини дошкуляла також проблема безпритульності дітей та дорослих. Подолати або хоча б зняти гостроту цього соціального явища соціально свідомі представники єврейства також намагалися шляхом об'єднання зусиль. Інколи це відбувалося в нетиповий спосіб. Прикладом нестандартного підходу є діяльність товариства «Талмуд-Тора умелон орхім» (Релігійна освіта та нічліг для бідних), яке поєднувало дві функції – освітню та допомогу.

Офіційна реєстрація об'єднання відбулася 12 вересня 1876 р. Утім, фактично воно виникло задовго до цього, ще наприкінці 1850-х рр., і діяло у Чернівцях тривалий час нелегально². Його основна мета – забезпечення елементарною релігійною освітою дітей-сиріт та дітей з ортодоксальних єврейських родин, які через соціальну апатію та самоізоляцію жили у великих злиднях. Допомога товариства була для них відчутною соціальною підтримкою, оскільки за інших умов за навчання потрібно було б платити приватному учителю.

Головою товариства й духовним опікуном її школи був ортодоксальний рабин Чернівців Бен'ямін Вайсс. Цю громадську функцію він виконував аж до своєї смерті у 1912 р. Його ініціативу щодо приведення діяльності товариства до вимог законодавства підтримали також такі авторитетні в ортодоксальних колах особистості, як: М.В.Балтінестер, І.Цігель, Х.Грісгабер, Д.Герцберг, Л.Хаєс, С.Вендер, С.Грбнберг, С.Шорр, Ю.Ессіг, А.Люстіг та ін.³

Свою діяльність товариство провадило в будинку №22 на вул. Синагоги, який пізніше став товаришким домом. Викладанням релігійної грамоти й вихованням дітей займалися спеціально найняті вчителі й допоміжний персонал,

¹ Toporoțiu I.E. Poporația și clasele sociale din Bukovina. P.65.

² ДАЧО. Ф.10. Оп.1. Спр.120. Арк.1-2.

³ Там само.Ф.3. Оп.2. Спр.10521.Арк.5-6.

який також опікувався притулком для безхатченків та волоцюг у цьому ж будинку. Школярів із числа дітей-сиріт товариство забезпечувало безкоштовним харчуванням, взуттям та одягом.

Загальне уявлення про обсяги видатків об'єднання на здійснення своєї статутної діяльності дає звіт правління за період 1887–1891 рр.¹ Для кращого сприйняття наведені в ньому цифри згруповано в таблиці:

1887 р.	1888 р.	1889 р.	1890 р.	1891 р.
1272,69 фл.	1438,24 фл.	1671,77 фл.	1668,92 фл.	1772,16 фл.

Враховуючи суми витрат на допомогу бідним із міської казни, які в 1889–1893 рр. у середньому складали 3534,4 флорини на рік², можна стверджувати, що видатки лише одного цього об'єднання дорівнювали майже половині відповідних міських асигнувань. Станом на 1910 р. загальна сума видатків, здійснених товариством за весь період його легального функціонування в перерахунку на нову грошову одиницю Австро-Угорщини, сягнула майже 130 тис. крон³.

Зі статистики, поданої у звіті, також випливає, що в першій половині 80-х рр. XIX ст. у товариській школі щорічно навчалися в середньому 136 дітей⁴. Натомість відомостей про кількість безпритульних, які користувалися соціальними послугами товариства, немає. Щодо кількості членів товариства, то в окреслений у звіті період вона складала 237 осіб⁵.

Корисною для єврейського населення Чернівців була діяльність допомогового товариства «Махсе луевйон» (Захисник бідних). Його виникнення та організаційне оформлення припало на 1876–1877 рр. Поштовхом до цього стала ініціатива одного з найбільших чернівецьких єврейських банкірів Абрагама Люттінгера, який створив фонд свого імені, а відсотки від прибутку скерував на потреби нової благодійної організації⁶. А.Люттінгер став першим головою

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.10521. Арк.50–55.

² Die Armenpflege der Stadt Czernowitz. *Bukowinaer Post*, 30.04.1903. S.3.

³ Vereinsnachrichten. *Bukowinaer Post*, 26.04.1910. S.3.

⁴ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.10521. Арк.45.

⁵ Там само. Арк.57–58.

⁶ Soifer Sch.A. Das jüdische Wohlfahrtswesen in Czernowitz. S.55.

товариства й успішно керував ним упродовж 11-ти років. Незадовго до своєї смерті у 1888 р. він заповів об'єднанню ще частину свого капіталу на суму 6000 флоринів¹.

Метою організації було забезпечення убогих єврейських мешканців міста дровами та вугіллям у зимовий період. Члени об'єднання, якими могли стати особи іудейської віри обох статей з незаплямованою репутацією, були зобов'язані платити вступні та щотижневі внески в сумі 1 флорин та 10 крейцерів відповідно. Водночас самі вони не мали права користуватися допомогою товариства. Вільні кошти правління клало на банківський рахунок задля отримання відсотків².

Важливим джерелом наповнення бюджету були благодійні внески від заможних членів та численних покровителів товариства. До числа таких осіб з початку 1880-х рр. належала й велика землевласниця Амалія Цукер, яка щорічно виділяла на потреби організації 100 флоринів³. Щедрі пожертви надходили товариству з-за кордону. Так, барон Карл Вільгельм фон Ротшильд з Франкфурта на Майні у 1884 р. надіслав понад 250 німецьких марок (150 флоринів). 10 англійських фунтів (123 флорини) надійшли від єврейського фінансиста з Лондона Мозеса Монтефіоре. Окрім них, у списку благодійників, опублікованому керівництвом об'єднання в місцевій газеті наприкінці зими 1884/85 рр., значилися ще 29 осіб та 5 фірм. Загальна сума пожертв склала майже 718 флоринів. За ці кошти товариство забезпечило паливом 515 сімей та одиноких осіб⁴. Серед тих, кому висловлювалась подяка, було чимало відомих особистостей: голова єврейської громади Н.Тітінгер, директор банку Г.Поппер, великі промисловці Шлосманн та Мангаймер, адвокати Вахтель, Гольденберг і Френкель⁵. Нерідко підтримку товариству надавали представники інших національностей. Скажімо, у 1884 р. румунський депутат крайового сейму і ради крайового міста В.Мораріу пожертвував 5 клафтерів дров⁶. У 1886 р. маршалок

¹ Vereinsnachricht. *Bukowinaer Rundschau*, 22.11.1888. S.3.

² Statuten des unter dem Protectorate Ihrer Hochwohlgeboren, der Frau Amalie Zuker, Großgrundbesitzerin, stehenden Vereines „Machse Luewjon“ (Armenbeschützer) in Czernowitz. Czernowitz. 1883. S.1–5.

³ Verein „Machse Luewjon in Czernowitz. *Bukowinaer Rundschau*, 06.01.1884. S.5.

⁴ Vereinsnachrichten. *Bukowinaer Rundschau*, 05.02.1885. S.3.

⁵ Ibid.

⁶ Vereinsnachrichten. *Bukowinaer Rundschau*, 13.11.1884. S.3.

Буковини барон Олександр Василько фон Серетський перерахував товариству 10 флоринів¹.

Починаючи із середини 1880-х рр., у списку членів об'єднання все частіше почали з'являтися імена авторитетних представників місцевої єврейської спільноти: членів ради єврейської релігійної громади і ради міста Л.Ельгіссера, М.Кампельмахера, С.Люттінгера, голови Продуктової біржі Г.Вагнера, віцепрезидента Торгово-промислової палати Д.Тіттінгера, великого промисловця М.Кісслінгера, видавця М.Штекеля та багатьох інших. У цей час до складу правління товариства увійшов майбутній лідер єврейського національного руху Буковини Бенно Штраухер, який деякий час навіть виконував обов'язки голови організації². У 1890-х рр. головами об'єднання обиралися Г.Вагнер та Д.Тіттінгер. З 1902 р. і до початку Першої світової війни посаду голови товариства незмінно обіймав один із нащадків його засновника С.Люттінгер.

Добра репутація об'єднання забезпечувала йому приплив нових членів. Так, якщо на кінець 1888 р. в лавах організації перебувало 193 особи, то вже наприкінці 1891 р. ця цифра зросла до 240 осіб³. У 1909 р. кількість членів товариства сягнула 300 осіб⁴.

Щодо обсягів наданої допомоги та кількості її отримувачів, то наявні джерела дають змогу відтворити лише загальну тенденцію. Наприклад, у зимовий сезон 1887/88 рр. правління товариства розподілило 60 м³ дров. У сезони 1894/95 рр. та 1903/04 рр. цей показник складав уже 77 м³ та 80 м³ дров відповідно. У сезон 1910/11 рр. об'єднання розподілило 4 залізничних вагони дров, що дорівнювало приблизно 250–280 м³. Кількість отримувачів допомоги при цьому зросла з 550 осіб у сезон 1887/88 рр. до понад 1 тис. осіб у сезон 1910/11 рр.⁵

¹ Vereinsnachrichten. *Bukowianer Rundschau*, 26.12.1886. S.3–4.

² Zum Regierungs-Jubiläum unseres Kaisers. *Bukowinaer Rundschau*, 13.11.1888. S.2.

³ Vereinsnachricht. *Bukowinaer Rundschau*, 22.11.1888. S.3; Vereinsnachricht. *Bukowinaer Rundschau*, 15.12.1891. S.2.

⁴ Soifer Sch.A Das jüdische Wohlfahrtswesen in Czernowitz. S.55.

⁵ Vereinsnachricht. *Bukowinaer Rundschau*, 22.11.1888. S.3; "Machse Luewjon". *Bukowinaer Post*, 04.12.1904. S.5; Aufruf an die Bevölkerung der Landeshauptstadt Czernowitz. *Die Volkswehr*, 18.10.1911. S.4.

Поступово зростала вартість товариського майна і капіталу. Так, якщо у 1891 р. вона становила 7535 флоринів, то за підсумками 1895 р. відповідний показник досяг 7957 флоринів. У 1913 р. товариство володіло цінними паперами на суму 25800 крон та грошовими активами на суму 6929 крон¹. Натомість уявлення про структуру надходжень до бюджету організації можна скласти на основі даних за 1909 та 1913 рр., згрупованих у формі таблиці²:

Роки	Членські внески	Пожертви	Субвенції	Відсотки з капіталу
1909	1440 крон	3350 крон	400 крон	400 крон
1913	732 крони	3168 крон	1500 крон	1679 крон

Субвенцію для покриття зростаючих потреб товариство найчастіше отримувало з каси єврейської релігійної громади, а також від адміністрації міста. Наприклад, у 1906 р. із цих джерел товариство отримало відповідно 200 та 600 крон³.

Важливу соціальну функцію в Чернівцях виконувало єврейське допомогове товариство «Махсіке Шабат» (Їжа на Шабат), засноване у 1895 р. Воно займалося забезпеченням безкоштовною кошерною їжею найбільш вразливих єврейських мешканців та волоцюг, які тимчасово перебували в місті⁴. Допомога охоплювала як готове гаряче харчування, так і продуктові набори, що найчастіше складалися з 1 кг борошна та 1,5 кг м'яса. Згодом товариство взялося забезпечувати кошерною їжею також єврейських солдатів, арештантів, а також пацієнтів міських лікарень⁵.

Важливу роль у створенні об'єднання відіграв вже загаданий ортодоксальний рабин Бен'ямін Вайсс, який підтримав відповідну ініціативу місцевих «домовласників» І.Ціглера, А.Ш.Бренера, Г.Шерера, І.Блюма, С.Штайна та ін.⁶ Причетність до організації поважного релігійного діяча

¹ Vereinsnachricht. *Bukowinaer Rundschau*, 15.12.1891. S.2; Generalversammlung. *Bukowinaer Rundschau*, 10.01.1895. S.3; Soifer Sch.A. Das jüdische Wohlfahrtswesen in Czernowitz. S.55.

² Soifer Sch.A. Das jüdische Wohlfahrtswesen in Czernowitz. S.55.

³ Der "Machse Luewjon". *Bukowinaer Post*, 01.01.1907.S.4.

⁴ ДАЧО. Ф.3. Оп.1. Спр.7100. Арк.3.

⁵ Neuborn E. Die ältesten Vereine, Institutionen und Organisationen in der Bukowina. S.156.

⁶ ДАЧО. Ф.3. Оп.1. Спр.7100. Арк.1.

забезпечила їй увагу з боку громадськості та авторитет насамперед серед простих верст єврейського населення, з яких об'єднання рекрутувало своїх членів. Утім, представники заможних верст теж долучалися до справи. Так, одна з місцевих газет повідомляла в жовтні 1897 р., що відомий у Чернівцях єврейський архітектор Юліус Бохнер пожертвував товариству 10 флоринів¹.

Завдяки зусиллям правління, на чолі якого в перші роки існування організації стояли О.Гердан та І.Кремер, фінансові можливості товариства швидко зростали. За підсумками 1904 р. його видатки на допомогу нужденним сягнули понад 3000 крон². У 1905 р. об'єднання щотижня забезпечувало гарячим харчуванням у середньому 35 осіб. Окрім цього, щотижня 34 вбогі єврейські родини отримували продукти, а саме борошно та м'ясо. Вартість майна і капіталу товариства в цей час складала 1562,8 крон³. У 1911 р. вона зросла до 1806,5 крон, а чисельність членів об'єднання досягла 882 осіб⁴.

Специфічний вид допомоги практикувало товариство «Гахнуссес кале» (Введення нареченої), що виникло в Чернівцях влітку 1911 р. Його завданням була опіка над єврейськими дівчатами на виданні, які не мали батьків або походили з родин, що не могли спорядити належного посагу. Їх об'єднання забезпечувало одноразовою грошовою допомогою в розмірі 600 крон. У такий спосіб засновники та члени товариства не лише виконували важливу релігійну заповідь, а й попереджали негативні соціальні та морально-етичні наслідки, до яких призводила наявність у громаді великої кількості неодружених дівчат⁵.

Головою новоствореного товариства, до якого лише впродовж перших тижнів ступили маже 200 осіб, став президент банківського дому «Charles Schorr und Rosenblatt» З.Розенблатт. До складу правління увійшли Д.Айнгорн, П.Вуль, А.Шехтер, Х.Гарник, Е.Біндер, Х.Сухер, А.Ладенгайм, М.Оренштайн, М.Ландманн, С.Зінгер, Н.Троппер та ін.⁶ До кінця 1911 р. об'єднання

¹ Vereinsnachrichten. *Bukowinaer Post*, 31.10.1897. S.5.

² Machsike Schabath. *Bukowinaer Post*, 26.02.1905. S.5.

³ Machsike Schabath. *Bukowinaer Post*, 27.02.1906. S.3.

⁴ Soifer Sch.A. Das jüdische Wohlfahrtswesen in Czernowitz. S.54.

⁵ Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 16.07.1911.S.5.

⁶ Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 29.07.1911.S.4.

спромоглося забезпечити грошовою допомогою трьох наречених. Щоразу її вручення відбувалося в урочистій обстановці за участю численної єврейської публіки¹.

Упродовж 1912 р. та першого півріччя 1913 р. товариство, у лавах якого налічувалося вже понад 600 членів, надало допомогу 20 особам на суму 12000 крон². Це стало можливим також завдяки благодійникам із вищих верств суспільства, зокрема: крайового президента графа фон Мерана, чернівецького бургомістра барона фон Фюрта, депутата австрійського парламенту і голови Чернівецької єврейської релігійної громади Б.Штраухера, голови Торгово-промислової палати В.Тітінгера, директора Чернівецького міського театру Шварца, депутата буковинського сейму Купаренка, депутата ради крайового міста Вальштайна та інших³. В 1914 р. кількість членів товариства перевищила 800 осіб⁴.

Отже, наведені приклади переконливо свідчать про незамінну роль єврейських допомогівих товариств у розв'язанні широкого спектру соціальних проблем єврейського населення краю. Основними реципієнтами допомоги виступали різноманітні групи єврейських мешканців, що потерпали від матеріальної скрути та соціальних злиднів. Натомість ключову роль у процесі акумуляції коштів на допомогу відігравали представники соціальної верхівки єврейської спільноти, які віддавали частину власного статку на благодійні цілі, отримуючи за це суспільний авторитет і пошану. Обсяги допомоги, що розподілялася єврейськими товариствами, були різними й залежали від специфіки конкретного об'єднання. Однак сумарно вони були співмірними або навіть перевищували обсяги видатків на соціальну допомогу з інших публічних фондів.

¹ Wohltätigkeitsverein „Hachnusses Kale“. *Czernowitzer Tagblatt*, 24.08.1911. S.4; Das Präsidium des Wohltätigkeitsvereines „Hachnusses Kale“. *Czernowitzer Tagblatt*, 16.12.1911. S.4.

² Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 19.02.1913. S.4; Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 17.06.1913. S.4.

³ Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 17.06.1913. S.4.

⁴ Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 06.01.1914. S.5.

4.2. Внесок товариств у національно-культурний розвиток євреїв краю

Після невдалої спроби поборників ідей Гаскали у 70–80-х рр. XIX ст. запустити процес культурної регенерації буковинського єврейства духовно-культурний розвиток останнього перебував у занепаді. Представники нової єврейської еліти, що сформувалася в краї й передусім у його столиці в період ліберальних реформ, зробили свій вибір на користь німецької культури. До культурних потреб своєї спільноти вони підходили з позицій утилітаризму. Уособленням останнього стало, наприклад, відкриття в 1855 р. в Чернівцях німецько-єврейської початкової школи¹, яка утримувалася коштом релігійної громади й давала єврейським дітям можливість здобувати подальшу німецькомовну освіту в державних закладах. Народна культура асоціювалася у їх середовищі з релігійним фанатизмом, консерватизмом, самоізоляцією та вважалася чи не найголовнішою причиною усіх нещасть євреїв². Натомість для «ортодоксів», які своє головне завдання бачили у захисті релігійної традиції від шкідливих внутрішніх та зовнішніх впливів, порожнім звуком була, навпаки, світська культура.

Отже, виникала парадоксальна ситуація, у якій національно-культурний розвиток єврейства краю гальмувався браком відповідного інтересу як з боку провідної верстви, так і з боку широких мас населення. Відомий єврейський письменник і мислитель другої половини XIX – початку XX ст. М. Бердичевський, описуючи глибину проблеми, зазначав: «...серед нас усі, хто працює або хоче працювати в царині культури, навіть не знає, з чого починати»³. Саме за таких обставин у середовищі єврейської спільноти краю з'явилися нові громадські ініціативи, реалізацію яких також взяли на себе товариства.

Першим об'єднанням, яке звернуло увагу на культурно-освітні проблеми одновірців, стало згадане в попередньому розділі віденське товариство

¹ Kuschnir M. Die deutsch-jüdische Schule in Czernowitz. S.154–158.

² Rosenzweig L. Wir Juden. Betrachtungen und Vorschläge von einem Bukowinaer Juden. S.27.

³ Сіонізм в контексті історії. *Хрестоматія з історії сіонізму зі вступним словом Артура Герцберга*. Кн.2. Єрусалим. 1993. С.75.

«Єврейський альянс». Це об'єднання, яке було представлене на Буковині осередками у Чернівцях, Вижниці та Радівцях¹, на думку австрійської дослідниці Е.Адунки, «прагнуло прищепити єврейським громадам Східної Європи ідеали західноєвропейського просвітництва»². Його практичною метою було сприяння єврейській молоді в опануванні сільськогосподарських та ремісничих професій³. Також товариство активно допомагало єврейським біженцям, які тікали на Захід від погромів у Російській імперії.

Антиєврейські ексцеси в Росії початку 1880-х рр. справили глибоке враження на євреїв Буковини. Утім, імпульси для духовного оновлення місцевого єврейства надійшли із Заходу, зокрема з Відня. Адже столиця багатонаціональної імперії виступала одночасно генератором, реципієнтом і ретранслятором передових суспільно-політичних поглядів того часу, зокрема й тих, що стосувалися єврейської проблематики. Ідеї єврейських мислителів Мозеса Гесса, Переца Смоленскіна, Леона Пінскера та ін. знаходили серед молодих віденських інтелектуалів, які все частіше стикалися з проявами антисемітизму, активних прихильників. Одним із результатів практичної рецепції цих ідей стало створення у 1883 р. студентського товариства «Кадіма» (Вперед). Його засновники Р.Бірер, М.Шнірер та Н.Бірнабаум вірили, що «вберегтися від занепаду єврейство зможе лише тоді, коли шляхом боротьби проти асиміляції та плекання своєї етнічності перетвориться на єврейську націю»⁴.

Саме приклад засновників «Кадіми» та її гасла підштовхнули представників чернівецької єврейської молоді Йозефа Бірера, Філіппа Менчеля, Маєра Ебнера та ін. до ідеї про необхідність створення власної організації. Ініціатива студентів отримала підтримку з боку впливових у релігійній громаді

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.11634. Арк.1–20; Спр.11971 Арк.1–20.

² Adunka E. Björn Siegel: Österreichisches Judentum zwischen Ost und West. Die Israelitische Allianz zu Wien 1873-1938. *Medaon. Magazin für jüdisches Leben in Forschung und Bildung*. 2011. Nr.11. URL: <https://www.medaon.de/de/artikel/bjoern-siegel-oesterreichisches-judentum-zwischen-ost-und-west-die-israelitische-allianz-zu-wien-1873-1938/> (дата звернення 03.03.2025)

³ Die Israelitische Allianz. *Bukowinaer Rundschau*, 24.01.1886. S.4; Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст. С.201–202.

⁴ Gaisbauer A. *Davidstern und Doppeladler*. S.41.

та місті загалом осіб, зокрема, вже згадуваного політика і громадського діяча Бенно Штраухера, головного ортодоксального рабина Бен'яміна Вайса, а також головного кантора Ісака Розенгека. Результатом спільних зусиль стало заснування на початку 1887 р. товариства «Агудат єдідім» (Єврейська читальня), метою якого було проголошено піднесення національної самосвідомості євреїв, просвіту одновірців у питаннях єврейської історії та літератури й колонізацію Палестини¹.

Не бажаючи миритися з другорядною роллю в організації, яка, змінивши у 1889 р. свій статут та початкову гебрайську назву на німецькомовну, фактично відмовилася від палестинофільського спрямування², єврейська молодь вирішила заснувати нову, суто академічну організацію, на кшталт тих, які мали в Чернівцях німецькі, румунські та українські студенти.

Задум вдалося реалізувати влітку 1891 р. шляхом створення товариства «Газмонея», головою якого було обрано Ісака Шмірера³. Своє завдання об'єднання вбачало в зміцненні етнічної самосвідомості та почуття єдності поміж студентів-євреїв, а також у плеканні національної історії, літератури і мови шляхом організації доповідей та активної агітації за єврейську національну ідею⁴.

Продовжуючи традицію «Єврейської читальні», «Газмонея» на початку січня 1892 р. організувала власний варіант свята Маккавеїв та урочистий «коммерс» (прийом) з нагоди заснування організації⁵. Захід викликав неоднозначну реакцію громадськості. Так, ліберальна преса критично зустріла новину про появу єврейського націоналістичного товариства. Особливе обурення викликало звернення «газмонеїців» до місцевих євреїв із закликом відмовитися від асиміляції. «У цьому населеному багатьма народами краї наше місце на стороні німців... <а тому> ...помиляються ті, хто хоче створити тут ще

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.13917. Арк.1–7.

² Там само. Арк.17–21; 30–32.

³ König A. Geschichte der J.N.A.V. "Hasmonäa" in Czernowitz. S.113; Vereinsnachricht. *Bukowinaer Rundschau*, 17.09.1891. S.3.

⁴ Eingesendet. *Die Neuzeit*, 02.10.1891. S. 390.

⁵ Makkabäerfeier. *Bukowinaer Rundschau*, 05.02.1892. S.2.

одну націю»¹, – надрукувала газета у відповідь. Виявилося, що своїм закликом єврейська молодь порушила неофіційне табу на обговорення цієї теми в середовищі чернівецької єврейської еліти.

Розуміючи, що розпочата в такий спосіб полеміка буде вестися насамперед публіцистичними засобами, національно свідомі студенти великі надії покладали на новий тижневик «Jüdisches Echo», співзасновником якого виступив член «Газмоней» Ф.Менчель. Утім, видання, перший номер якого побачив світ 2 листопада 1894 р., не зуміло закріпитися на місцевому ринку преси й після тринадцяти номерів перестало виходити². Цей факт став яскравим свідченням плачевного стану єврейської національної справи на Буковині.

Попри це, національно свідомі єврейські студенти продовжили збурювати єврейську громадськість гострими публікаціями. Особливо резонансною стала брошура студента юридичного факультету Якоба Коммера «Євреї є нацією», що з'явилася на розкладках чернівецьких книгарень влітку 1894 р. Прихильники поміркованого підходу розкритикували аргументи автора, наполягаючи на тому, що асиміляція є природнім, а тому закономірним процесом³. Гострої критики зазнала й публікація «Про сіонізм» чернівецького студента Емануеля Бротфельда, що з'явилася в 1895 р. у віденському єврейському тижневику «Die Neuzeit» (Новий час)⁴.

Практикувалася й організація публічних зібрань. Одне з таких відбулося 12 квітня 1896 р. і було присвячене обговоренню змісту опублікованої у Відні праці Теодора Герцля «Der Judenstaat» (Єврейська держава). З розлогим рефератом про становище й проблеми євреїв, а також запропоновані Герцлем підходи до їх вирішення перед публікою, яка складалася з міщан, гімназистів, студентів та викладачів університету, виступив уже згаданий Якоб Коммер⁵.

¹ König A. Geschichte der J.N.A.V. "Hasmonäa" in Czernowitz. S.92.

² Winkler M. Jüdische Identitäten im kommunikativen Raum. S.70.

³ Die Juden eine Nation. *Bukowinaer Post*, 08.07.1894. S.3.

⁴ Literarisches. *Bukowinaer Post*, 12.09.1895. S.4.

⁵ Der Judenstaat. *Bukowinaer Post*, 14.04.1896. S.3; Der Judenstaat. *Bukowinaer Rundschau*, 15.04.1896. S.3.

Активність, рішучість і національна зрілість членів «Газмонеї» стали основними аргументами на користь того, що саме представників цієї організації, попри їх юний вік, було запрошено представляти буковинське єврейство на I-му Всесвітньому єврейському конгресі¹. На форумі, який відбувся наприкінці літа 1897 р. у м. Базель (Швейцарія), було створено Всесвітню сіоністську організацію та прийнято програму сіоністського руху. Остання з-поміж іншого вимагала згуртування та організації єврейства на місцях².

Культурно-просвітницька робота стояла також у центрі уваги I-го з'їзду сіоністських організацій Австрії, який відбувся наприкінці березня 1901 р. у м. Оломоуць (Моравія). Його учасники постановили, що задля духовного розвитку єврейства необхідні такі інституції та заходи: єврейські «доми Тойнбі», читальні й народні бібліотеки, зокрема «мандрівні», постійні освітні курси для населення, цикли доповідей, осередки єврейської науки, товариства з вивчення і популяризації івриту, а також різноманітні відпочинкові, передусім співочі та спортивні організації³.

Ці та інші знакові події, а також міжнаціональна ситуація на Буковині стимулювали появу в місцевому єврейському середовищі нових громадських ініціатив національно-культурного спрямування. Поступово преса в Чернівцях та Відні зарясніла повідомленнями про заходи студентських об'єднань Буковини. Так, сіоністське видання «Die Welt» навесні 1898 р. повідомляло про вперше організований членами товариства «Зефіра» цикл лекцій з історії та культури єврейського народу⁴. В ході цих лекцій, які стали щорічними, в Чернівцях із доповідями побувала ціла плеяда відомих у Європі єврейських діячів: Н.Бірінбаум (Відень), Д.Пасманік (Женева), М.Бубер (Берлін), І.Зольшан (Відень), Ф.Пінкус (Цюрих), К.Блюменфельд (Берлін), А.Малер (Відень) та ін.⁵

¹ Schmelzer L.A. Geschichte des Zionismus in der Bukowina. S.92–93.

² Der Zionisten-Congress in Basel. *Die Welt*, 03.09.1897. S.12.

³ Der erste österreichische Zionistentag. *Die Welt*, 29.03.1901.S.4.

⁴ Czernowitz. *Die Welt*. 06.05.1898. S.12.

⁵ Vortragszyklus der “Zephirah”. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 14.11.1909. S.5; Vortragszyklus der “Zephirah”. *Bukowinaer Post*, 10.11.1910. S.4; Vortragszyklus der “Zephirah”. *Czernowitzer Tagblatt*, 24.11.1911.S.3; Vortragszyklus der “Zephirah”. *Czernowitzer Tagblatt*, 15.11.1912. S.3; Vortragszyklus der “Zephirah”. *Czernowitzer Tagblatt*, 05.01.1913. S.3.

У 1900 р. «Зефіра» запровадила освітні курси для єврейського робітничого люду. Як повідомляв тодішній голова товариства Б.Кінзбруннер, через нестачу приміщень заняття змогли відвідувати лише 180 осіб із понад трьохсот охочих. У ході роботи виявилось, що більшість слухачів були неграмотними, а тому вже наступного року організатори підготували для них окрему програму для формування навичок читання, письма, лічби, ведення кореспонденції, а також здобуття знань з історії та економічної грамотності¹. Відтоді освітні курси також стали регулярними².

Візитівкою товариства були вечори танців³, масові заходи під відкритим небом⁴ тощо. Під час великих релігійних свят члени об'єднання відвідували божниці та інформували їхніх прихожан про єврейську національно-культурну справу, заохочували до використання єврейської мови й читання літератури, агітували за позначення єврейської мови рідною в ході урядових переписів населення, а також збирали пожертви для Єврейського національного фонду⁵.

Не меншою активністю відзначалося й товариство «Гебронія». Напрями його діяльності та форми роботи загалом були подібними до «Зефіри» та інших студентських об'єднань. Вони також охоплювали студентські вечори-коммерси, відзначення «свята Маккавеїв», інформативні доповіді, збір коштів на сіоністську справу, а також на місцеві соціальні та культурно-освітні ініціативи тощо.

Головним проєктом «Гебронії» були т.зв. «вечори Тойнбі». Вони призначалися для простого люду й поєднували освітні, виховні та культурно-відпочинкові активності. Усього, починаючи з листопада 1910 р. і до березня 1912 р., «Гебронія» організувала 19 таких вечорів⁶. Ідея, яка прийшла на злам

¹ Die Arbeiterbindungscurse der jüd.-akad. Verbindung "Zephirah". *Die Welt*, 25.10.1901. S.12; Arbeiter Bildungs-Curse in Czernowitz. *Die Welt*, 14.03.1902. S.14.

² Arbeiterbildungscurse der jüd.-akad. Verbindung "Zephirah". *Die Welt*, 25.10.1901. S.12; Die jüdische Arbeiterbildungskurse der "Zephirah". *Bukowinaer Post*, 11.11.1906. S.6; Die Arbeiterbildungskurse der "Zephirah". *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 14.11.1909. S.6.

³ Tanzabend. *Bukowinaer Post*, 10.01.1909. S.5.

⁴ Gartenfest der "Zephirah". *Czernowitzer Tagblatt*, 01.07.1913. S.4.

⁵ Czernowitz. *Die Welt*, 29.10.1909. S.965–966.

⁶ Winkler M. Toynbee-Halle in Czernowitz 1913. Zur Rekonstruktion einer jüdischen Bildungseinrichtung. *Partizipation und Exklusion. Zur Habsburger Prägung von Sprache und Bildung in der Bukowina 1848–1918–1940*. / Winkler M. (Hrsg.). Regensburg. 2015. S. 215–229.

століть з Англії, де використовувалася для підвищення культурно-освітнього рівня робітників, була успішно втілена єврейськими активістами в ході національно-просвітницької роботи. У Чернівцях недільні вечори «Гебронії» іноді відвідували одночасно 600–700 осіб¹.

У 1912 р. за підтримки родини Кісслінгерів та політичної партії «Єврейська народна рада Буковини» студентське починання переросло в самостійну структуру з назвою «Jüdische Toynbee-Halle» (Єврейська зала Тойнбі), яка восени 1913 р. отримала власну будівлю і перетворилася на впливовий культурно-освітній та громадсько-політичний осередок².

Високою активністю відзначалося й студентське об'єднання «Емуна». Звіт про його діяльність у зимовому семестрі 1909/1910 рр. містить широкий перелік напрямів роботи та конкретних досягнень: постійний семінар з проблем сіонізму, цикл лекцій на історичну тематику, вечори відпочинку та вшанування «Маккавеїв», збір пожертв для Єврейського національного фонду, на створення в Чернівцях притулку для єврейських дітей-сиріт тощо³. Восени 1912 р. «Емуна» започаткувала також курси з вивчення івриту для школярів, студентів та жінок⁴.

Пріоритетом «Емуни» була бібліотечна, літературна та видавнича діяльність. На запрошення товариства на початку ХХ ст. перед чернівецькою публікою виступало чимало відомих єврейських письменників та публіцистів: М.Рінгель, С.Шиллер та С.Раппопорт зі Львова⁵; С.Готтліб з Кракова; класик єврейської літератури Ш.Рабинович (Шолом Алейхем) з Києва⁶ та ін. У 1909 р. «Емуна» долучилася до ініціативи видання повного зібрання праць Натана Бірнбаума⁷. 1912 р. у власному видавництві товариства побачив світ збірник публіцистичних статей єврейських авторів під назвою «Heimkehr» (Повернення)⁸. У 1914 р. завдяки товариству вийшла друком публіцистична

¹ Jüdische Toynbee-Halle. *Die Welt*, 23.02.1912. S.241.

² Die Eröffnungsfeier der Toynbeehalle. *Der Jüdische Volksrat*, 28.11.1913. S.1–2; Winkler M. Toynbee-Halle in Czernowitz. S.220–224.

³ Czernowitz. Jüd.-naz.-akad.Verein "Emunah". *Die Welt*, 01.04.1910. S.287.

⁴ Czernowitz. *Die Welt*, 15.11.1912. S.1432.

⁵ Ibid.

⁶ Vortrag Scholem Alechem. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 31.01.1906. S.3.

⁷ Komitee zur Herausgabe der gesammelten Schriften Mathias Achers. *Die Welt*, 07.05.1909. S.417.

⁸ Heimkehr. *Die Welt*, 09.02.1912. S.180; Heimkehr. *Czernowitzer Tagblatt*, 03.03.1912. S.4.

праця лідера буковинських сіоністів Леона Келльнера «Jüdische Weihestunden» (Години єврейської святості)¹.

Зазначені студентські товариства були першими, проте не єдиними організаціями, які наприкінці XIX – на початку XX ст. приділяли увагу національно-культурному розвитку єврейської спільноти краю. У цьому ж напрямі працювала також велика кількість товариств, які переслідували практичні сіоністські цілі, зокрема колонізацію Палестини. Поява об'єднань цього штибу була ще одним безпосереднім результатом громадської активності єврейського студентства, яке виховало в лавах своїх товариств цілу плеяду представників нової, національно-свідомої еліти.

Яскравим прикладом перетоку молодіжної енергії у доросле громадське життя було об'єднання «Газмоней». Саме колишні лідери цього об'єднання, закінчивши студії, виступили ініціаторами створення в середині 90-х рр. XIX ст. перших колонізаційних організацій, зокрема «Сіону» в Чернівцях та Іцканах, «Єшуруну» – у Сучаві, й відтак зайняли провідні позиції в сіоністському русі краю². Поруч із пропагандою сіоністської ідеології та практичною підтримкою колонізації Палестини чимало товариств цієї групи, зокрема в Чернівцях, Ватра-Дорні, Сучаві, Боянах, Чудеї, займалися популяризацією іврити та гебрайської літератури³.

Показовою у цьому відношенні було об'єднання «Сіон» у Чернівцях. Взимку 1899 р. воно оголосило набір на вечірні курси іврити для початківців, а також для осіб із посереднім рівнем володіння⁴. Відсутність будь-якої інформації про результати набору та закінчення навчання, може свідчити про те, що перший досвід у цій царині вийшов не таким, на який розраховували організатори. І це не дивно, адже на Буковині, де більшість євреїв спілкувалися німецькою мовою⁵, просування в якості розмовної тієї, що використовувалася зазвичай лише в

¹ Jüdische Weihestunden. *Die Welt*, 13.02.1914. S.172.

² Gaisbauer A. Davidstern und Doppeladler. S.69–70.

³ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.16884. Арк.3; Спр.17816. Арк.7; Спр.18300. Арк.7; Спр.19941. Арк.2; Спр.20671. Арк.8.

⁴ Hebräische Curse. *Bukowinaer Post*, 12.01.1899. S.4.

⁵ Die Juden in der Bukowina. *Die Welt*, 20.08.1897. S.4; Sha'ari D. Die jüdische Gemeinde von Czernowitz. S.111–112.

літургії та сакральних текстах, було непростим завданням. Бракувало також досвідчених учителів, відпрацьованої методики та навчальної літератури.

Відсутність особливих успіхів у справі популяризації івриту пояснювалася також загальним застоєм у крайовій сіоністській організації, який викликав численні нарікання, зокрема з боку авторитетного діяча Галичини та Буковини Льобеля Таубеса¹. Саме останній, зазнавши комерційної невдачі з націоналістичною газетою «Jüdisches Wochenblatt» (Єврейський тижневик), вирішив присвятити себе справі поширення івриту, який він вважав «невіддільним постулатом сіонізму»². На початку осені 1907 р. Л.Таубес разом з чернівецькими однодумцями Б.Кінсбруннером, З.Вагшалем, С.Гросбергом, С.Гроніхом та ін. заснували у крайовій столиці товариство «Сафа б'рура» (Чисті вуста)³. Окрім вивчення мови, для чого планували задіяти досвідчених педагогів із Галичини, об'єднання пропонувало єврейській молоді та усім охочим курси з історії та географії Палестини⁴. За підтримки єврейської релігійної громади курси перетворилися фактично на вечірню школу. Набір до неї проводився двічі на рік, а заняття відбувалися в приміщенні німецько-єврейської початкової школи. Викладання велося за системою «Ібріт б'ібріт» (іврит через іврит). За результатами іспитів випускники отримували сертифікати. У зимовому семестрі 1908/1909 н.р. викладання забезпечував учитель М.Рабинович⁵.

Навесні 1906 р. товариство із аналогічною назвою і метою з'явилося у Вижниці. Його засновниками виступили М.Бікель, Н.Енгельберг, Й.Фрід, М.Шерф та ін.⁶ Інших відомостей про його діяльність, на жаль, немає. Популяризацією івриту та розвитком єврейської шкільної справи гебрайською мовою на Буковині займалося також товариство «Сафа іврія» (Вуста івриту), яке виникло в 1913 р. у Чернівцях⁷.

¹ Der Zionismus in der Bukowina. *Bukowinaer Post*, 15.11.1904. S.3.

² Landesconferenz der galizischen Zionisten in Lemberg. *Die Welt*, 21.06.1901. S.6.

³ Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 07.09.1907. S.5.

⁴ Ibid.

⁵ Der hebräischer Schulverein „Safah Brurah“. *Bukowinaer Post*, 22.10.1908. S.4; Bukowiner zionistischer Distriktstag. *Die Welt*, 06.11.1908. S.12; Hebräische Schule des Vereins „Safah Brurah“ in Czernowitz. *Die Welt*, 08.04.1909. S.4.

⁶ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.23197. Арк.1–21.

⁷ Dr. Josef Bierer gestorben. *Czernowitzer Morgenblatt*, 01.12.1937. S.5; Neuborn E. Die ältesten Vereine, Institutionen und Organisationen in der Bukowina. S.159.

Ще однією сферою єврейської культури, що отримала поштовх до розвитку завдяки зусиллям товариств, став хоровий спів. Тоді, як інші етнічні групи активно відроджували та пропагували національну пісню, пісенна творчість євреїв тривалий час залишалася в тіні німецькомовної класики. Єврейський спів у другій половині XIX ст. на Буковині можна було почути лише в осередках релігійного життя: чернівецькій реформістській синагозі, де під час богослужінь чоловічий хор виконував літургійні твори, написані гебрайською мовою; дворах-резиденціях цаддиків у Садгорі, Вижниці та Боянах, де спільне виконання народних «нігунім» (мелодій) було невід'ємною частиною хасидського релігійного етосу. Іноді єврейські пісні звучали також під час вистав чернівецького німецько-єврейського театру, а також виступів мандрівних єврейських труп.

Першими на необхідність розвитку національної музики і співу звернули увагу згадані вище об'єднання єврейських студентів, які дедалі частіше включали у свої заходи музичні номери, виступи імпровізованого хору й місцевих співаків-аматорів¹. Поступово в лавах «Газмонеї», «Зефіри», «Гебронії» та інших студентських організацій сформувалися групи любителів співу. Саме вони стали основою зведеного хору, який регулярно проводив свої репетиції в приміщенні чернівецького товариства «Сіон»². Кількість учасників колективу постійно зростала й наприкінці 1906 р. досягла 80 осіб³. Функцію хормейстера виконував керівник хору реформістської синагоги Й.Товштайн⁴.

Стрімке зростання популярності єврейського співу наштовхнуло на ідею створення окремого товариства, яке б опікувалося хором і розвитком хорового мистецтва. Перші організаційні кроки у цьому напрямі були зроблені наприкінці 1904 р.⁵, однак остаточно реалізувати план вдалося лише восени 1908 р.

¹ Czernowitz. *Die Welt*, 06.01.1899. S.7; Die akademische Verbindung "Hasmonea". *Bukowinaer Post*, 10.05.1900. S.4; Festabend der jüdisch-akademischen Verbindung "Hasmonea" in Czernowitz. *Die Welt*, 21.12.1900. S.6; Die jüd.-akad. Verbindung "Zephirah". *Bukowinaer Post*, 05.01.1904. S.3; Der Makkabäerkommers der "Zephirah". *Bukowinaer Post*, 14.01.1905. S.5;

² Der jüdische Gesangsklub. *Bukowinaer Post*, 22.01.1905. S.6.

³ Makkabäer Feier. *Bukowinaer Post*, 18.12.1906. S.2.

⁴ Der Makkabäerkommers der Zephirah. *Bukowinaer Post*, 14.01.1905. S.5.

⁵ Jüdischer Gesangverein. *Czernowitzer Tagblatt*, 08.12.1904. S.4.

Очільником товариства, яке отримало назву «Jüdischer Gesangverein» (Єврейське співоче товариство), став заступник голови чернівецької єврейської релігійної громади А.Ляйтер. До складу правління увійшли Й.Шульц, М.Вендер, Н.Моргенштерн та ін. Диригувати хором запросили соліста міського театру Г.Арнольда та випускника консерваторії Й.Розенштеха¹.

Свій перший великий концерт об'єднання дало 6 березня 1909 р. у великій залі Єврейського дому. Окрім акапельного співу хору у складі майже 50 осіб, програма передбачала виступи в супроводі квартету скрипалів, арфи тощо, а також суто музичні номери й читання віршів². Надалі великі концерти стали своєрідною формою творчого звіту товариства й влаштовувалися на початку кожного наступного року³.

Зусилля товариства щодо популяризації єврейської пісні й музичного мистецтва не обмежувалися лише Чернівцями. У 1910 р. об'єднання започаткувало літні гастрольні тури в повітові міста краю задля виступів перед місцевою єврейською публікою⁴.

Знаковою подією для усіх шанувальників єврейського хорового співу стало обрання в червні 1912 р. на посаду голови товариства тодішнього віце-бургомістра Чернівців Саломона Вайссельбергера⁵. Останній керував об'єднанням до початку Першої світової війни і був безпосередньо причетним до усіх найбільш вагомих досягнень організації цього періоду. Одним із них стало проведення в листопаді 1912 р. вечора єврейської народної пісні за участі чоловічого й жіночого хорів. У заході взяли участь також знані оперні виконавці із закордону⁶.

Станом на 1913 р. репертуар товариства містив як спеціально написані відомими авторами хорові твори гебрайською мовою, так і авторські, а також

¹ Jüdischer Gesangverein. *Bukowinaer Post*, 10.11.1908. S.3.

² Die Festakademie des jüdischen Gesangvereines. *Czernowitzer Tagblatt*, 10.03.1909. S.4.

³ Jüdischer Gesangvereinsabend. *Die Volkswehr*, 17.01.1910. S.3; Gründungskonzert des jüdischen Gesangvereines. *Czernowitzer Tagblatt*, 08.02.1911. S.4; Czernowitzer jüdischer Gesangverein. *Czernowitzer Tagblatt*, 04.12.1912. S.4.

⁴ Konzertabende des jüdischen Gesangvereines. *Bukowinaer Post*, 05.06.1910. S.5; Die Sängerfahrt des "jüdischen Gesangvereines". *Czernowitzer Tagblatt*, 03.08.1912. S.3; "Jüdischer Gesangverein" in Czernowitz (Konzert in Dorna). *Czernowitzer Tagblatt*, 23.07.1913. S.4.

⁵ Czernowitzer jüdischer Gesangverein. *Czernowitzer Tagblatt*, 04.06.1912. S.4.

⁶ Jüdisches Volksliederkonzert. *Czernowitzer Tagblatt*, 19.11.1912. S.4.

народні пісні в обробці для хору на їдиші¹. Свідченням високого рівня вокальної майстерності став запис єврейських народних пісень у виконанні соліста хору Ж.Остера на платівку, здійснений у серпні 1913 р. німецькою фірмою грамофонного запису².

Досягнення Єврейського співочого товариства з Чернівців не залишилися непоміченими з боку Всесвітньої сіоністської організації. На її запрошення хористи об'єднання взяли участь у культурній програмі XI-го Сіоністського конгресу, що проходив 2–9 вересня 1913 р. у Відні³.

Поширенням єврейської національної свідомості та відродженням єврейської національної культури на Буковині активно займалися й об'єднання, які стояли на альтернативних до сіонізму національних позиціях. Сутність останніх відображали ідеї, промоутером яких виступав вже згаданий письменник і публіцист з Відня Н.Бірнаум. Розчарувавшись у сіонізмі, він обстоював необхідність відродження єврейського народу через зміцнення його національної ідентичності та модернізацію народної культури в діаспорі. На початку XX ст. Бірнаум неодноразово відвідував Галичину і Буковину, оскільки вважав, що єврейське населення обох провінцій зберегло свою «єврейськість» в значно більшій мірі, ніж євреї в Західній Європі⁴. Саме з ініціативи та за безпосередньої участі Бірнаума в останні дні літа – перші дні осені 1908 р. у Чернівцях пройшла перша Міжнародна конференція з мови їдиш, учасники якої, окрім суто лінгвістичних проблем, значну увагу приділили загальним питанням розвитку єврейської культури, літератури, театру тощо⁵.

Одним із небагатьох практичних результатів форуму стало заснування у вересні 1910 р. у місті над Прутом товариства «Єврейська культура». Свою діяльність об'єднання, очолюване студентами місцевого університету

¹ Konzert des “Jüd. Gesangvereines” in Dorna. *Czernowitzer Tagblatt*, 09.08.1913. S.3.

² Jüdische Volkslieder im Grammophon. *Czernowitzer Tagblatt*, 12.08.1913. S.4.

³ Der “jüdische Gesangverein in Czernowitz”. *Czernowitzer Tagblatt*, 27.07.1913. S.4; Konzert-Matinee des Czernowitzer jüdischen Gesangvereines. *Die Welt*, 09.09.1913. S.103.

⁴ Schriftsteller Mathias Acher. *Czernowitzer Tagblatt*, 02.07.1905. S.5; Birnbaum N. Ausgewählte Schriften zur jüdischen Frage. Bd.1. Czernowitz. 1910. S.260–275.

⁵ Jüdische Sprachkonferenz. *Die Welt*, 04.09.1908. S.11; Jüdische Sprachkonferenz. *Die Welt*, 18.09.1908. S.9–11; Кушнір М.П. Єврейська мовна конференція у Чернівцях 1908 р. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. №56. Львів. 2009. С.71–73; Allerhand J. Jiddisch. Ein Lehr und Lesebuch. S.82–84.

А.Райнером, Е.Мельцером та П.Шором, скеровувало передусім на популяризацію мови і культури східноєвропейського єврейства¹.

Відкрити світ єврейської літератури на їдиші для вибагливої місцевої публіки товариство намагалось передусім за допомогою літературних вечорів. Один із них відбувся 17 грудня 1910 р. і був присвячений знайомству із творчістю молодого єврейського письменника з Польщі Аврома Вивьорки та історією сучасної єврейської літератури². У січні 1911 р. товариство виступило організатором великого культурно-мистецького заходу, присвяченого 75-річчю з дня народження засновника класичної єврейської літератури Менделе Мойхер Сфоріма. У святі, що проходило у Єврейському домі, взяли участь митці з Чернівців, Львова та Відня³. Наприкінці 1911 р. об'єднання «Єврейська культура» привернуло увагу ще однією літературно-мистецькою імпрезою. Цього разу за участі молодого їдишського поета з Кракова Шмуеля Янкева Імбера⁴.

Об'єктом уваги й турботи з боку товариства було також єврейське театральне мистецтво. Останнє, як уже зазначалося, переживало в Чернівцях глибоку жанрову та організаційну кризу⁵. виправити ситуацію взялися єврейські громадські активісти на чолі з Н.Бірінбаумом та М.Діамантом. Завдяки їхнім зусиллям 1910 р. у Чернівцях з'явилося «Товариство єврейського театру “Абрагам Гольдфаден”»⁶. Навесні 1912 р. члени «Єврейської культури» досягли домовленості з місцевим театром під орудою подружжя Аксельрад про показ драматичних творів сучасних єврейських авторів. До узгодженого переліку увійшли, зокрема, п'єси Ш.Аша, Я.Гордіна, П.Гіршбайна та Д.Пінського⁷.

Важливим напрямом діяльності товариства у цей час стало подолання неграмотності. З цією метою взимку 1911 р. об'єднання започаткувало

¹ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.28180. Арк.1–5.

² Jüd. Akad. Kulturverein. *Czernowitzer Tagblatt*, 23.12.1910. S.2–3.

³ Jüdisch.-akad. Kulturverein. *Czernowitzer Tagblatt*, 05.03.1911. S.4.

⁴ Jüdisch-literarische Akademie. *Czernowitzer Tagblatt*, 17.01.1912. S.4.

⁵ Jüdisches Theater. *Die Volkswehr*, 11.05.1911. S.3; Eine Theaterkrise. *Czernowitzer Tagblatt*, 03.08.1912. S.3.

⁶ Jüdischer Abend. *Die Volkswehr*, 10.01.1910. S.3; Jüdischer Theaterverein “Abraham Goldfaden”. *Czernowitzer Tagblatt*, 05.06.1912. S.4.

⁷ Akad. Verein “Jüdische Kultur”. *Der Jüdische Volksrat*, 03.05.1912. S.3.

спеціальні освітні курси для людей фізичної праці, які передбачали опанування навичок читання та письма на їдиші, вивчення німецької мови та основ лічби¹. Справі просвіти й культурного розвитку єврейського населення слугували й зусилля «Єврейської культури» зі створення у місті народної бібліотеки з творами мовою їдиш. Цей напрям діяльності став пріоритетним для товариства у 1913 р.² Задля збору коштів на придбання художніх та періодичних видань об'єднання організувало т.зв. «свято у саду», яке відбулося 6 липня 1913 р. у Чернівцях на території пагорбу Гьобеля³.

Назагал, зазначене вище засвідчує, що товариства в досліджуваний період стали головною рушійною силою національно-культурного розвитку буковинського єврейства. Найбільш рішучими й активними в цій царині були організації єврейських студентів цісарсько-королівського університету Франца-Йосифа в Чернівцях. Вони першими виступили проти національної індиферентності євреїв краю, запропонували розглядати їх частиною єврейського народу, яка має свою власну історію та культуру, вели роботу, направлену на популяризацію та розвиток останніх. Завдяки культурно-просвітницькій діяльності товариств єврейські мешканці краю й насамперед Чернівців одержали змогу підвищувати свій загальний культурно-освітній рівень, знайомитися з визначними подіями та діячами єврейської історії, творами національної літератури, театру, вивчати єврейські мови, долучатися до єврейської пісенної і музичної творчості.

4.3. Товариства в боротьбі за національні права буковинського єврейства

Активізований наприкінці XIX ст. завдяки товариствам й окремим особистостям процес національно-культурного розвитку буковинського єврейства, що супроводжувався зростанням його національної самосвідомості,

¹ “Akademischer Verein ‘Jüdische Kultur’”. *Czernowitzer Tagblatt*, 01.12.1911. S.4.

² Akad. Verein “Jüdische Kultur”. *Czernowitzer Tagblatt*, 17.03.1913. S.2.

³ Gartenfest. *Czernowitzer Tagblatt*, 05.05.1913. S.3; Gartenfest. *Czernowitzer Tagblatt*, 06.07.1913. S.5.

загострив проблему політико-правового статусу євреїв як етнічної спільноти. В умовах національного пробудження народностей краю і зростання конкуренції між ними остання набула для єврейського населення Буковини екзистенційного значення. Пікантності ситуації надав той факт, що євреї Австрії, яких у 1890 р. нараховувалося понад 1,1 млн. осіб¹, як уже зазначалося, не визнавалися державою окремою народністю, а лише конфесією. У цьому статусі австрійські євреї не могли претендувати на права, передбачені §19 основного закону, що декларував рівність усіх народностей (Volksstämme) та їх право на збереження та розвиток своєї національної ідентичності й мови².

Утім, у більшості асимільованих буковинських євреїв, які позиціонували себе в культурному й політичному плані німцями, такий стан справ тривалий час не викликав відчуття дискомфорту. Ситуація змінилася лише після того, як націоналістично налаштована частина місцевої німецької еліти у 1897 р. створила «Товариство християнських німців Буковини». Одностороння сепарація німців поставила представників провідної верстви місцевого єврейства перед перспективою втрати впливу, а отже, й можливості захищати власні соціально-економічні інтереси.

Зміну поведінки німців першими відчули єврейські студенти Чернівецького університету, які після його відкриття гуртувалися в лавах німецьких академічних корпорацій «Австрія», «Аллеманія», а також міжнаціонального об'єднання «Студентська читальня»³. Саме довкола останнього в лютому 1889 р. розгорівся конфлікт, який для ліберальної громадськості став показником того, що в університетському середовищі почали превалювати націоналістичні настрої⁴.

Події в університеті справили негативне враження й на місцевих єврейських політиків з ліберального німецького табору, зокрема Бенно Штраухера, який,

¹ Die Jüdische Bevölkerung Österreichs. *Die Welt*, 12.06.1914. S.579.

² Ibid.

³ Осачук С.Д. Німці Буковини. С.82–88.

⁴ Von der Universität. *Bukowinaer Rundschau*, 24.02.1889. S.4–5; Von der Universität. *Bukowinaer Rundschau*, 05.03.1889. S.2.

будучи адвокатом, виступив на захист покараних сенатом студентів¹. До перегляду своєї прони́мецької орієнтації Штраухера підштовхнула також атмосфера в австрійському парламенті, до якого він був вперше обраний у березні 1897 р. як «заповзятий борець за свободу і право, ...за реальну рівноправність усіх народностей та конфесій»². Радикалізація політичних програм, фізичні сутички між націоналістично налаштованими групами депутатів, а також вербальні нападки на євреїв спонукали депутата з Буковини виступити з позиції єврейських інтересів, перейнявши ідею перетворення єврейства Австрії на самостійну політичну силу, з якою виступило засноване у Відні політичне об'єднання «Єврейське народне товариство». Штраухер вирішив долучитися до процесу створення загальноавстрійської політичної структури шляхом заснування в Чернівцях її місцевого осередку.

Установче засідання нової політичної організації відбулося 29 червня 1901 р. До складу її правління, окрім самого Штраухера, який був обраний головою, увійшли: М.Ебнер, Б.Флеммінгер, Ю.Райш-Гольдгакер, Е.Кампельмахер, Я.Коссовер, М.Пікер, Л.Рот, І.Шмірер та ін.³ Об'єднання поставило собі за мету зміцнити національну самосвідомість та внутрішню згуртованість своїх членів і єврейства загалом, ініціювати та реалізувати ініціативи, направлені на захист матеріальних і духовних інтересів євреїв⁴.

Більш розлого свою програму новостворена організація виклала у відозві, опублікованій 23 липня того ж року в дружній до Штраухера та його політичної лінії газеті «*Bukowinaer Post*». У ній об'єднання констатувало фактичне банкрутство дотеперішньої культурно-політичної стратегії єврейської еліти, яка передбачала асиміляцію і зречення свого національного єства, й наголосило на необхідності шукати силу в об'єднанні зі своїм народом. Щодо власних цілей автори звернення зазначали: «Ми хочемо ревно стояти на сторожі наших політичних прав як громадян Австрії і захищати надану нам законом

¹ Von der Universität. *Bukowinaer Rundschau*, 28.02.1889. S.4.

² Zu den Reichsratswahlen. *Bukowinaer Rundschau*, 14.03.1897. S.2.

³ Der jüdische Volksverein. *Bukowinaer Post*, 02.07.1901. S.3.

⁴ Statuten des Jüdischen Volksvereines in Czernowitz. Czernowitz. 1901. S.3–4.

рівноправність; ми прагнемо довести нашу повновартість поміж іншими народами Австрії, <...> вибороти повагу й визнання»¹. Задля цього пропонувалося створювати місцеві осередки «єдиної організації», покликаної взяти на себе політичний провід й через делегованих до представницьких органів влади осіб впливати на прийняття місцевих і державних законів, утворюючи політичні альянси та проводячи «здорову політику єврейських інтересів»².

Попри задекларований широкий набір засобів для досягнення мети в діяльності об'єднання превалювали два основні напрями роботи, а саме – викриття «підступної політичної тактики» місцевих німців та їх прибічників у єврейському середовищі на сторінках преси й проведення велелюдних зібрань. Кампанія у пресі, яка опиралася в основному на гострі полемічні статті М.Ебнера, викликала значний суспільний резонанс. Помітною була й «вулична» активність товариства: впродовж 1902 р. об'єднання організувало 3, а наступного 1903 р. – 4 зібрання³. Натомість подальшої розбудови організації не відбувалося. Причиною стагнації став тліючий в середині товариства конфлікт, що виник через свавільний стиль керівництва голови. У 1905 р. внутрішні тертя спричинили повний параліч об'єднання⁴.

Тим часом у політичного проєкту Штраухера щодо об'єднання усього буковинського єврейства з'явився конкурент. Ним стало «Політичне товариство прогресивних євреїв Буковини», створене восени 1905 р. опозиційно налаштованою групою у складі Г.Кіслера, М.Гольденберга, Ф.Білліга, А.Валльштайна, С.Гарбанда та ін.⁵ Через відсутність яскравого лідера та чітких цілей, новостворене об'єднання деякий час залишалося в тіні. Ситуація змінилася напередодні виборчої кампанії до австрійського парламенту 1907 р. У цей час зазначена вище група осіб, до якої приєдналися декілька добре відомих єврейському загалу постатей, зокрема вже згаданий М.Ебнер та М.Фокшанер,

¹ Aufruf des Jüdischen Volksvereins in Czernowitz. *Bukowinaer Post*, 23.07.1901. S.4.

² Ibid.

³ Кушнір М.П. Виникнення та діяльність першого єврейського політичного товариства на Буковині на початку ХХ ст. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. Збірник наукових статей. Т.50. Чернівці. 2024. С.158–159.

⁴ Кушнір М.П. Виникнення та діяльність першого єврейського політичного товариства на Буковині на початку ХХ ст. С. 160–161.

⁵ ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр.22375. Арк.1.

заснувала нову політичну структуру – «Єврейське політичне товариство». Про серйозність його намірів свідчила наявність власного друкованого органу, яким стала газета «*Bukowinaer Volkszeitung*». Політична програма нового об'єднання передбачала захист економічних, політичних та культурних потреб буковинських євреїв шляхом делегування своїх представників у всі представницькі органи влади, а також об'єднання єврейського населення краю довкола єдиної організації¹. Її помітна схожість із програмним документом групи Штраухера, для якого вибори до райхсрату 1907 р. мали особливе значення, робила ситуацію для виборців ще більш заплутаною.

Складність майбутніх виборів полягала й у тому, що пройти вони мали за новим виборчим законом, який закріплював за кожною провінцією та кожною національністю, що проживала на її території, певну кількість місць. Виняток становили євреї, які, як уже зазначалося, не вважалися в державі Габсбургів національністю. Це створювало ситуацію, у якій, щоб мати своїх представників у парламенті, євреям Буковини потрібно було боротися за власних кандидатів у виборчих округах німців, домовляючись з останніми. За цих умов успіх залежав від їхньої єдності, а також умілої тактики союзів. Ось як про це написала, оцінюючи виборчу реформу, проштраухерівська газета: «чим дисциплінованішими як партія і як нація виявлять себе євреї на Буковині, тим необхіднішими й бажанішими союзниками вони стануть»².

Поява альтернативної єврейської політичної сили на виборах суттєво порушувала плани Б.Штраухера, який активно готувався до майбутньої електоральної кампанії. Складником цієї підготовки стало заснування нової політичної структури, що замінила фактично недіюче «Єврейське народне товариство». Установча конференція організації, яка отримала назву «Єврейське національне товариство», відбулася 9 лютого 1907 р.³ Нове об'єднання позиціонувало себе як місцевий осередок Єврейської національної партії Австрії,

¹ Programm des jüdisch-politischen Vereines. *Bukowinaer Volkszeitung*, 03.03.1907. S.2.

² Die Wahlreform beschlossen! *Bukowinaer Post*, 04.12.1906. S.1.

³ Jüdischer Nationalverein. *Bukowinaer Post*, 12.02.1907. S.3.

створеної за активної участі Штраухера 1 липня 1906 р. у Кракові. Через це його політична програма повторювала програмні засади партії, ключовою з яких була вимога національної автономії євреїв у багатонаціональній австрійській державі¹.

Обидва політичні товариства євреїв відразу поринули в передвиборчу боротьбу. Вже 18 лютого багатолюдне зібрання, організоване «Єврейським національним товариством», висунуло Штраухера кандидатом по чернівецькому виборчому округу «схід». При цьому було заявлено про право євреїв Буковини, зважаючи на його чисельність, економічне та культурне значення, претендувати на два з чотирьох німецьких мандатів². Спираючись на цю заяву, 10 березня того ж року об'єднання висунуло Ноймана Вендера єврейським кандидатом по чернівецькому виборчому округу «захід»³.

«Єврейське політичне товариство» теж підтримувало вимогу двох мандатів для євреїв краю. Водночас на противагу кандидатам конкуруючого табору в обох чернівецьких округах воно висунуло власних, а саме Фрадріха Біллліга та Адольфа Валльштайна⁴. Наявність у виборчих бюлетенях альтернативних єврейських кандидатів ускладнювала завдання для висуванців «Єврейського національного товариства», яким протистояли також кандидати від Німецького народного товариства та соціал-демократичної партії.

Щоб гарантувати успішний результат, Штраухер та його політичні сподвижники розгорнули активну виборчу кампанію, яка за своєю інтенсивністю і масштабом значно переважала активність «Єврейського політичного товариства»⁵. Для забезпечення максимальної кількості голосів команда Штраухера навіть відкрила в центрі міста пункт правової допомоги для тих виборців, які не знайшли себе у списках і воліли оскаржити цей факт⁶.

¹ Gaisbauer A. Davidstern und Doppeladler. S.470–471.

² Zu den Reichsratswahlen. *Czernowitzer Tagblatt*, 19.02.1907. S.1.

³ Jüdische Volksversammlung. *Bukowinaer Post*, 12.03.1907. S.2.

⁴ Zur Wahlbewegung. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 05.03.1907. S.3–4; Zur Wahlbewegung. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 03.04.1907. S.4.

⁵ *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 16.04.1907. S.4; Die jüdischen Wählerversammlungen. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 23.04.1907. S.4–5.

⁶ Wahlbildchen. *Bukowinaer Post*, 04.04.1907. S.3.

Спрямовані зусилля вплинули на результат: за підсумками голосування, що відбулося 14 травня, у чернівецькому виборчому окрузі «схід» переможцем з великим відривом від конкурентів став Б.Штраухер. В іншому міському виборчому окрузі кандидат від «Єврейського національного товариства» Н.Вендер теж здобув найбільшу кількість голосів¹. Щоправда, їх вистачило лише, аби вийти до другого туру, у якому він поступився кандидату від соціал-демократів – румуну І.Григоровичу. Натомість кандидати від іншого єврейського політичного об'єднання зійшли з дистанції ще до дня голосування².

Після провалу на парламентських виборах опоненти Штраухера в єврейському таборі зосередили свої зусилля на критиці стану справ у міській раді Чернівців, у якій, на їхню думку, панували корупція, кумівство й клієнтелізм. Щоб виправити ситуацію вони вимагали скасування куріальної виборчої системи та запровадження прямих і загальних виборів. Ґрунтовних змін представники «Єврейського політичного товариства» домагалися й для системи управління єврейською релігійною громадою, що, за їхнім твердженням, перебувала під повним контролем Штраухера й ігнорувала інтереси простих мешканців³.

«Єврейське національне товариство» натомість зайнялося горизонтальною розбудовою власної структури. Важливою подією в цьому аспекті став з'їзд за участі понад 100 єврейських делегатів зі всієї Буковини, який пройшов у Чернівцях 26 січня 1908 р. Учасники зібрання підтримали пропозицію Штраухера про те, що основою організації євреїв краю мають стати місцеві політичні товариства, наділені правом делегувати своїх представників у Єврейську народну раду Буковини, яка збиратиметься щонайменше чотири рази на рік для обговорення єврейських справ і матиме виключне право говорити від імені усіх євреїв краю. Для прискорення процесу створення політичних об'єднань на місцях Штраухер на прохання делегатів пообіцяв особисто відвідати з агітаційною та роз'яснювальною метою усі повітові міста⁴.

¹ Die Wahlergebnisse vom 14.Mai. *Czernowitzer Tagesblatt*, 16.05.1907. S.1–2.

² Jüdische Mitbürger! *Bukowinaer Volks-Zeitung*, 11.05.1907. S.1.

³ Volksversammlung des jüdisch-politischen Vereines. *Bukowinaer Volks-Zeitung*, 25.06.1907. S.2.

⁴ Judentag der Bukowina. *Bukowinaer Post*, 28.01.1908. S.1–2.

Іншими важливими темами обговорення учасників з'їзду стали реформа порядку виборів до крайового сейму та підготовка до майбутнього урядового перепису населення 1910 р. З першого питання зібрання висловило свою незгоду з проголосованим у сеймі проєктом 1904 р. і закликала усіма силами домогатися його зміни. Розглянувши питання перепису, з'їзд постановив розпочати роз'яснювальну роботу з метою переконання євреїв Буковини в необхідності в ході перепису своєю рідною мовою вказувати єврейську (їдиш). Такий крок, за задумом ініціаторів, мав допомогти євреям Австро-Угорщини в їхніх домаганнях для себе статусу окремої національності¹.

Виконуючи дану на з'їзді обіцянку, навесні того ж року Штраухер та його найближчі соратники відвідали з агітаційною метою Радівці, Сучаву та Садгору². Проте, вже у другій половині 1908 р. товариство переключило свою увагу на «соціально-християнську загрозу» та реформу порядку виборів до сейму. Приводом для цього стали відповідно перехід консервативної частини буковинських німців у табір антиєврейськи налаштованої Християнсько-соціальної партії та повернення центральним урядом на доопрацювання в сейм виборчого законопроєкту 1904 р., проти прийняття якого окрім євреїв виступали також представник деяких інших національних груп.

У єврейському національному таборі вимагали такого порядку виборів, який би не тільки запроваджував загальне, пряме та вільне волевиявлення, але й передбачав пропорційне представництво кожної окремої національності в сеймі на основі т.зв. «національного кадастру», тобто голосування за національними списками. Що ж до Штраухера, то як політик він ще з другої половини 1890-х рр. послідовно виступав за демократизацію виборів на всіх рівнях³. Перейшовши згодом на позицію національних єврейських інтересів, Штраухер почав вимагати для євреїв гарантованих місць у представницьких органах влади в кількості, яка

¹ Der Judentag. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 28.01.1908. S.4.

² Abg. Dr. Straucher in Radautz. *Bukowinaer Post*, 13.02.1908. S.3; Abg. Dr. Straucher in Suczawa. *Bukowinaer Post*, 10.03.1908. S.2; Abg. Dr. Straucher in Sadagora. *Czernowitzer Tagblatt*, 22.04.1908. S.3.

³ Das kommunale Wahlrecht. *Bukowinaer Post*, 30.06.1896. S.2; Die Reform der Landtagswahlordnung. *Bukowinaer Post*, 25.07.1901. S.4.

б відповідала рівню їхнього економічного й культурного впливу. Наприкінці 1905 р. він навіть виголосив спеціальну парламентську промову на цю тему, у якій підкреслив, що євреї Австрії є «національно-політичною індивідуальністю» і на цій підставі бажають мати право на національну автономію і власне парламентське представництво¹.

Категоричну незгоду з проектом закону, що зберігав політичні преференції для великих землевласників та передбачав лише певний перерозподіл мандатів серед наявних виборчих курій, Штарухер висловив під час дебатів у сеймі та на засіданні т.зв. конституційної комісії 22 жовтня 1908 р.² Цьому кроку передувала активна роз'яснювальна кампанія, організована Єврейським національним товариством серед єврейського населення краю, в процесі якої впродовж другої половини серпня – першої половини вересня 1908 р. активісти об'єднання організували на території краю шість масових зібрань: по одному – у Радівцях, Новоселиці, Сторожинці, Сучаві, а також два – у Чернівцях³.

Завершення 1908 р. і початок 1909 р. пройшли для єврейських політичних об'єднань під знаком виборів до Торгово-промислової палати Буковини та ради міста крайової столиці, які показали реальний стан справ в обох організаціях. Повний провал на виборах до парламенту негативно позначився на репутації «Єврейського політичного товариства». Через це лідери об'єднання М.Ебнер, М.Фокшанер, А.Валльштайн та Е.Папст, які вирішили поборотися за місця в Чернівецькій міській раді, змушені були висуватися кандидатами від Товариства домовласників⁴. Проте, ця хитра політична тактика не спрацювала: очільники товариства вчергове залишилися без мандатів, а їхня політична організація без історії успіху. Невдача на виборах до міської ради Чернівців 1909 р. стала переломним моментом у житті Єврейського політичного товариства, яке з цього часу фактично перетворилося на мертву структуру. Доказом цього є відомості

¹ Dr. Straucher's Wahlrechtsrede. *Bukowinaer Post*, 12.12.1905. S.1–2.

² Die Landtagswahlreform. *Bukowinaer Post*, 25.10.1908. S.2–3.

³ Jüdische Volksversammlung in Radautz. *Bukowinaer Post*, 18.08.1908. S.3; Wählerversammlung in Oesterr. Nowosielitza. *Bukowinaer Post*, 20.08.1908. S.3; Der Jüdische Nationalverein. *Bukowinaer Post*, 25.08.1908. S.2; Volksversammlung. *Bukowinaer Post*, 03.09.1908. S.4; Volksversammlung. *Bukowinaer Post*, 06.09.1908. S.2; Jüdische Wählerversammlung. *Bukowinaer Post*, 15.09.1908. S.2.

⁴ Hausbesitzerversammlung. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 09.01.1909. S.3–4.

про чисельність членів об'єднання: якщо у 1910 р. в лавах товариства формально перебувало 72 особи, то у 1911 р. цей показник скоротився до 54¹. Організація припинила проводити передбачені вимогами статуту загальні збори, а її очільник М.Фокшанер достроково склав із себе повноваження. Відтак наприкінці 1911 р. Е.Папст повідомив місцеву владу про те, що товариство припинило свою діяльність².

Натомість Єврейське національне товариство та його лідер Б.Штраухер більш успішно рухалися до своєї мети. Не зважаючи на те, що сам Штраухер, будучи чинним депутатом ради міста, не брав участі у виборах як кандидат, очолюване ним об'єднання активно долучилося до виборчої кампанії. Упродовж трьох місяців, що передували дню голосування, під його егідою було проведено щонайменше п'ять зібрань довірених осіб та зустрічей з виборцями³. Під час останніх активісти товариства закликали підтримати виборчу стратегію Штраухера, яка полягала у створенні широкої міжнаціональної коаліції з німцями, українцями й поляками, а також висуненні узгоджених списків кандидатів у кожному виборчому окрузі. Результат виявився переконливим: усі без винятку ставленики товариства отримали місця в раді міста⁴. Результативна діяльність «Єврейського національного товариства» сприяла тому, що станом на 1 квітня 1909 р. у списку його членів нараховувалося вже 739 осіб⁵.

Наприкінці літа 1909 р. діяльність об'єднання знову активізувалася. Це було пов'язано з початком роботи постійної комісії Буковинського сейму, завдання якої полягало в підготовці нової редакції крайової конституції та завершенні роботи над новим порядком виборів до сейму. Представники основних політичних таборів були єдині в тому, що в новому виборчому законі мало бути прописане голосування за національними списками⁶. Об'єднане довкола товариства національно свідоме буковинське єврейство, яке, як уже

¹ ДАЧО. Ф.10. Оп.1. Спр.334. Арк. 44, 47.

² Там само. Арк.48–52.

³ Підраховано за повідомленнями газети *Bukowinaer Post* за 08.11.1908 р. – 09.02.1909 р.

⁴ Die Gemeinderatswahlen. *Czernowitzer Tagblatt*, 04.02.1909. S.4; Die Gemeinderatswahlen. *Czernowitzer Tagblatt*, 10.02.1909. S.4; Die Gemeinderatswahlen. *Czernowitzer Tagblatt*, 12.02.1909. S.4.

⁵ ДАЧО. Ф.10. Оп.1. Спр.465. Арк.1.

⁶ Добржанський О.В. Національний рух українців Буковини. С.342.

зазначалося вище, виступало за запровадження національного кадастру, схвально сприйняло проєкт виборчої реформи, представлений комісією. Бо останній, хоча й не пропонував пропорційної моделі представництва у чистому вигляді, проте передбачав поділ усіх виборців на курії «румунської, русинської, німецької, польської та єврейської національності»¹. Прийняття законопроекту з таким формулюванням означало б для євреїв краю реалізацію одного із найважливіших своїх прагнень – фактичне визнання їх окремим народом.

З метою демонстрації єдності й рішучості єврейства, надання його лідеру Штраухеру карт-бланшу на просування максимальних вимог, а також нейтралізації деструктивних дій окремих представників місцевих сіоністів, товариство провело в різних частинах краю єврейські віча. Упродовж вересня такі зібрання відбулися в Чернівцях, Радівцях та Сучаві. Подібні заходи були анонсовані також в Сереті, Кіцмані, Сторожинці, Вижниці, Вашківцях та Садгорі. У своїх резолюціях учасники зібрань вимагали від єврейських депутатів сейму бойкотувати реформу в разі, якщо вона не базуватиметься на національному кадастрі або якщо запропоноване нею представництво євреїв не враховуватиме їхню чисельність, культурно-освітній рівень та суму сплачуваних ними податків².

А тим часом, не зважаючи на єдність представників національних груп краю в питанні реформи, кабінет міністрів погодився затвердити законопроект і надіслати його на підпис імператору лише за умови внесення у нього певних змін. При цьому єдиним принципово неприйнятним для центрального уряду положенням було виділення євреїв в окрему національну курію³.

На відміну від урядовців, які виступали навіть проти згадки про євреїв у тексті законопроекту⁴, Буковинський сейм, як зазначалося, займав у єврейському питанні більш прогресивну позицію. Її задекларовано у тексті спеціальної заяви, проголосованої депутатами в процесі розгляду реформи, яка стала

¹ Landtagswahlreform. *Bukowinaer Post*, 05.02.1909. S.2.

² Jüd. Nationalverein in Radautz. *Bukowinaer Post*, 12.09.1909. S.4; Die Landtagsreform und die Juden. *Bukowinaer Post*, 14.09.1909. S.2; Der "Jüdische Nationalverein". *Bukowinaer Post*, 21.09.1909. S.3; Volksversammlung in Suczawa. *Bukowinaer Post*, 23.09.1909. S.3.

³ Landtagswahlreform. *Bukowinaer Post*, 19.09.1909. S.2–3; Die Bukow. Landtagswahlreform gesichert. *Bukowinaer Post*, 23.09.1909. S.1.

⁴ Landtagswahlreform. *Bukowinaer Post*, 12.10.1909. S.1.

безпрецедентною для держави Габсбургів та містила такі рядки: «Враховуючи ситуацію Буковини, сейм вважає, що євреї мають свою національну індивідуальність і є окремим народом, який має право на власну національну курію»¹.

Історія з єврейською національною курією в сеймі Буковини вкотре засвідчила, що подальша боротьба євреїв за свої національні права вимагатиме максимальної мобілізації сил та злагодженості дій. Задля досягнення цього Штраухер та його однодумці спробували знову перетворити «Єврейське національне товариство» на організацію, уповноважену говорити від імені усіх євреїв краю.

Важлива подія в цьому контексті відбулася 8 грудня 1909 р. Цього дня в Чернівцях на першій шпальті нової єврейської німецькомовної газети «Die Volkswehr» було проголошено про створення у краї «Єврейської національної партії», а також окреслено її цілі та завдання. Зокрема, зазначалося, що організація, навколо якої має об'єднатися буковинське єврейство, стоїть на національній і народницькій платформі. Її головна мета – забезпечити передбачене конституцією повне рівноправ'я євреїв у всіх сферах та визнати їх повноцінним народом і нацією².

Легітимізувати своє ексклюзивне право представляти інтереси євреїв Буковини новостворена партія планувала на з'їзді єврейських представників краю 6 лютого 1910 р. Однак на заваді цим планам стала позиція місцевих сіоністів, які поставили під сумнів правомочність зібрання, чим завдали важкого удару його авторитету та честолобству Штраухера³.

Попри невдачу, товариство продовжило розбудову організації. Вже напровесні 1910 р. надійшли повідомлення по перші успіхи: місцеві осередки

¹ Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtages. V. Session der X. Wahlperiode. S.152.

² Parteiprogramm der "Jüdischen Nationalpartei" der Bukowina. *Die Volkswehr*, 08.12.1909. S.1.

³ Eine Vertrauensmännerversammlung. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 08.02.1910. S.4; Zum Judentag. *Czernowitzer Tagblatt*, 08.02.1910. S.3–4; Eine Vertrauensmänner-Versammlung. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 09.02.1910. S.4; Jüdische Vertrauensmänner-Versammlung. *Die Volkswehr*, 10.02.1910. S.3.

партії з'явилися в Садгорі та Вижниці¹. До кінця 1910 р. партійні осередки діяли в більшості повітових центрів та багатьох менших містечках краю².

Паралельно велася підготовка до виборів. 2 квітня 1910 р. у приміщенні Єврейського дому в Чернівцях відбулася партійна конференція, на якій із ґрунтовною доповіддю виступив Штраухер. У ній він вказав на той факт, що «євреї краю вперше братимуть участь у виборах як окрема сила» та окреслив завдання, які необхідно розв'язати для досягнення успішного результату³.

Практикувалися також особисті зустрічі з виборцями в провінції. За період від 27 квітня і до кінця 1910 р. лідер партії виступав у Сторожинці, Сереті, Радівцях, Кіцмані, Новоселиці, Боянах та Сучаві. У промовах він наголошував на особливостях нової системи виборів і поточної виборчої кампанії, закликав до єдності та відповідального підходу, критикував дії «розкольників»⁴.

Активна агітація велася й на шпальтах партійної газети. Остання публікувала матеріали на дражливі для єврейства теми: про загрозу погіршення матеріального становища євреїв-шинкарів у зв'язку із запланованою відміною права пропінації; про збитки від заборони роботи крамниць у неділю; про дискримінацію євреїв під час розподілу учительських посад у міських школах Чернівців⁵.

Зазначені заходи сприяли зростанню популярності партії та кількості охочих вступити до її лав. Про це свідчили як повідомлення в партійній газеті⁶, так і звіт

¹ Ein Jüdischer Nationalverein in Sadagura. *Die Volkswehr*, 26.02.1910. S.3; Die nationale Bewegung auf dem Lande. *Die Volkswehr*, 31.03.1910. S.3.

² Zur Landtagswahlbewegung. *Die Volkswehr*, 09.04.1910. S.4; Gründung eines "Jud. Nationalvereines" in Zastawna. *Die Volkswehr*, 25.06.1910. S.3; Jüdischer Nationalverein in Sereth. *Die Volkswehr*, 05.07.1910. S.3. Jüdische Volksversammlung in Radautz, *Die Volkswehr*, 20.09.1910. S.3. Gründung eines jüdischen Nationalvereines in Kotzman. *Die Volkswehr*, 24.11.1910. S.3. Jüdischer Nationalverein in Dorna-Watra. *Die Volkswehr*, 29.11.1910. S.3.

³ Zur Landtagswahlbewegung. *Die Volkswehr*, 07.04.1910. S.2.

⁴ Zu den Landtagswahlen. *Die Volkswehr*, 30.04.1910. S.3; Jüd. Volksversammlung in Sereth. *Die Volkswehr*, 04.06.1910. S.3; Jüd. Volksversammlung in Sereth. *Die Volkswehr*, 04.06.1910. S.3; Jüdische Versammlung in Österr.-Nowosielitz. *Die Volkswehr*, 27.09.1910. S.1; Jüd. Volksversammlung in Bojan. *Die Volkswehr*, 05.11.1910. S.2; Abg. Dr. Straucher in Suczawa. *Die Volkswehr*, 20.12.1910. S.3.

⁵ Die wirtschaftliche Lage der Juden in der Bukowina. *Die Volkswehr*, 25.12.1909. S.1–2; Jüdisches Elend. *Die Volkswehr*, 07.04.1910. S.1; Die Sanierungsaktion. *Die Volkswehr*, 21.07.1910. S.1–2; Die Totengräber der Autonomie. *Die Volkswehr*, 29.10.1910. S.1–2; §48. *Die Volkswehr*, 30.06.1910. S.1–2; Unerwünschte Nebenwirkungen eines Gesetzes. *Die Volkswehr*, 02.07.1910. S.4;

⁶ Vom jüdischen Nationalverein in Czernowitz. *Die Volkswehr*, 11.06.1910. S.4; Vom jüdischen Nationalverein in Czernowitz. *Die Volkswehr*, 14.06.1910. S.3; Vom jüdischen Nationalverein. *Volkswehr*, 11.08.1910. S.3.

про діяльність товариства за 1910 р., відповідно до якого в лавах організації перебувало 876 членів¹.

Загалом, розбудова партії та підготовка до виборів проходили у складних умовах наростання політичної конкуренції в єврейському таборі. Головною загрозою політичним планам Штраухера була передвиборча активність т.зв. «партії незалежних», кістяк якої складали його давні політичні вороги Ф.Менчель, М.Ебнер, Л.Таубес та ін. У лютому 1910 р. вони провели на посаду голови Крайового сіоністського комітету свого представника, професора Л.Келльнера, чим серйозно посилили свій вплив на єврейську політику. Наприкінці жовтня того ж року група оголосила про початок власного політичного проєкту, метою якого було створення «Єврейської народної ради Буковини» як єдиного і головного органу політичного представництва євреїв краю².

Штраухер та однодумці змушені були вдаватися до термінових контрзаходів і навіть заднім числом створювати свою «Єврейську національну раду»³. Утім, заблокувати формування альтернативного єврейського політичного проєкту не вдалося. Поява в січні 1911 р. у газетних кіосках нового часопису під назвою «Der Jüdische Volksrat» ознаменувала собою остаточний розкол у національному єврейському русі Буковини. Це суттєво вплинуло на подальшу боротьбу буковинського єврейства за свої національні права. Це наочно продемонстрували вибори до сейму Буковини 1911 р.⁴, а також перипетії довкола створення у ньому єврейської фракції, т.зв. «Єврейського клубу»⁵.

Нарівні з політичними товариствами боротьбу за національні права єврейства вели вже згадані студентські об'єднання «Зефіра», «Емуна», «Гебронія» та «Газмонея». Національно свідомі студенти-євреї не бажали надалі

¹ ДАЧО. Ф.10. Оп.1. Спр.543. Арк.14.

² Volksrat der Bukowiner Juden. *Czernowitzer Tagblatt*, 29.10.1910. S.4; Добржанський О.В. Боротьба за лідерство у єврейському русі на Буковині на початку XX ст. С.69.

³ Zur Organisation der Bukowinaer Judenschaft. *Die Volkswehr*, 29.10.1910. S.2; Tagung des jud. Nationalrates. *Die Volkswehr*, 10.11.1910. S.2.

⁴ Добржанський О.В. Боротьба за лідерство у єврейському русі на Буковині на початку XX ст. С.70.

⁵ Reichsrat oder Landesausschuß. *Bukowinaer Post*, 07.06.1911. S.2; Der jüdische Landtagsklub. *Die Volkswehr*, 08.06.1911. S.1–2; Gaisbauer A. Davidstern und Doppeladler. S.522.

миритися з тим, що їх на підставі використання німецької мови у повсякденному спілкуванні в офіційній університетській статистиці записували німцями. Вони почали вимагати від адміністрації університету, щоб поданий в анкетах, які заповнювалися перед початком кожного семестру, перелік «рідних мов» був доповнений єврейською. Як альтернативу пропонували дозволити усім охочим робити примітку із вказівкою на свою національність.

Уперше свої вимоги активісти згаданих студентських товариств публічно озвучили під час скликаного в лютому 1903 р. зібрання єврейських студентів, а також зустрічі студентської делегації з ректором, де йому було передане відповідне письмове клопотання¹. Відсутність належної реакції з боку адміністрації університету та міністерських чиновників змусила студентську молодь вдаватися до радикальніших дій: перед початком зимового семестру 1905/1906 н.р. «Зефіра» закликала єврейських студентів зазначати в анкетах своєю рідною мову «їдиш», навіть попри відсутність останньої у списку запропонованих мов². А коли й цей крок не приніс бажаного результату, студенти на знак протесту вдалися до фальшування анкет, зазначивши своєю рідною мовою українську або румунську³.

Посилаючись на вказівки міністерства, адміністрація університету в Чернівцях продовжувала ігнорувати звернення єврейських студентів. Єдиним досягненням стало оприлюднення ректором Є.Ерліхом кількості єврейських студентів, які всупереч забороні вказали в анкетах свою єврейську національність. Таких у зимовому семестрі 1907/1908 н.р. виявилось більше половини⁴.

Зроблена з боку керівництва університету поступка не задовільнила єврейських студентських активістів, які вирішили продовжувати свою боротьбу. Нового рівня ескалації вона досягла наприкінці 1911 р., коли члени «Емуни»,

¹ Anerkennung der jüd. Nationalität. *Bukowinaer Post*. 28.12.1902. S.3.

² Anerkennung der jüdischen Nationalität. *Bukowinaer Post*. 04.03.1906. S.5.

³ Anerkennung der jüdischen Nationalität. *Bukowinaer Post*. 11.03.1906. S.4.

⁴ Кушнір М.П. Участь єврейських студентських товариств Чернівецького університету у відстоюванні національних прав євреїв Буковини на початку XX ст. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. Вип.10. URL: <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/173/170> (дата звернення: 09.12.2025).

«Газмонеї», «Гебронії» та «Зефіри» всупереч традиції масово проігнорували інавгурацію нового ректора¹. Для посилення тиску на сенат «Емуна», «Зефіра», а також студентське об'єднання «Єврейська культура» провели 24 лютого 1912 р. у залі Музичного товариства зібрання студентів. Останнє завершилося прийняттям гострої резолюції, а також вуличною маніфестацією під стінами університету та приватних помешкань окремих професорів². Розцінивши такі дії грубим порушенням академічної етики, адміністрація університету наклала санкції як на причетні організації, так і на окремих найбільш активних їхніх членів, котрих відрахували з університету³.

Акції студентів-євреїв та реакція на них з боку керівництва університету набули широкого розголосу. Єврейська громадськість міста та місцеві політики єврейського походження виступили з критикою позиції університету, а разом й політики центрального уряду, яка щодо єврейської етнічної спільноти, на їхню думку, була дискримінаційною.

Те, що вони мали підстави так вважати, засвідчив судовий процес, ініційований у 1909 р. чернівецьким адвокатом і членом багатьох єврейських товариств Максом Діамантом. У скарзі до Вищого імперського суду у Відні позивач вимагав визнати дії міністерства внутрішніх справ, яке відмовило в реєстрації товариства «Єврейський театр» у Чернівцях на тій підставі, що статут був складений єврейською мовою (їдишем), протиправними. Водночас Діамант доводив, що єврейська мова є в краї «загальноновживаною» (*landesüblich*), а її носії – окремою національністю⁴. Проте, після вивчення матеріалів, заслуховування аргументів сторін та колегіальних консультацій, суд відмовив у задоволенні позову. Таке рішення мотивовано тим, що єврейська мова не підпадає під захист §19 основного закону, оскільки не є мовою окремої народності, а лише локальною говіркою частини релігійної спільноти. До того ж суд вказав на «унікальну» ситуацію, яка нібито історично склалася в Австрійській імперії, де

¹ Die jüd. Studentenschaft zur diesjährigen Rektorsinauguration. *Czernowitzer Tagblatt*, 03.12.1911. S.5.

² Studentenversammlung. *Czernowitzer Tagblatt*, 25.02.1912. S.5.

³ Ein akademisches Urteil. *Der jüdische Volksrat*. 02.04.1912. S.1.

⁴ Anerkennung der jüd. Nationalität. *Bukowiner Post*, 28.10.1909. S.4.

єврейське населення східних провінцій розмовляє іншою мовою, ніж євреї західних земель, а значна частина представників єврейської спільноти економічно, культурно та політично більше пов'язана з іншими народами, аніж з основною масою своїх одновірців¹.

Отже, результат розгляду справи М.Діаманта засвідчив, що позиція суду щодо визнання єврейської мови та єврейської національності цілком збігалася з підходами австрійського уряду до проблеми запровадження на Буковині єврейського національного кадастру. На цьому тлі досягнення єврейських товариств щодо відстоювання політичних і національних прав євреїв краю не видаються малозначними. Ба більше, Буковина, за висловом А.Гайзбауера, станом на 1913 р. була «єдиним коронним краєм Цислейтанії, що мав єврейську національну фракцію в ландтазі, <...> єврейського національно-свідомого представника в крайовому виділі <...> єврейського національно-свідомого бургомістра на чолі крайової столиці <...> єврейського національно-свідомого посла у райхсраті»².

Висновки до розділу

Діяльність єврейських товариств, які виникли й функціонували на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст., мала практичний характер й була направлена на розв'язання або зниження гостроти широкого кола проблем місцевої єврейської спільноти.

Однією з головних сфер їхньої роботи була підтримка соціально вразливих груп населення. У досліджуваний період на території краю і особливо його столиці діяла широка мережа єврейських організацій взаємодопомоги. Найбільшими з них були «Товариство допомоги хворим кравцям», «Бікур холім», «Перше товариство допомоги хворим єврейським торгівцям та ремісникам», «Шевес ахім» та ін. Посутню соціальну підтримку надавали такі товариства, як «Махсе луевйон», «Махсіке Шабат», «Гахнуссес кале», «Талмуд-Тора умелон

¹ Walz St. Staat, Nationalität und jüdische Identität in Österreich vom 18. Jahrhundert bis 1914. *Ethnien. Regionen. Konflikte.* /Ashkenasi A. (Hrsg.). Bd.8. Frankfurt a.M.- Berlin- Bern-New York-Paris-Wien. 1996. S.132–137.

² Gaisbauer A. Davidstern und Doppeladler. S.523.

орхім». Вони опікувалися найбільш бідними категоріями населення, забезпечуючи їх паливними матеріалами, їжею, одягом, надаючи притулок на ніч, грошові внески для посагу, а також можливість дати дітям початкову релігійну освіту.

Наприкінці XIX ст. об'єктом особливої уваги товариств став національно-культурний розвиток. Ключову роль у процесі національного пробудження та культурного відродження буковинського єврейства відіграли організації студентів-євреїв Чернівецького університету. Діяльність останніх сприяла зростанню національної самосвідомості, підвищенню культурно-освітнього рівня місцевого єврейства. Нарівні з поширенням національних ідей, культурно-просвітницькі об'єднання, зокрема такі, як «Сафа б'рура», «Єврейська культура», «Єврейське співоче товариство» та ін., утверджували національні цінності, популяризували національну мову, історію та літературу, розвивали театральну справу, музику та спів.

На початку XX ст. єврейські товариства взяли за розв'язання політичних завдань. Вони домагалися національної рівноправності, належного представництва буковинського єврейства в місцевій та загальнодержавній політиці. Особливо активними у цій царині були «Єврейське народне товариство» (пізніше «Єврейське національне товариство») під керівництвом Б.Штраухера та «Єврейське політичне товариство» під орудою Е.Папста (пізніше М.Фокшанера). Діяльність вказаних об'єднань, на основі яких згодом утворилися політичні партії, сприяла оформленню національно-політичних інтересів і вимог місцевого єврейства, подоланню суспільної апатії, а також перетворенню його на суб'єкт і впливовий чинник буковинської політики.

ВИСНОВКИ

Дослідження діяльності єврейських товариств на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст. дало змогу сформулювати низку висновків концептуального, методологічного й науково-практичного характеру.

1. Зародження та розвиток єврейського товариського руху на Буковині в період входження останньої до складу імперії Габсбургів є однією з найменш досліджених проблем сучасного історичного буковинознавства. Як в українській, так і в зарубіжній історіографії бракує не лише спеціальних досліджень на цю тему, але й теорій, які б пояснювали причини його виникнення, завдання, організаційну структуру та історичне значення. Так само серед істориків немає чіткого розуміння зв'язку товариського руху євреїв Буковини з іншими явищами, що спостерігалися в житті цієї етнонаціональної спільноти, передусім національним рухом, що пояснюється застосуванням традиційної методології дослідження.

Однак, саме використання нетрадиційних підходів, зокрема методів моделювання, системного і структурно-функціонального, а також залучення теоретичного апарату теорії ієрархій та теорії соціальних мереж дало змогу потрактувати усю сукупність досліджуваних єврейських об'єднань як самовпорядковану соціальну систему, у якій різні типи (групи) товариств посідали чітко визначене місце й виконували функції, необхідні для підтримки життєздатності етнонаціональної спільноти як системи вищого порядку. Таке розуміння суті єврейського товариського руху відображає процес переходу етнонаціональної спільноти буковинських євреїв на більш високий рівень соціальної організації, необхідність якого була продиктована потребами адаптації до життя в умовах модерного суспільства. Товариський рух був у такий спосіб складником єврейського етногенезу в краї й на певному його етапі сприяв зародженню національного руху та самосприйняттю євреїв як окремої нації (народу).

Завдяки опрацюванню широкого масиву джерел, до якого увійшли документи фондів українських та зарубіжних архівів, матеріали періодичної преси, різноманітні нормативно правові акти, статистичні відомості досліджуваного періоду тощо, наукова гіпотеза знайшла своє підтвердження, що підкріплено сформульованими нижче положеннями.

2. Упродовж другої половини XIX ст. правове становище євреїв Буковини зазнало суттєвих змін. Під тиском революційних настроїв, інших внутрішньо- та зовнішньо-політичних чинників поступово були скасовані численні заборони та обмеження, що діяли в державі Габсбургів для підданих іудейського віросповідання загалом й буковинських євреїв зокрема. Процес правової емансипації євреїв Буковини завершився з прийняттям основного закону від 21 грудня 1867 р. Останній урівняв обсяг громадянських прав і свобод євреїв із представниками інших національних груп і конфесій. Було вдосконалено організацію самоврядування єврейських релігійних громад. Проте, збереження майнового цензу як умови участі в управлінні громадою суттєво обмежувало права її членів й створювало підґрунтя для численних конфліктів. Взаємини єврейських релігійних громад і держави були унормовані законом «Про врегулювання зовнішніх правовідносин єврейської релігійної спільноти» від 21 березня 1890 р. Відповідно до нього євреї вважалися релігійною спільнотою (конфесією), поділеною на окремі релігійні громади. Такий підхід ставив носіїв Мойсеевої віри в невідносно порівняно з іншими народами монархії становище, адже фактично позбавляв їх можливості претендувати на передбачений основним законом захист національних прав і роль самостійного суб'єкта політичного життя на усіх рівнях.

Покращення правового статусу сприяло помітному зростанню чисельності єврейського населення на території краю. За підсумками урядового перепису 1910 р. вона досягла 102916 осіб. Євреї перетворилися на третю за розміром етнічну групу краю, питома вага якої серед буковинського населення становила майже 13%. Особливо сильними були демографічні позиції євреїв у містах і містечках, де їхня частка коливалася від 1/3 до 2/3 від загальної чисельності

мешканців. Посутніх змін на краще зазнало економічне становище працюючого єврейського населення, більшість якого була зайнята в торгівлі та ремеслі (70,7%), а також у т.зв. «вільних професіях». Водночас легальною продуктивною працею займалися лише приблизно третина (34%) зайнятих євреїв. Натомість 2/3 становили особи без офіційно визнаних доходів. Майже 30% єврейських мешканців краю жили у злиднях й перебивалися разовими заробітками. Найскрутнішим було становище сімей, які втратили своїх годувальників, хворих, калік тощо.

Масова інтеграція представників єврейської спільноти краю у молоде буковинське суспільство супроводжувалася не лише поглибленням майнового й соціального розшарування, а й девальвацією традиційних єврейських цінностей і маркерів етнокультурної самоідентифікації, насамперед релігії. Багатотисячолітня релігійна традиція як головна запорука внутрішньої цілісності спільноти втратила свою нормотворчу монополію, поступившись місцем світським ідеям і нормам. На цьому тлі основними соціокультурними трендами в єврейському середовищі краю стала акультурація та асиміляція, які виявлялися у небувалому зростанні прихильності до німецької мови і культури загалом. Вихована в німецькій культурній традиції нова єврейська еліта, що сформувалася на Буковині в 50–80-х рр. XIX ст., виявилася відірваною від власного народу, цуралася його мови та не розуміла його культурних потреб.

Означені вище проблеми, що серйозно підривали стійкість і спроможність єврейської спільноти в умовах наростання міжнаціональної конкуренції на Буковині в досліджуваний період, виступили основними причинами виникнення й масового застосування євреями нової форми соціальної взаємодії – добровільних громадських об'єднань.

3. Виникнення перших суто єврейських товариств припало на кінець 50-х рр. XIX ст. Процесу інституціалізації єврейських громадських ініціатив сприяло прийняття закону «Про право об'єднань» від 15 листопада 1867 р. Перші єврейські товариства переслідували головню допомогіві (каритативні) цілі, яких вони досягали шляхом використання грошей товариської каси, накопичених

завдяки членським внескам та благодійним пожертвам заможних одновірців. У 70-х рр. XIX ст. практика задоволення нагальних потреб єврейського населення краю за допомогою товариств набула подальшого застосування, а їх внутрішня організація усталеного вигляду. З початком 1880-х рр. досвід товариської діяльності був застосований євреями в інших важливих сферах життя, що ознаменувало початок організованого товариського руху.

До кінця досліджуваного періоду структура єврейського товариського руху набула завершеного вигляду. Вона охоплювала чотири основні групи об'єднань: допомогів (каритативні), релігійні, культурно-просвітницькі та усі інші, з-поміж яких виділялися насамперед спортивні та політичні організації. Питома вага кожного окремого типу об'єднань у товариському русі була різною. Найбільшою була мережа товариств допомоги. За нею йшли групи релігійних та культурно-просвітницьких організацій. Кількість останніх різко зросла на початку XX ст., натомість кількість спортивних і політичних товариств залишилася до кінця досліджуваного періоду невеликою, що пояснюється специфікою сфери діяльності та особливостями їх формально-правового статусу. У географічному плані єврейський товариський рух покривав усю територію краю, охоплюючи майже всі містечка й окремі села. Поруч з чоловіками, які становили основний кістяк армії активістів, до єврейського громадського руху були залучені також жінки, молодь, навіть підлітки. Загалом у період найвищої активності товариського руху євреїв Буковини, який припадає на першу декаду XX ст., у ньому заразом брали участь понад 180 різноманітних громадських інституцій.

4. Роль і місце товариств у процесі внутрішньої трансформації єврейської спільноти краю найкраще засвідчують практичні результати їхньої діяльності. У цьому контексті виділяються три ключові напрямки роботи: підтримка соціально вразливих категорій населення, національно-культурний розвиток, а також політична емансипація та обстоювання національних прав.

До найбільш активних та результативних товариств допомоги належали насамперед чернівецькі об'єднання «Товариство допомоги хворим кравцям», «Бікур холім», «Шевес ахім», «Перше товариство допомоги хворим єврейським

торгівцям та ремісникам» та ін. Діючи за принципом взаємної допомоги і професійної солідарності, вони приходили на порятунок своїм членам у скрутних ситуаціях. Сукупно на фінансову і соціальну підтримку вони витрачали великі кошти. Значні ресурси на допомогу соціально знедоленим одновітцям витрачали й такі об'єднання, як «Махсе луевйон», «Махсіке Шабат», «Талмуд Тора умелон орхім», «Гахнуссес кале». Вони діяли за принципом кровноспорідненої солідарності й підтримували найбільш вразливі родини та їхніх дітей, сиріт, волоцюг, інвалідів, душевно-хворих тощо, забезпечуючи їх безкоштовним одягом і взуттям, паливом, продуктами харчування, готовою їжею та приміщеннями для ночівлі.

Критично важливе значення для єврейської спільноти Буковини мала діяльність культурно-просвітницьких об'єднань, які виступали організаційною основою і рушійною силою єврейського національного руху. Серед великої кількості єврейських культурно-просвітницьких товариств особливо виділялися студентські організації цісарсько-королівського університету Франца Йосифа в Чернівцях. Вони першими рішуче виступили проти асиміляції, запропонували натомість ідею національного самоствердження єврейства. Значний внесок у національно-культурний розвиток єврейської спільноти краю досліджуваного періоду зробили об'єднання мережі «Сіон», а також організації «Сафа б'рура», «Єврейська культура», «Єврейське співоче товариство» та ін. Свою діяльність культурно-просвітницькі товариства спрямували передусім на поширення загальної і професійної освіти, популяризацію єврейської мови та історії, розвиток газетної, театральної, літературної справ, музики та співу.

Значущим був внесок товариств у справу обстоювання політичних прав та інтересів євреїв краю. У цьому напрямі діяли нечисленні політичні об'єднання, які в умовах відсутності в Австро-Угорщині законодавчо закріпленого інституту партій, фактично взяли на себе роль останніх. Найбільш активними й впливовими в цій царині були «Єврейське народне товариство» (з 1907 р. «Єврейське національне товариство») на чолі з харизматичним лідером Бенно Штраухером та «Єврейське політичне товариство», очолюване чернівецьким

адвокатом Максом Фокшанером. Обидва об'єднання працювали над згуртуванням місцевого єврейства, мобілізацією його сил для підтримки національних проєктів, а також забезпечення належного представництва в органах влади й управління. Помітну роль в обстоюванні національних прав євреїв відіграли також студентські товариства.

Верифіковану на основі цієї роботи наукову гіпотезу рекомендується застосовувати як ефективний теоретичний інструментарій у процесі подальших досліджень товариських (національних) рухів етнічних груп Буковини та інших регіонів імперії Габсбургів, а також в межах більш широких компаративіських студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

Державний архів Чернівецької області (ДАЧО)

Фонд 1. Буковинська окружна управа

Опис 1.

1. Спр.2267. Листування з Галицьким Намісництвом про нагляд за діяльністю єврейської секти хасидів та розшуку рабина Фрідмана Сруля, який підозрюється у вбивстві. 1838–1842 рр. 118 арк.

Фонд 3. Буковинська крайова управа

Опис 1.

2. Спр.2526. Статут єврейського товариства взаємодопомоги «Ізраелітішен Кранкен-Унтерштюцунгс-Ферайн» у м. Сторожинець. 1864 р. 13 арк.
3. Спр.3602. Статут, клопотання, списки та листування про відокремлення групи благовірних євреїв м. Чернівці в самостійну єврейську релігійну громаду. 1871 р. 55 арк.
4. Спр.6204. Матеріали про створення єврейського релігійного товариства «Бейс Тора утефілу». Статут, клопотання, листування. 1894 р. 11 арк.
5. Спр.6219. Статути, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність просвітницьких та благодійних товариств Буковини. 1894 р. 315 арк.
6. Спр. 6502. Статут сіоністського товариства «Ерец цеві» в м. Радівці та листування із повітовою управою щодо його затвердження. 1895–1896 рр. 8 арк.
7. Спр.6503. Статут сіоністського культурно-просвітницького товариства «Ешурун» в м. Сучава та листування із Сучавською повітовою управою щодо його затвердження. 1895 р. 9 арк.
8. Спр.6524. Статут єврейського товариства утримання молитовного будинку «Хадашим» у м. Чернівці та листування з Чернівецьким міським магістратом щодо його затвердження. 1895 р. 12 арк.

9. Спр.6571. Повідомлення товариства з утримання єврейського молитовного будинку «Раббінер-Бетгаус-Ферайн» у м. Чернівці» про склад правління товариства та скликання загальних зборів. 1895 р. 4 арк.
10. Спр.6572. Повідомлення товариства утримання єврейського молитовного будинку «Раббінер-Вайс-Бетгаус у м. Чернівці» про склад правління товариства та скликання загальних зборів. 1895 р. 4 арк.
11. Спр.7100. Справа про нагляд за діяльністю єврейських релігійних товариств Буковини. Статути, протоколи засідань, звіти та ін. 1897 р. 75 арк.
12. Спр.7402. Листування з комітетом засновників товариства утримання єврейського молитовного дому «Бетгаус-Ферайн» в громаді Молодія. 1898 р. 9 арк.
13. Спр.9897. Повідомлення дирекції Чернівецької поліції про хід загальних зборів сіоністського товариства «Поалей Ціон» у м. Чернівці. 1907 р. 2 арк.
14. Спр.9921. Повідомлення Чернівецької дирекції поліції про хід передвиборчих зібрань, організованих товариством «Юдішер політішер Ферайн» в м. Чернівці. 1907 р. 6 арк.
15. Спр.10047. Повідомлення Міністерству внутрішніх справ про видання в м. Чернівці Вальштейном Адольфом газети «Буковінер Фольксцайтунг». 1907 р. 7 арк.

Опис 2.

16. Спр.45. Директивні вказівки Галицького Намісництва про порядок управління єврейськими громадами, видачі дозволів на поселення, проведення зборів пожертв та інших питань, які стосуються єврейських громад Буковини. 1788 р. 30 арк.
17. Спр.538. Листування з міністерством віровизнань та освіти щодо клопотання членів єврейської релігійної громади м. Чернівці про визнання виборів рабина Ігеля Лазаря недійними. 1853–1855 рр. 42 арк.

18. Спр.539. Клопотання єврейських релігійних громад м. Радівці, Сучави та Садгори про продовження терміну перебування на посаді головного рабина Буковини Говориця Самсона. 1849–1853 рр. 10 арк.
19. Спр.1349. Справа про проведення виборів крайового рабина. 1839–1859 рр. 131 арк.
20. Спр.1777. Листування з Чернівецьким міським магістратом, повітовими управами та крайовим рабином про діяльність єврейських громад Буковини. 1851–1898 рр. 160 арк.
21. Спр.2229. Справа про розслідування скарги членів Садгірської релігійної громади на зловживання службовим становищем голови правління. 1857–1858 рр. 84 арк.
22. Спр.2230. Справа про призначення Горовиця Самсона крайовим рабином. 1857–1858 рр. 33 арк.
23. Спр.2613. Листування з державним міністерством, повітовими управами та правлінням єврейської громади м. Чернівці стосовно функцій та компетенцій крайового рабина, про порядок ведення актів цивільного стану та інші питання, які стосуються єврейських громад. 1858-1867 рр. 283 арк.
24. Спр.2616. Листування із Чернівецьким магістратом та повітовими управами Буковини про будівництво синагоги, призначення учителів, видачу дозволів на заняття ремеслом різника та інші питання, які стосуються єврейських релігійних громад Буковини, 1858–1863 рр. 172 арк.
25. Спр.2617. Листування з єврейською релігійною громадою м. Чернівці про затвердження статуту товариства з утримання синагоги в м. Чернівці. Статут. 1858–1872 рр. 21 арк.
26. Спр.3353. Протоколи й листування із Садгірською повітовою управою про результати виборів правління єврейської релігійної громади торгового містечка Садгори. 1859–1860 рр. 32 арк.
27. Спр.3356. Листування з Галицьким Намісництвом та єврейською релігійною громадою м. Чернівці про створення єврейського благодійного товариства та

- закриття єврейської релігійної школи «Талмуд-Тора» в м. Чернівці. 1860–1862 рр. 38 арк.
28. Спр.3778. Листування з державним міністерством у справі клопотання комітету будівництва синагоги у м. Чернівці про надання йому дозволу на спорудження синагоги. 1861 р. 9 арк.
 29. Спр.7569. Листування із Сучавською повітовою управою про затвердження статуту корпорації єврейських чоботярів у м. Сучава. Статут. 1869 р. 18 арк.
 30. Спр.8940. Справа про нагляд за діяльністю товариства допомоги хворим м. Сторожинець. Статути, протокол, листування та ін. 1872 р. 42 арк.
 31. Спр.8943. Справа про нагляд за діяльністю єврейського благодійного товариства «Мільдтетігкайт» у м. Чернівці. 1872 р. 17 арк.
 32. Спр.8951. Статут єврейського благодійного товариства в м. Радівці «Бікер холім». 1872 р. 15 арк.
 33. Спр.9344. Листування з Чернівецькою повітовою управою про затвердження статуту єврейського благодійного товариства «Хесед веємес» у громаді Бояни. Статут. 1873 р. 12 арк.
 34. Спр.9345. Листування з Чернівецькою повітовою управою про затвердження статуту товариства допомоги нужденним хворим єврейської національності «Ізраелітішер Кранкенунтерштютцунгс- унд Ляйхенбештаттунгсферайн» у громаді Бояни. Статут. 1873 р. 10 арк.
 35. Спр.9346. Клопотання голови благодійного товариства «Ізраелітішер Шнайдер-Кранкенунтерштютцунгс-Ферайн» у м. Чернівці про затвердження статуту. Статут. 1873 р. 21 арк.
 36. Спр.9347. Клопотання голови благодійного товариства «Ізраелітішер Шнайдер-Кранкенунтерштютцунгс-Ферайн» у м. Садгора про затвердження статуту. Статут. 1873 р. 15 арк.
 37. Спр.9352. Статут товариства допомоги хворим кравцям «Шнайдер-Кранкен-Унтерштютцунгс-Ферайн». 1873 р. 13 арк.

38. Спр.10026. Статути, акти і листування про створення єврейської лікарні в м. Чернівці, про порядок управління нею та інші питання, які стосуються єврейських громад. 1888 р. 197 арк.
39. Спр.10192. Статут єврейського товариства допомоги комерсантам м. Сучави. 1887 р. 47 арк.
40. Спр.10521. Справа про нагляд за діяльністю єврейського товариства «Талмуд-Тора» у м. Чернівці. Статути, повідомлення, листування та ін. 1912 р. 72 арк.
41. Спр.10540. Листування з правлінням єврейського благодійного товариства допомоги хворим у м. Сучава про затвердження статуту товариства. Статут. 1877 р. 25 арк.
42. Спр.10541. Листування з правлінням єврейського благодійного товариства допомоги хворим кравцям м. Чернівці про затвердження статуту. Статут. 1876 р. 18 арк.
43. Спр.11631. Статут єврейського благодійного товариства «Фрауен-Унтерштютцунгсферайн» у м. Сучава, поданий на затвердження. 1879 р. 15 арк.
44. Спр.11634. Листування з Міністерством внутрішніх справ щодо клопотання єврейського культурно-просвітницького товариства «Ізраелітішер Альянц цу Він» у м. Відень про створення філії товариства в Чернівцях. Статут. 1879–1898 рр. 20 арк.
45. Спр.11970. Листування із Серетською повітовою управою Товариства допомоги їздовим громади Серет. Статут. 1880–1903 рр. 23 арк.
46. Спр.11971. Листування з міністерством внутрішніх справ про створення філій єврейського товариства «Ізраелітіше Альянц цу Він». Статути. 1880 р. 20 арк.
47. Спр.11973. Листування з Вижницькою повітовою управою про видачу дозволу на створення благодійного товариства «Хесед веemet». Статут. 1880–1884 рр. 29 арк.
48. Спр.11977. Листування з Радівецькою повітовою управою про затвердження статуту благодійного єврейського товариства «Агадас ахім». 1880 р. 22 арк.

49. Спр.11979. Клопотання установчого комітету товариства жінок «Фрауен-Ферайн» про затвердження статуту товариства. Статут. 1880 р. 14 арк.
50. Спр.12243. Листування з правлінням єврейського релігійного товариства громади Заставна «Хесед веemet» про затвердження статуту. Статут. 1881 р. 6 арк.
51. Спр.12245. Листування з правлінням єврейського релігійного товариства громади Садгора «Габіра нозе гаміте» про затвердження статуту. Статут. 1881 р. 7 арк.
52. Спр.12563. Клопотання комітету товариства надання допомоги у разі хвороби «Езрас Ізраїль» громади Верхній Віков про затвердження статуту. Статут. 1882 р. 10 арк.
53. Спр.12893. Статут єврейського товариства надання допомоги хворим їздовим «Фурман-Кранкенунтештюцунгс-Ферайн» у м. Сторожинець. 1883–1904 рр. 11 арк.
54. Спр.13049. Бюджет єврейської громади м. Чернівці на 1883 р. і списки платників податків громади, надані правлінням єврейської громади. 1883 р. 64 арк.
55. Спр.13917. Справа про спостереження за діяльністю єврейського просвітницького товариства м. Чернівці «Черновицер ідіше Лезегалле». Статут товариства. 1887–1898 рр. 104 арк.
56. Спр.13918. Справа про нагляд за діяльністю єврейського благодійного товариства «Ізраелітішер Шнайдер-Кранкенунтерштюцунгс-Ферайн». Статут товариства. 1869–1898 рр. 150 арк.
57. Спр.14529. Справа про створення та діяльність єврейського релігійного товариства «Бетгаус-Ферайн» у передмісті Клокучка м. Чернівці. Текст статуту. 1889–1904 рр. 31 арк.
58. Спр.14774. Листування з Чернівецьким міським магістратом про затвердження статуту єврейського «Товариства вивчення Біблії» в м. Чернівці. Клопотання, статут. 1890 р. 19 арк.

59. Спр.14801. Відомості про наявність благодійних товариств на Буковині. 1891 р. 40 арк.
60. Спр.15315. Клопотання Грабшайда Айзика та Касвана Йосифа про дозвіл на діяльність товариства сприяння колонізації Палестини «Агават Ціон» у м. Радівці. Статут. 1892 р. 8 арк.
61. Спр.15325. Справа про затвердження статуту товариства синагоги Рабина Вайса «Раббінер-Вайс-Бетгаус-Ферайн» у м. Чернівці. 1908 р. 14 арк.
62. Спр.15336 Листування з Кимполунгською повітовою управою про затвердження статуту єврейського товариства надання допомоги хворим «Шевес ахім» у громаді Вама, про проведення загальних зборів цього товариства та внесення змін до затвердженого статуту. Статут. 1904 р. 126 арк.
63. Спр.16884. Листування з Чернівецьким міським магістратом про затвердження статуту єврейської націоналістичної пілки «Сіон». Статут. 1896 р. 26 арк.
64. Спр.17803. Справа про нагляд за діяльністю єврейського релігійного товариства «Бейс Тора» у передмісті Роша м. Чернівці. Статут. 1898–1903 рр. 17 арк.
65. Спр.17816. Листування з Кимполунгською повітовою управою про затвердження статуту єврейського товариства «Сіон» у громаді Дорна-Кадрени. Статут. 1898 р. 16 арк.
66. Спр.18299. Справа про нагляд за діяльністю єврейського релігійного товариства «Бейс Ізраель» у м. Чернівці. Статут. 1899–1912 рр. 8 арк.
67. Спр.18300. Листування із Сучавською повітовою управою стосовно клопотання установчого комітету товариства «Сіон» у м. Сучаві про затвердження статуту товариства. Статут. 1899 р. 14 арк.
68. Спр.19935. Листування з Радівецькою повітовою управою про створення товариства єврейського молитовного будинку «Ізраеліт-Бетферайн» у м. Радівці. 1902 р. 21 арк.
69. Спр.19940. Справа про нагляд за діяльністю сіоністського товариства «Тіква» у м. Сучава. Статут товариства. 1902–1913 рр. 38 арк.

70. Спр.19941. Листування з Чернівецькою повітовою управою про внесення змін до статуту єврейського націоналістичного товариства «Огаве Ціон» в громаді Бояни. 1902 р. 13 арк.
71. Спр.20629. Листування з Чернівецьким міським магістратом про створення в м. Чернівці спілки робітників і службовців торгівельної сфери єврейської національності та про затвердження статуту. Статут. 1903 р. 6 арк.
72. Спр.20668. Листування з Чернівецьким міським магістратом про створення у м. Чернівцях єврейського просвітницького товариства «Емуна» та про затвердження статуту. Статут. 1903 р. 12 арк.
73. Спр.20671. Листування зі Сторожинецькою повітовою управою про створення єврейського просвітницького товариства «Агінес ахім» в громаді Чудин та про затвердження статуту. Статут. 1903 р. 16 арк.
74. Спр.20708. Листування зі Сторожинецькою повітовою управою про створення Сторожинецького релігійного товариства «Талмуд-Тора» та про затвердження статуту. Статут. 1903 р. 7 арк.
75. Спр.20710. Листування з Радівецькою повітовою управою про створення в громаді Нові Фратауци єврейського релігійного товариства «Тербілат бет еморим» та про затвердження статуту. Статут. 1903 р. 13 арк.
76. Спр.20711. Листування із Серетською повітовою управою про надання статуту та дозвіл на діяльність товариства утримання синагоги та допомоги вдовам і сиротам «Ерстер Псалменферайн “Табіра Теїлім”» м. Серет. Статут. 1903–1911 рр. 19 арк.
77. Спр.20712. Листування з Чернівецькою повітовою управою щодо ліквідації єврейського релігійного товариства громади Садгора «Бейс-Гамідраш-Ферайн». 1903–1904 рр. 8 арк.
78. Спр.21386. Листування з Радівецькою повітовою управою про створення та затвердження статуту єврейського культурно-просвітницького товариства «Більдунгсферайн» у м. Радівці. 1904 р. 10 арк.

79. Спр.21419. Листування з установчим комітетом про створення та затвердження статуту єврейського товариства рабинів «Агудат рабанім». Статут. 1904 р. 16 арк.
80. Спр.21420. Листування з магістратом м. Чернівці про створення та затвердження статуту єврейського товариства утримання синагоги «Байс гакнесет ашкеназ» у м. Чернівці. Статут. 1904 р. 16 арк.
81. Спр.22375. Клопотання установчого комітету єврейського товариства «Політішер Ферайн дер фортшрітліхен Юден ін дер Буковіна» про затвердження статуту товариства. Статут. 1905 р. 16 арк.
82. Спр.22433. Листування із Сучавською повітовою управою щодо клопотання установчого комітету єврейського релігійного товариства громади Іцкани «Бейс Йосеф» про затвердження статуту товариства. Статут. 1905–1906 рр. 15 арк.
83. Спр.22434. Листування з Радівецькою повітовою управою щодо клопотання установчого комітету єврейського релігійного товариства «Кенерет Ізраель» громади Старі Фратауци про затвердження статуту товариства. Статут. 1905–1906 рр. 16 арк.
84. Спр.22436. Листування з Чернівецькою повітовою управою щодо клопотання установчого комітету єврейського релігійного товариства «Талмуд-Тора галбушіс арімім» у громаді Новоселиця про затвердження статуту. Статут. 1905 р. 12 арк.
85. Спр.22437. Листування з Сучавською повітовою управою та центральною статистичною комісією м. Відень про створення товариства утримання єврейського молитовного будинку «Хевра псалм» у м Сучава. Статут. 1906 р. 10 арк.
86. Спр.23196. Листування зі Сторожинецькою повітовою управою про затвердження статуту єврейського жіночого товариства «Рут» м. Сторожинець. Статут. 1906 р. 11 арк.
87. Спр.23197. Листування із центральною статистичною комісією м. Відень та Вижицькою повітовою управою про створення товариства розвитку

- єврейської мови «Ферайн цур Пфлєге дер гебреішен Шпрахе “Сафа берура”» у м. Вижниця. Статут. 1906–1912 рр. 26 арк.
88. Спр. 23230. Листування із Сучавською повітовою управою про створення та затвердження статуту єврейського релігійного товариства «Габіра дусінін» у м. Сучава. Статути. 1904–1907 рр. 51 арк.
89. Спр. 24022. Справа про нагляд за діяльністю товариства молитовного будинку м. Сторожинець «Адас ешхурім». Статут, рішення та ін. 1907–1908 рр. 25 арк.
90. Спр. 24023. Листування з Чернівецькою дирекцією поліції про створення в м. Чернівці єврейського релігійного товариства «Сафа брура». Статут. 1907 р. 10 арк.
91. Спр. 24501. Листування з Вижницькою повітовою управою та Виконавчим комітетом Буковинського ландтагу про надання дозволу мешканцям єврейської національності громади Вижниця на будівництво молитовного будинку. 1907 р. 15 арк.
92. Спр. 24927. Справа про нагляд за діяльністю єврейського релігійного товариства громади Глиниця «Бейс Тора». 1908 р. 21 арк.
93. Спр. 24932. Листування з Радівецькою повітовою управою про створення та затвердження статуту єврейського релігійного товариства «Мішмерес гадас» у м. Радівцях. 1908–1909 рр. 11 арк.
94. Спр. 26087. Листування з Вижницькою повітовою управою щодо клопотання установчого комітету єврейського релігійного товариства «Бейс Ізраель» у громаді Усть-Путиля про затвердження статуту товариства. Статут. 1909 р. 7 арк.
95. Спр. 26090. Клопотання установчого комітету єврейського релігійного товариства громади Веренчанка «Бней Ціон» про затвердження статуту. Статут. 1909 р. 14 арк.
96. Спр. 27212. Справа про нагляд за діяльністю єврейського релігійного товариства «Хіменшраша» у громаді Садгора. 1910–1911 рр. 12 арк.

97. Спр.27213. Листування із Сучавською повітовою управою про створення та затвердження статуту єврейського релігійного товариства «Бет Ізраель» у м. Сучава. Статут. 1910–1911 рр. 13 арк.
98. Спр.28180. Клопотання єврейського культурного товариства про дозвіл на внесення змін до статуту «Академішер Ферайн Ідіше Кальтур». Статут. 1911 р. 5 арк.
99. Спр.29106. Справа про нагляд за діяльністю товариства єврейського молитовного будинку «Букшая-Фрасін» у громаді Фрасин. Статут, листування. 1912–1914 рр. 25 арк.

Опис 4.

100. Спр.2285. Справа про нагляд за діяльністю єврейської громади м. Чернівці. Протоколи, клопотання, листування та ін. 1872–1877 рр. 212 арк.

Фонд 4. Чернівецька повітова управа.

Опис 1.

101. Спр.296. Статут та листування з Крайовою управою Буковини та управою громади Великий Кучурів щодо створення єврейського релігійного товариства «Бейс Ісаак». 1907–1908 рр. 19 арк.

Фонд 10. Дирекція поліції м. Чернівці.

Опис 1.

102. Спр.120. Повідомлення про організацію в м. Чернівці таємного єврейського товариства «Талмуд-Тора». 1860 р. 3 арк.
103. Спр.215. Відомості про діяльність благодійного товариства «Бікур холім» у м. Чернівці. 1882 р. 6 арк.
104. Спр.230. Справа про нагляд за діяльністю академічного товариства «Зефіра – Моргеншерн» у м. Чернівці. 1897–1908 рр. 17 арк.
105. Спр.278. Клопотання єврейського товариства «Зефіра» про надання дозволу на проведення танців. 1906 р. 6 арк.

106. Спр.320. Повідомлення про діяльність академічного товариства «Зефіра» у м. Чернівці». 1897–1903 рр. 4 арк.
107. Спр.334. Справа про нагляд за діяльністю єврейського політичного товариства «Юдіш-політішер Ферайн» у м. Чернівці. Статут, рапорти, повідомлення. 1907–1922 рр. 79 арк.
108. Спр.465. Список членів сіоністського товариства «Юдішер Національ-Ферайн» із зазначенням професій та адрес. 1909 р. 16 арк.
109. Спр.543. Рапорти агентів поліції про перебіг зібрань товариств «Евангелішер Густав-Адольф Фрауенферайн», «Буковінаер ерстер Турістенклуб», «Юдішер Національ-Ферайн» у м. Чернівці. 1910 р. 21 арк.
110. Спр.1084. Відомості про діяльність товариств, які діють у м. Чернівці. 1914 р. 47 арк.

Фонд 39. Чернівецький міський магістрат.

Опис 2.

111. Спр.110. Листування з правлінням єврейської релігійної громади м. Чернівці та правлінням релігійного товариства «Бейс Іцхок» про надання дозволу на будівництво та ремонт молитовних будинків у м. Чернівці та громаді Бояни. 1900–1905 рр. 82 арк.

Фонд 325. Чернівецька міська єврейська релігійна громада м. Чернівці.

Опис 1.

112. Спр.534. Матеріали про вибори членів правління громади м. Чернівці 1901 р. Списки виборців, списки членів правління, протоколи, інше. 1901 р. 125 арк.
113. Спр.599. Списки членів єврейської громади м. Чернівці, які отримали допомогу. 1903–1905 рр. 50 арк.
114. Спр.621. Листування з Чернівецьким міським магістратом про затвердження статуту академічного товариства «Йорданія» у м. Чернівці. Статут. 1904 р. 25 арк.

115. Спр.768. Список приватних єврейських шкіл м. Чернівці. 1907 р. 1 арк.

Фонд 1026. Галицька губернська управа (намісництво) у справах Буковини.

Опис 1.

116. Спр.660. Листування з окружною управою Буковини і єврейською релігійною громадою в м. Чернівці про порядок ведення книг запису актів цивільного стану, видачу дозволу євреям на проживання, будівництво синагоги в м. Чернівці. 1838–1853 pp. 109 арк.

Österreichisches Staatsarchiv. Allgemeines Verwaltungs-, Finanz- und Hofkammerarchiv (ÖSTA AVAFHKA).

117. Ministerium des Innern, 1/6. Präsidiale. Zl. 303.

118. Ministerium des Innern, 1/6. Präsidiale. Zl. 806.

119. Ministerium des Innern, 1/6. Präsidiale. Zl. 4442.

120. Ministerium des Innern, 1/6. Präsidiale. Zl. 8155.

121. Ministerium für Kultus und Unterricht, Israelitischer Kultus. D1. Genere, Bukowina. Zl. 1783.

122. Ministerium für Kultus und Unterricht, Israelitischer Kultus. D 1. Genere, Bukowina. Zl. 4590.

123. Ministerium für Kultus und Unterricht, Israelitischer Kultus. D 1. Genere, Bukowina. Zl. 5350.

124. Ministerium für Kultus und Unterricht, Israelitischer Kultus. D 1. Genere, Bukowina. Zl. 7672.

125. Ministerium für Kultus und Unterricht, Israelitischer Kultus. D 1. Genere, Bukowina. Zl. 11383.

126. Ministerium für Kultus und Unterricht, Neuer Kultus (akath). D3. Bukowina. Zl. 1033.

127. Ministerium für Kultus und Unterricht, Neuer Kultus (akath). D3. Bukowina. Zl. 2901.

128. Ministerium für Kultus und Unterricht, Neuer Kultus (akath). D3. Bukowina. Zl. 3810.
129. Ministerium für Kultus und Unterricht, Neuer Kultus (akath). D3. Bukowina. Zl. 5286.
130. Ministerium für Kultus und Unterricht, Neuer Kultus (akath). D3. Bukowina. Zl. 15940.
131. Ministerium für Kultus und Unterricht, Neuer Kultus (akath). D3. Bukowina. Zl. 16617.
132. Ministerium für Kultus und Unterricht, Neuer Kultus (akath). D3. Bukowina. Zl. 40028.
133. Ministerium für Kultus und Unterricht, Neuer Kultus (akath). D3. Bukowina. Zl. 42824.
134. Ministerium für Kultus und Unterricht, Neuer Kultus (akath). D3. Bukowina. Zl. 47927.
135. Ministerium für Kultus und Unterricht, Neuer Kultus (akath). D3. Bukowina. Zl. 49554.

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Державні нормативно-правові та розпорядчі акти:

136. Загальний закон для всього єврейства королівства Галичини і Володимерії від 16 червня 1776 р. *Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX століття: Збірник документів і матеріалів / упор. О.В. Добржанський, М.П. Кушнір, М.Д. Никирса. Чернівці. 2007. С.51.*
137. Allgemeine Gerichtsordnung für Böhmen, Mähren, Schlesien, Österreich ob und unter der Enns, Steyermark, Kärnthen, Krain, Görz, Gradisca, Triest, Tyrol und die Vorlande. Wien. 1817. 184 S.
138. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie. I. Theil. Wien. 1811. 395 S.

139. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie. II. Theil. Wien. 1811. 398 S.
140. Judenordnung vom 7. Mai 1789. *Politischer Codex oder wesentliche Darstellung sämmtlicher die k.k. Staaten betreffenden Gesetze und Anordnungen im politischen Fache*. Practisch bearbeitet von Ignatz de Luca. Bd.13. Wien. 1789. 410 S.
141. Gesetz, betreffend die Besitzfähigkeit der israelitischen Gemeindemitglieder der Landeshauptstadt Czernowitz. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich*. Stück XII. Wien. 1864. S.156.
142. Gesetz vom 20. Mai 1874, betreffend die gesetzliche Anerkennung von Religionsgesellschaften. *Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder*. Jahrgang 1874. Wien. 1874. S.151–154.
143. Gesetz vom 15. November 1867 über das Vereinsrecht (1867). *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich*. Jahrgang 1867. Wien. S.377–381.
144. Gesetz vom 21. März 1890, betreffend die Regelung der äußeren Rechtsverhältnisse der israelitischen Religionsgesellschaft. *Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder*. Jahrgang 1890. XVIII. Stück. Wien. 1890. S. 109-113.
145. Kaiserliches Patent vom 4. März 1849, die Reichsverfassung für das Kaiserthum Österreich enthaltend. *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Keiserthum Österreich*. Jahrgang 1849. Wien. 1850. S. 151-165.
146. Kaiserliches Patent vom 29. September 1850, wodurch die Landesverfassung und die Landtagswahlordnung für das Großherzogthum Bukowina erlassen und verkündet wird. *Allgemeine Reichs-Gesetz und Regierungsblatt für das Keiserthum Österreich*. Jahrgang 1849. Stück CXXXIX. Wien. 1850. S.1777–1785.
147. Kaiserliches Patent vom 26. November 1852, wirksam für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme der Militärgrenze, wodurch neue gesetzliche Bestimmungen über Vereine (Vereinsgesetz) angeordnet werden. *Allgemeines*

- Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*. Jahrgang 1852. Stück LXXIV/253. Wien. 1852. S. 1109–1116.
148. Kaiserliches Patent, wirksam für Österreich ob und unter der Enns, Salzburg, Steiermark, Kärnthen, Krain, Görz und Gradiska, Istrien, Triest, Tirol und Vorarlberg, Böhmen, Mähren, Schlesien, Galizien und Lodomerien, Krakau, Bukowina und Dalmatien, wodurch das Patent vom 4. März 1849 (Nr.151 des Reichsgesetzblattes) und die darin für die genannten Kronländer verkündeten Grundrechte außer Kraft gesetzt <...> wird. *Allgemeine Reichs-Gesetz und Regierungsblatt für das Keiserthum Österreich*. Jahrgang 1852. Stück II. Wien. 1852. S. 27–28.
149. Kaiserliche Verordnung, wirksam für Galizien und die Bukowina und das Großherzogthum Krakau, betreffend den Realbesitz der Israeliten (1860). *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich*. Stück VIII. Wien. 1860. S. 80–81.
150. Staatsgrundgesetz vom 21.Dezember 1867, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. *Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich*. Jg.1867. LXI. Stück. Wien. 1867. S. 394–396.
151. Verordnung des Ministeriums für Kultus und Unterricht, betreffend die Feststellung und Begrenzung der israelitischen Cultusgemeinde-Sprengel im Herzogthume Bukowina. *Gesetz- und Verordnungs-Blatt für das Herzogthum Bukowina*. Jahrgang 1891. Stück. XV. Czernowitz. 1891. S. 37–48.
152. Verordnung des Ministeriums des Innern vom 13. Jänner 1860, giltig für sämtliche Kronländer, mit Ausnahme der Militärgrenze, betreffend die Aufhebung der Beschränkungen, wodurch die Israeliten von gewissen Gewerben und von dem Aufenthalte auf dem flachen Lande <...> in der Bukowina ausgeschlossen sind. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich*. Stück II. (15). Wien. 1860. S. 44.

Стенографічні протоколи Буковинського сейму:

153. Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtages. III. Session der I. Wahlperiode. Czernowitz. 1863. 414 S.
154. Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtages. V. Session der IX. Wahlperiode. Czernowitz. 1903. 742 S.
155. Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtages. V. Session der X. Wahlperiode. Czernowitz. 1909. 897 S.

Статути і звіти:

156. Einladung zu der am 20. Juli 1890 um 5 Uhr nachmittags im Salle der deutsch-israelitischen Hauptschule stattfindenden XIX. ordentlichen General-Versammlung des israelitischen Schneider-Kranken-Unterstützungsvereines in Czernowitz unter gleichzeitiger Beifügung des Jahresberichtes vom 1. Jänner 1888 bis 1. Mai 1890. Czernowitz. 1890. 15 S.
157. Einladung zu der am 25. Februar 1893 um 4 Uhr nachmittags in der deutsch-israelitischen Hauptschule stattfindenden XXII. ordentlichen General-Versammlung des israelitischen Schneider-Kranken-Unterstützungsvereines in Czernowitz unter gleichzeitiger Zustellung des Berichtes und der Rechnungslage bis 31. Dezember 1892. Czernowitz. 1893. 12 S.
158. Jahresbericht des Schneider Kranken-Unterstützungs-Vereines zu Czernowitz pro anno 1873. Czernowitz. 1873. 10 S.
159. Statut der Czernowitzer israelitischen Cultusgemeinde. Czernowitz. 1876. S. 15.
160. Statuten des Israelitischen Schneider-Kranken-Unterstützungs-Vereines in Czernowitz (abgeänderte Statuten durch die Generalversammlung 26. Jänner 1873). Czernowitz. 1873. 14 S.
161. Statuten des Israelitischen Schneider-Kranken-Unterstützungs-Verein in Czernowitz. Czernowitz. 1895. 14 S.
162. Statuten des Jüdischen Volksvereines in Czernowitz. Czernowitz. 1901. 11 S.

163. Statuten des unter dem Protectorate Ihrer Hochwohlgeboren, der Frau Amalie Zucker, Großgrundbesitzerin, stehenden Vereines „Machse Luewjon“ (Armenbeschützer) in Czernowitz. Czernowitz. 1883. 12 S.

Статистичні матеріали:

164. Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862–1871 herausgegeben von der Bukowinaer Handels- und Gewerbekammer. Lemberg. 1872. 421 S.
165. Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. Heft XI. Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31. Dezember 1900 im Vergleiche mit denen der Volks- und Viehzählungen vom 31. Dezember 1880 und 1890 im Herzogtume Bukowina. Czernowitz. 1907. XLIX S.
166. Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. Heft XVI. Die bäuerlichen Besitz- und Schuldverhältnisse in Wiznitzer Gerichtsbezirke. Czernowitz. 1911. 52 S.
167. Österreichische Statistik. Neue Folge. *Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Bd.3. Heft 1. Wien. 1916. 213 S.

Періодичні видання:

Bukowiner Post:

168. Unsere Misere. *Bukowinaer Post*, 01.11.1884 (Probenummer). S.1–2.
169. Die politischen Parteien des Landes. *Bukowinaer Post*, 14.11.1893. S.2–3.
170. Die Juden eine Nation. *Bukowinaer Post*, 08.07.1894. S.3.
171. Vereinsjubiläum. *Bukowinaer Post*, 18.12.1894. S.2.
172. Der I. isr. Handels- und Gewerbekranken-Unterstützungsverein in Czernowitz. *Bukowinaer Post*, 31.03.1895. S.5.
173. Literarisches. *Bukowinaer Post*, 12.09.1895. S.4.
174. Der Judenstaat. *Bukowinaer Post*, 14.04.1896. S.3.
175. Das kommunale Wahlrecht. *Bukowinaer Post*, 30.06.1896. S.2.

176. Im Parlamente. *Bukowiner Post*, 09.07.1897. S.4.
177. Ein neuer Verein. *Bukowinaer Post*, 26.10.1897. S.2.
178. Vereinsnachrichten. *Bukowinaer Post*, 31.10.1897. S.5.
179. Hebräische Curse. *Bukowinaer Post*, 12.01.1899. S.4.
180. Ferialverbindung "Hebronia". *Bukowinaer Post*, 27.03.1900. S.3.
181. Die akademische Verbindung "Hasmonea". *Bukowinaer Post*, 10.05.1900. S.4.
182. Wählerversammlung. *Bukowinaer Post*, 19.08.1900. S.5.
183. Vereinswesen in der Bukowina. *Bukowinaer Post*, 16.09.1900. S.4.
184. Wahlbildchen. *Bukowinaer Post*, 01.01.1901. S.3.
185. Der "jüdische Volksverein". *Bukowinaer Post*, 02.07.1901. S.3.
186. Aufruf des Jüdischen Volksvereins in Czernowitz. *Bukowinaer Post*, 23.07.1901. S.4.
187. Die Reform der Landtagswahlordnung. *Bukowinaer Post*, 25.07.1901. S.4.
188. Anerkennung der jüd. Nationalität. *Bukowinaer Post*, 28.12.1902. S.3.
189. Die Armenpflege der Stadt Czernowitz. *Bukowinaer Post*, 30.04.1903. S.3.
190. Jud.- akad. Leseverein "Emunah". *Bukowinaer Post*, 05.07.1903. S.6.
191. Die jüd.-akad. Verbindung "Zephirah". *Bukowinaer Post*, 05.01.1904. S.3.
192. Der Zionismus in der Bukowina. *Bukowinaer Post*, 15.11.1904. S.3.
193. "Machse Luewjon". *Bukowinaer Post*, 04.12.1904. S.5.
194. Der Makkabäerkommers der "Zephirah". *Bukowinaer Post*, 14.01.1905. S.5.
195. Der jüdische Gesangsklub. *Bukowinaer Post*, 22.01.1905. S.6.
196. Machsike Schabath. *Bukowinaer Post*, 26.02.1905. S.5.
197. Jüdisch-politischer Verein. *Bukowinaer Post*, 24.11.1905. S.3.
198. Dr. Straucher's Wahlrechtsrede. *Bukowinaer Post*, 12.12.1905. S.1–2.
199. Machsike Schabath. *Bukowinaer Post*, 27.02.1906. S.3.
200. Anerkennung der jüdischen Nationalität. *Bukowinaer Post*, 04.03.1906. S.5.
201. Anerkennung der jüdischen Nationalität. *Bukowinaer Post*, 11.03.1906. S.4.
202. Die jüdische Arbeiterbildungskurse der "Zephirah". *Bukowinaer Post*, 11.11.1906. S.6.
203. Die Wahlreform beschlossen! *Bukowinaer Post*, 04.12.1906. S.1.

204. Makkabäer Feier. *Bukowinaer Post*, 18.12.1906. S.2.
205. Der “Machse Luewjon”. *Bukowinaer Post*, 01.01.1907. S.4.
206. Jüdischer Nationalverein. *Bukowinaer Post*, 12.02.1907. S.3.
207. Jüdische Volksversammlung. *Bukowinaer Post*, 12.03.1907. S.2.
208. Konzert Moragowski. *Bukowinaer Post*, 12.03.1907. S.3.
209. Wahlbildchen. *Bukowinaer Post*, 04.04.1907. S.3.
210. Jüdische Bethäuser in Czernowitz. *Bukowinaer Post*, 28.07.1907. S.4.
211. Judentag der Bukowina. *Bukowinaer Post*, 28.01.1908. S.1–2.
212. Der jüdisch-demokratische Verein. *Bukowinaer Post*, 02.02.1908. S.5.
213. Abg. Dr. Straucher in Radautz. *Bukowinaer Post*, 13.02.1908. S.3.
214. Abg. Dr. Straucher in Suczawa. *Bukowinaer Post*, 10.03.1908. S.2.
215. Jüdische Bank und Sparkasse. *Bukowinaer Post*, 17.05.1908. S.6.
216. Jüdische Bank und Sparkasse. *Bukowinaer Post*, 21.05.1908. S.4.
217. Jüdische Volksversammlung in Radautz. *Bukowinaer Post*, 18.08.1908. S.3.
218. Wählerversammlung in Oesterr.-Nowosielitza. *Bukowinaer Post*, 20.08.1908. S.3.
219. Der Jüdische nationalverein. *Bukowinaer Post*, 25.08.1908. S.2.
220. Volksversammlung. *Bukowinaer Post*, 03.09.1908. S.4.
221. Volksversammlung. *Bukowinaer Post*, 06.09.1908. S.2.
222. Jüdische Wählerversammlung. *Bukowinaer Post*, 15.09.1908. S.2.
223. Der hebräischer Schulverein “Safah Brurah”. *Bukowinaer Post*, 22.10.1908. S.4
224. Die Landtagswahlreform. *Bukowinaer Post*, 25.10.1908. S.2–3.
225. Jüdischer Gesangverein. *Bukowinaer Post*, 10.11.1908. S.3.
226. Die “Jüd. Volks- und Vorschußkasse”. *Bukowinaer Post*, 08.12.1908. S.3.
227. Jüdische Volks-Vorschußkasse. *Bukowinaer Post*, 01.01.1909. S.6.
228. Tanzabend. *Bukowinaer Post*, 10.01.1909. S.5.
229. Die “Jüdische Volks-Vorschußkasse” in Czernowitz. *Bukowinaer Post*, 17.01.1909. S.6.
230. Landtagswahlreform. *Bukowinaer Post*, 05.02.1909. S.2.
231. Jüdische Volksbank und Sparkasse in Czudin. *Bukowinaer Post*, 04.03.1909. S.5.

232. Jüd. Nationalverein in Radautz. *Bukowinaer Post*, 12.09.1909. S.4.
233. Die Landtagsreform und die Juden. *Bukowinaer Post*, 14.09.1909. S.2.
234. Landtagswahlreform. *Bukowinaer Post*, 19.09.1909. S.2–3.
235. Der “Jüdische Nationalverein”. *Bukowinaer Post*, 21.09.1909. S.3.
236. Die Bukow. Landtagswahlreform gesichert. *Bukowinaer Post*, 23.09.1909. S.1.
237. Volksversammlung in Suczawa. *Bukowinaer Post*, 23.09.1909. S.3.
238. Der Jüdische Nationalverein. *Bukowinaer Post*, 05.10.1909. S.2.
239. Landtagswahlreform. *Bukowinaer Post*, 12.10.1909. S.1.
240. Anerkennung der jüd. Nationalität. *Bukowianer Post*, 28.10.1909. S.4.
241. Zweierlei Recht. *Bukowinaer Post*, 07.11.1909. S.2–3.
242. Vereinsnachrichten. *Bukowinaer Post*, 26.04.1910. S.3.
243. Konzertabende des jüdischen Gesangvereines. *Bukowinaer Post*, 05.06.1910. S.5.
244. Jüdischer Sportklub “Hakoach” in Czernowitz. *Bukowinaer Post*, 14.08.1910. S.6.
245. Neuer Verein. *Bukowinaer Post*, 29.09.1910. S.4.
246. Vortragszyklus der “Zephirah”. *Bukowinaer Post*, 10.11.1910. S.4.
247. Reichsrat oder Landesausschuß. *Bukowinaer Post*, 07.06.1911. S.2.

Bukowiner Rundschau:

248. General-Versammlung des Kranken-Unterstützungs-Vereines Bikur Cholim. *Bukowinaer Rundschau*, 03.01.1884. S.4.
249. Verein „Machse Luewjon” in Czernowitz. *Bukowinaer Rundschau*, 06.01.1884. S.5.
250. Der Wunderrabbi von Stefanestie. *Bukowinaer Rundschau*, 03.04.1884. S.3.
251. Vereinsnachrichten. *Bukowinaer Rundschau*, 13.11.1884. S.3.
252. Vereinsnachrichten. *Bukowinaer Rundschau*, 05.02.1885. S.3.
253. Die Israelitische Allianz. *Bukowinaer Rundschau*, 24.01.1886. S.4.
254. Vereinsnachrichten. *Bukowinaer Rundschau*, 26.12.1886. S.3–4.
255. Vereinsnachricht. *Bukowinaer Rundschau*, 29.04.1888. S.8.

256. Zum Regierungs-Jubiläum unseres Kaisers. *Bukowinaer Rundschau*, 13.11.1888. S.2.
257. Vereinsnachricht. *Bukowinaer Rundschau*, 22.11.1888. S.3.
258. Vereinsjubiläum. *Bukowinaer Rundschau*, 04.12.1888. S.3.
259. Ein Vereinshader. *Bukowinaer Rundschau*, 06.01.1889. S.4.
260. Von der Universität. *Bukowinaer Rundschau*, 24.02.1889. S.4–5.
261. Von der Universität. *Bukowinaer Rundschau*, 28.02.1889. S.4.
262. Von der Universität. *Bukowinaer Rundschau*, 05.03.1889. S.2.
263. Vereinsnachricht. *Bukowinaer Rundschau*, 17.09.1891. S.3.
264. Vereinsnachricht. *Bukowinaer Rundschau*, 15.12.1891. S.2.
265. Makkabäerfeier. *Bukowinaer Rundschau*, 05.02.1892. S.2.
266. Generalversammlung. *Bukowinaer Rundschau*, 10.01.1895. S.3.
267. Der Judenstaat. *Bukowinaer Rundschau*, 15.04.1896. S.3.
268. Zu den Reichsratswahlen. *Bukowinaer Rundschau*, 14.03.1897. S.2.
269. Jüdisch-politischer Verein. *Bukowinaer Rundschau*, 24.11.1905. S.3.
270. Zu den Gemeinderatswahlen. *Bukowinaer Rundschau*, 26.10.1906. S.3.

Bukowinaer Volkszeitung:

271. Programm des jüdisch-politischen Vereines. *Bukowinaer Volkszeitung*, 03.03.1907. S.2.
272. Jüdische Mitbürger! *Bukowinaer Volkszeitung*, 11.05.1907. S.1.
273. Volksversammlung des jüdisch-politischen Vereines. *Bukowinaer Volkszeitung*, 25.06.1907. S.2.

Czernowitzer Allgemeine Zeitung:

274. Vortrag Scholem Alechem. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 31.01.1906. S.3.
275. Zur Wahlbewegung. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 05.03.1907. S.3–4.
276. Zur Wahlbewegung. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 03.04.1907. S.4.
277. Zur Wahlbewegung. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 16.04.1907. S.4.
278. Die jüdischen Wählerversammlungen. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 23.04.1907. S.4–5.

279. Eine stürmische Volksversammlung. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 28.07.1907. S.6.
280. Der Judentag. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 28.01.1908. S.4.
281. Die Arbeiterbildungskurse der "Zephirah". *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 14.11.1909. S.6.
282. Hausbesitzerversammlung. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 09.01.1909. S.3–4.
283. Vortragszyklus der "Zephirah". *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 14.11.1909. S.5.
284. Eine Vertrauensmännerversammlung. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 08.02.1910. S.4.
285. Eine Vertrauensmänner-Versammlung. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 09.02.1910. S.4.
286. Jüdischer Sport- und Turnverein Makkabi. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 13.03.1914. S.5.
287. Die Juden im Musikleben der Bukowina. Kleine historische Notizen anlässlich der bevorstehenden 60. Jahrfeier des Cernăuțier Musikvereines. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 26.11.1937. S.4.

Czernowitzer Morgenblatt:

288. Dr. Josef Bierer gestorben. *Czernowitzer Morgenblatt*, 01.12.1937. S.5.
289. 25 Jahre Makkabi. *Czernowitzer Morgenblatt*, 03.08.1935. S.4.

Czernowitzer Tagblatt:

290. Jüdischer Gesangverein. *Czernowitzer Tagblatt*, 08.12.1904. S.4.
291. Schriftsteller Mathias Acher. *Czernowitzer Tagblatt*, 02.07.1905. S.5.
292. Zu den Reichsratswahlen. *Czernowitzer Tagblatt*, 19.02.1907. S.1.
293. Die Wahlresultate vom 14.Mai. *Czernowitzer Tagblatt*, 15.05.1907. S.1.
294. Die Wahlresultate vom 14.Mai. *Czernowitzer Tagesblatt*, 16.05.1907. S.1–2.
295. Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 07.09.1907. S.5.
296. Abg. Dr. Szraucher in Sadagora. *Czernowitzer Tagblatt*, 22.04.1908. S.3.
297. Die Gemeinderatswahlen. *Czernowitzer Tagblatt*, 04.02.1909. S.4.

298. Zum Judentag. *Czernowitzer Tagblatt*, 08.02.1910. S.3-4.
299. Die Gemeinderatswahlen. *Czernowitzer Tagblatt*, 10.02.1909. S.4.
300. Die Gemeinderatswahlen. *Czernowitzer Tagblatt*, 12.02.1909. S.4.
301. Die Festakademie des jüdischen Gesangvereines. *Czernowitzer Tagblatt*, 10.03.1909. S.4.
302. Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 03.05.1910. S.4.
303. Volksrat der Bukowiner Juden. *Czernowitzer Tagblatt*, 29.10.1910. S.4.
304. Jüd. Akad. Kulturverein. *Czernowitzer Tagblatt*, 23.12.1910. S.2–3.
305. Gründungskonzert des jüdischen Gesangvereines. *Czernowitzer Tagblatt*, 08.02.1911. S.4.
306. Jüdisch.-akad. Kulturverein. *Czernowitzer Tagblatt*, 05.03.1911. S.4.
307. Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 16.07.1911. S.5.
308. Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 29.07.1911. S.4.
309. Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 30.07.1911. S.5.
310. Wohltätigkeitsverein “Hachnusses Kale”. *Czernowitzer Tagblatt*, 24.08.1911. S.4.
311. Vortragszyklus der “Zephirah”. *Czernowitzer Tagblatt*, 24.11.1911. S.3.
312. Akademischer Verein “Jüdische Kultur”. *Czernowitzer Tagblatt*, 01.12.1911. S.4.
313. Die jüd. Studentenschaft zur diesjährigen Rektorsinauguration. *Czernowitzer Tagblatt*, 03.12.1911. S.5.
314. Das Präsidium des Wohltätigkeitsvereines “Hachnusses Kale”. *Czernowitzer Tagblatt*, 16.12.1911. S.4.
315. Jüdisch-literarische Akademie. *Czernowitzer Tagblatt*, 17.01.1912. S.4.
316. Studentenversammlung. *Czernowitzer Tagblatt*, 25.02.1912. S.5.
317. Heimkehr. *Czernowitzer Tagblatt*, 03.03.1912. S.4.
318. Czernowitzer jüdischer Gesangverein. *Czernowitzer Tagblatt*, 04.06.1912. S.4.
319. Jüdischer Theaterverein “Abraham Goldfaden”. *Czernowitzer Tagblatt*, 05.06.1912. S.4.
320. Die Sängerfahrt des “jüdischen Gesangvereins”. *Czernowitzer Tagblatt*, 03.08.1912. S.3.
321. Eine Theaterkrise. *Czernowitzer Tagblatt*, 03.08.1912. S.3.

322. Vortragszyklus der "Zephirah". *Czernowitzer Tagblatt*, 15.11.1912. S.3.
323. Jüdisches Volksliederkonzert. *Czernowitzer Tagblatt*, 19.11.1912. S.4.
324. Czernowitzer jüdischer Gesangverein. *Czernowitzer Tagblatt*, 04.12.1912. S.4.
325. Vortragszyklus der "Zephirah". *Czernowitzer Tagblatt*, 05.01.1913. S.3.
326. Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 19.02.1913. S.4.
327. Alad. Verein "Jüdische Kultur". *Czernowitzer Tagblatt*, 17.03.1913. S.2.
328. Gartenfest. *Czernowitzer Tagblatt*, 05.05.1913. S.3.
329. Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 17.06.1913. S.4.
330. Gartenfest der "Zephirah". *Czernowitzer Tagblatt*, 01.07.1913. S.4.
331. Gartenfest. *Czernowitzer Tagblatt*, 06.07.1913. S.5.
332. "Jüdischer Gesangverein" in Czernowitz (Konzert in Dorna). *Czernowitzer Tagblatt*, 23.07.1913. S.4.
333. Der "jüdische Gesangverein in Czernowitz". *Czernowitzer Tagblatt*, 27.07.1913. S.4.
334. Konzert des "Jüd. Gesangvereines" in Dorna. *Czernowitzer Tagblatt*, 09.08.1913. S.3.
335. Jüdische Volkslieder im Grammophon. *Czernowitzer Tagblatt*, 12.08.1913. S.4.
336. Vereinsnachricht. *Czernowitzer Tagblatt*, 06.01.1914. S.5.
337. Jüdischer Sport- und Turnverein Makkabi. *Czernowitzer Tagblatt*, 20.03.1914. S.5.

Czernowitzer Zeitung:

338. Czernowitz. (Jüdische Zustände). *Czernowitzer Zeitung*, 03.03.1868. S.4.

Der Jüdische Volksrat:

339. Der Volksrat der Bukowiner Juden (Vorläufiger Entwurf). *Der Jüdische Volksrat*, 20.01.1911. S.1–3.
340. Ein akademisches Urteil. *Der Jüdische Volksrat*, 02.04.1912. S.1.
341. Die Eröffnungsfeier der Toynbeehalle. *Der Jüdische Volksrat*, 28.11.1913. S.1–2.

Die Neuzeit:

342. Eingesendet. *Die Neuzeit*, 02.10.1891. S. 390.

Die Volkswehr:

343. Parteiprogramm der "Jüdischen Nationalpartei der Bukowina". *Die Volkswehr*, 08.12.1909. S.1.

344. Die wirtschaftliche Lage der Juden in der Bukowina. *Die Volkswehr*, 25.12.1909. S.1–2.

345. Jüdischer Abend. *Die Volkswehr*, 10.01.1910. S.3.

346. Jüdischer Gesangsvereinsabend. *Die Volkswehr*, 17.01.1910. S.3.

347. Jüdische Vertrauensmänner-Versammlung. *Die Volkswehr*, 10.02.1910. S.3.

348. Jüdischer Nationalverein in Czernowitz. *Die Volkswehr*, 14.02.1910. S.3.

349. Ein Jüdischer Nationalverein in Sadagura. *Die Volkswehr*, 26.02.1910. S.3.

350. Der Verein "Jüd. Theater". *Die Volkswehr*, 26.02.1910. S.4.

351. Die nationale Bewegung auf dem Lande. *Die Volkswehr*, 31.03.1910. S.3.

352. Jüdisches Elend. *Die Volkswehr*, 07.04.1910. S.1.

353. Zur Landtagswahlbewegung. *Die Volkswehr*, 07.04.1910. S.2.

354. Zur Landtagswahlbewegung. *Die Volkswehr*, 09.04.1910. S.4.

355. Zu den Landtagswahlen. *Die Volkswehr*, 30.04.1910. S.3.

356. Jüd. Volksversammlung in Sereth. *Die Volkswehr*, 04.06.1910. S.3.

357. Vom jüdischen Nationalverein in Czernowitz. *Die Volkswehr*, 11.06.1910. S.4.

358. Vom jüdischen Nationalverein in Czernowitz. *Die Volkswehr*, 14.06.1910. S.3.

359. Gründung eines "Jud. Nationalvereines in Zastawna". *Die Volkswehr*, 25.06.1910. S.3.

360. §48. *Die Volkswehr*, 30.06.1910. S.1–2.

361. Unerwünschte Nebenwirkungen eines Gesetzes. *Die Volkswehr*, 02.07.1910. S.4.

362. Jüdischer Nationalverein in Sereth. *Die Volkswehr*, 05.07.1910. S.3.

363. Die Sanierungsaktion. *Die Volkswehr*, 21.07.1910. S.1–2.

364. Vom jüdischen Nationalverein. *Volkswehr*, 11.08.1910. S.3.

365. Jüdische Volksversammlung in Radautz, *Die Volkswehr*, 20.09.1910. S.3.

366. Jüdische Versammlung in Österr.-Nowosielitza. *Die Volkswehr*, 27.09.1910. S.1.

367. Die Totengräber der Autonomie. *Die Volkswehr*, 29.10.1910. S.1–2.
368. Zur Organisation der Bukowinaer Judenschaft. *Die Volkswehr*, 29.10.1910. S.2.
369. Jüd. Volksversammlung in Bojan. *Die Volkswehr*, 05.11.1910. S.2.
370. Tagung des jud. Nationalrates. *Die Volkswehr*, 10.11.1910. S.2.
371. Gründung eines jüdischen Nationalvereines in Kotzman. *Die Volkswehr*, 24.11.1910. S.3.
372. Jüdischer Nationalverein in Dorna-Watra. *Die Volkswehr*, 29.11.1910. S.3.
373. Abg. Dr. Straucher in Suczawa. *Die Volkswehr*, 20.12.1910. S.3.
374. Jüdisches Theater. *Die Volkswehr*, 11.05.1911. S.3.
375. Der jüdische Landtagsklub. *Die Volkswehr*, 08.06.1911. S.1–2.
376. Aufruf an die Bevölkerung der Landeshauptstadt Czernowitz. *Die Volkswehr*, 18.10.1911. S.4.
377. Akad. Verein “Jüdische Kultur”. *Der Jüdische Volksrat*, 03.05.1912. S.3.

Die Welt:

378. Marian J. Die Juden in der Bukowina. *Die Welt*, 20.08.1897. S.4
379. Der Zionisten-Congress in Basel. *Die Welt*, 03.09.1897. S.12.
380. Czernowitz. *Die Welt*, 06.05.1898. S.12.
381. Czernowitz. *Die Welt*, 06.01.1899. S.7.
382. Festabend der jüdisch-akademischen Verbindung “Hasmonea” in Czernowitz. *Die Welt*, 21.12.1900. S.6.
383. Der erste österreichische Zionistentag. *Die Welt*, 29.03.1901. S.4.
384. Der erste österreichische Zionistentag. *Die Welt*, 29.03.1901. S.6–7.
385. Landesconferenz der galizischen Zionisten in Lemberg. *Die Welt*, 21.06.1901. S.6.
386. Die Arbeiterbindungscourse der jüd.-akad. Verbindung “Zephirah”. *Die Welt*, 25.10.1901. S.12.
387. Arbeiterbildungscourse der jüd.-akad. Verbindung “Zephirah”. *Die Welt*, 25.10.1901. S.12.
388. Arbeiter Bildungs-Course in Czernowitz. *Die Welt*, 14.03.1902. S.14.
389. Jüdische Sprachkonferenz. *Die Welt*, 04.09.1908. S.11.

390. Jüdische Sprachkonferenz. *Die Welt*, 18.09.1908. S.9–11.
391. Bukowiner zionistischer Distriktstag. *Die Welt*, 06.11.1908. S.12.
392. Hebräische Schule des Vereins “Safah Brurah” in Czernowitz. *Die Welt*, 08.04.1909. S.4.
393. Komitee zur Herausgabe der gesammelten Schriften Mathias Achers. *Die Welt*, 07.05.1909. S.417.
394. Czernowitz. *Die Welt*, 29.10.1909. S.965–966.
395. Czernowitz. Jüd.-naz.-akad.Verein “Emunah”. *Die Welt*, 01.04.1910. S.287.
396. Heimkehr. *Die Welt*, 09.02.1912. S.180.
397. Jüdische Toynbee-Halle. *Die Welt*, 23.02.1912. S.241.
398. Czernowitz. *Die Welt*, 15.11.1912. S.1432.
399. Konzert-Matinee des Czernowitzer jüdischen Gesangvereines. *Die Welt*, 09.09.1913. S.103.
400. Jüdische Weihestunden. *Die Welt*, 13.02.1914. S.172.
401. Die Jüdische Bevölkerung Österreichs. *Die Welt*, 12.06.1914. S.579.

Neue israelitische Allianz:

402. פֿעראײַן בקור הולים. *Neue Israelitische Allianz*, 04.01.1884. S.6.

Ostjüdische Zeitung:

403. Muskeljuden. *Ostjüdische Zeitung*, 23.08.1919. S.3.

Наукова література

404. Авинері Ш. Основні напрямки єврейської політичної думки. Єрусалим: Бібліотека-Алія, 1990. 320 с.
405. Алексєнкова О.С. Становлення та еволюція ієрархізованих терористичних мереж. На прикладі італійських «Червоних бригад». *Поліс*. 2005. № 6. С.53–65.
406. Безаров О.Т. Історія єврейського народу країн Східної Європи у Новий час: навч. посібник. Чернівці: Вид-во Чернівець. нац. ун-у ім. Ю. Федьковича, 2023. 280 с.

407. Безаров О.Т. Становлення Державного єврейського театру імені Шолом Алейхема у Чернівцях у 1945 р. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Т. 39. Кам.-Подільський. 2023. С. 244–255.
408. Безаров О. Т. Останній аншлаґ. Історія єврейського театру імені Шолом Алейхема (1945–1950 рр.). Чернівці: Місто, 2025. 208 с
409. Березіна С.І. Євреї Буковини. 120 славних імен. Чернівці: Технодрук, 2016. 304 с.
410. Березіна С.І. Євреї Буковини. Славні імена. Чернівці: Технодрук, 2017. 304 с.
411. Березіна С.І. Буковинські рабини. Чернівці: Технодрук, 2018. 108 с.
412. Березіна С.І. Євреї Буковини. Славні імена. Чернівці: Місто, 2018. 328 с.
413. Ботушанський В.М. Сільське господарство Буковини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Чернівці: Золоті литаври, 2000. 340 с.
414. Ботушанський В.М., Ботушанський О.В. Розвиток сільської кооперації на Буковині у 80-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст. Чернівці: Зелена Буковина, 2002. 276 с.
415. Буковина – її минуле і сучасне: репринт. видання 1956 р. / Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський. Чернівці: Друк Арт, 2019. 968 с.
416. Буковина. Історичний нарис / ред. колегія у складі С.С Костишина (голова), В.М. Ботушанського, О.В. Добржанського, Ю.І. Макара, О.М. Масана, Л.П. Михайлини. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416 с.
417. Валявська К.В. Світське життя на Буковині: соціальний та культурний простір (1848–1914): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці. 2016. 20 с.
418. Горук А.І. Національний рух поляків на Буковині (друга половина ХІХ ст. – 1914 р.). Чернівці: Зелена Буковина, 2005. 240 с.
419. Гуйванюк М.Р. Січковий рух у Галичині й на Буковині (1900–1914): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці. 2002. 20 с.
420. Добржанський О.В. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 574 с.

421. Добржанський О., Масіян Н., Никирса М. Нації та народності у фондах Державного архіву Чернівецької області (1775–1940). Чернівці: Золоті литаври, 2003. 172 с.
422. Добржанський О.В. Боротьба за лідерство у єврейському русі на Буковині на початку ХХ ст. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Чис. 33. Луцьк. 2025. С. 65–71.
423. Добржанський С.О. Міське управління Правобережної України, Галичини і Буковини: порівняльний аналіз функціонування органів влади (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Чернівці: Друк Арт, 2021. 452 с.
424. Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті ХVІІІ – на початку ХХ ст.: збірник документів і матеріалів / упор. О.В. Добржанський, М.П. Кушнір, М.Д. Никирса. Чернівці: Наші книги, 2007. 464 с.
425. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму. Київ. 1999. 352 с.
426. Кушнір М.П. Єврейська релігійна община та правове становище євреїв Буковини в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Питання історії України: збірник наукових статей*. Т.4. Чернівці: Золоті литаври, 2000. С. 278–286.
427. Кушнір М.П. Соціально-економічне становище євреїв на Буковині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Наукові записки тернопільського державного педагогічного університету імені В.Гнатюка*. Історія. Вип.11. Тернопіль: Літопис, 2000. С. 81–88.
428. Кушнір М.П. Єврейські товариства в контексті етносоціальних та етнополітичних процесів на Буковині в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. Вип. 325–326. Чернівці: Рута, 2007. С. 69–76.
429. Кушнір М.П. Між «світлом» і «мороком»: до питання про виникнення «садагурської» династії рабинів та про деякі аспекти хасидського руху на

- Буковині в 40–50-х роках XIX століття. *Буковинський журнал*. Чис. 1–2. Чернівці. 2001. С. 226–235.
430. Кушнір М.П. Єврейська мовна конференція у Чернівцях 1908 р. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. №56. Львів. 2009. С. 71–73.
431. Кушнір М.П. Виникнення перших єврейських товариств та зародження єврейського товариського руху на Буковині в 50-70-х роках XIX ст. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2024. № 1 (59). С. 6–14.
432. Кушнір М.П. Виникнення та діяльність першого єврейського політичного товариства на Буковині на початку XX ст. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей*. Т. 50. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2024. С. 209–221.
433. Кушнір М.П. Участь єврейських студентських товариств Чернівецького університету у відстоюванні національних прав євреїв Буковини на початку XX ст. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. Вип.10. URL: <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/173/170> (дата звернення: 09.12.2025).
434. Міронова І.С. Історичне джерелознавство та українська археографія: навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 208 с.
435. Монолатій І.С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. 736 с.
436. Никирса М.Д. Чернівці. Документальні нариси з історії вулиць і площ. Чернівці: Золоті литаври, 2008. 452 с.
437. Никирса М.Д. Чернівці: документальні нариси з історії забудови міста. Чернівці: Букрек, 2024. 424 с.
438. Никифорак М.В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918). Чернівці: Рута, 2004. 384 с.

439. Осачук С.Д. Німці Буковини. Історія товариського руху (друга половина XIX – початок XX ст.). Чернівці: Золоті литаври, 2002. 287 с.
440. Піддубний І.А. Місце та роль Бенно Штраухера у житті єврейської громади Чернівців та Буковини кінця XIX – першої чверті XX ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Т. 35. Кам.-Подільський. 2022. С. 178–190.
441. Піддубний І.А. Єврейська громада Буковини в період вирішення долі краю та формування органів нової влади (1918–1923 рр.). *Вісник науки та освіти*. Серія «Історія та археологія». №11 (41). Київ: Наукові перспективи, 2025. С. 3913–3929.
442. Піддубний І.А. Становище та відстоювання громадянських прав євреїв в Румунії міжвоєнного періоду (1922–1940 рр.). *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Історія. №62. Чернівці. 2025. С. 173–186.
443. Принципи організації соціальних систем. Теорія і практика / за ред. проф. М.І.Сетрова. Київ-Одеса: Вища школа, 1988. 241 с.
444. Сергеев В.М., Сергеев К.В. Механізми еволюції політичної структури суспільства: соціальні ієрархії та соціальні мережі. *Поліс*. 2003. №3. С.6–13.
445. Сіонізм в контексті історії. *Хрестоматія з історії сіонізму зі вступним словом Артура Герцберга*. Кн.2. Єрусалим: Бібліотека-Алія, 1993. 387 с.
446. Скорейко Г.М. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини XIX – початку XX ст.: історико-демографічний нарис. Чернівці: Прут, 2002. 220 с.
447. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ: Либідь, 1994. 224 с.
448. Суровцев І.А. Голокост у Північній Буковині та Хотинщині в роки Другої світової війни: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці. 2006. 234 с.
449. Тейлор А.Дж.П. Габсбурзька монархія 1908–1918. Історія Австрійської імперії та Айстро-Угорщини. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. 268 с.
450. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Київ: Духі і Літера, 2005. 262 с.
451. Цьольнер Е. Історія Австрії. Львів: Літопис, 2001. 712 с.

452. Яворська І.Т. Життя як пошук раю. Еміграція євреїв з Чернівецької області (1944–1991). Чернівці: Технодрук, 2016. 216 с.
453. Abriß zur Geschichte der Cementfabrik in Straza. Czernowitz. 1887. 45 S.
454. Adunka E. Björn Siegel: Österreichisches Judentum zwischen Ost und West. Die Israelitische Allianz zu Wien 1873–1938. *Medaon*. Magazin für jüdisches Leben in Forschung und Bildung. 2011. Nr.8. URL: <https://www.medaon.de/de/artikel/bjoern-siegel-oesterreichisches-judentum-zwischen-ost-und-west-die-israelitische-allianz-zu-wien-1873-1938/> (дата звернення: 03.03.2025)
455. Allerhand J. Das Judentum in der Aufklärung. 1. Aufl. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog Verlag, 1980. 155 S.
456. Allerhand J. Jiddisch. Ein Lehr und Lesebuch. Wien: Mandelbaum Verlag, 2002. 135 S.
457. Aschauer W. Ethnische Identität bei den Ungarndeutschen. *Minderheitenfragen in Südosteuropa*. Beiträge der internationalen Konferenz. München. 1992. S.157–73.
458. Bihl W. Die Juden. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Bd.III/2. / Wandruszka A., Urbanitsch P. (Hrsg.). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. S.890–948.
459. Bihl W. Die Juden in der Habsburgermonarchie 1848–1918. *Zur Geschichte der Juden in den östlichen Ländern der Habsburgermonarchi (Studia Judaica Austriaca)*. / Kurt Schubert (Hrsg.). Bd. VIII. Eisenstadt: Edition Roetzer, 1980. S.5–73.
460. Birnbaum N. Ausgewählte Schriften zur jüdischen Frage. Bd.1. Czernowitz: Birnbaum & Kohut, 1910. 336 S.
461. Brandmarker S. Geschichte der “Heatid” in Czernowitz. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk*. / Gold H. (Hrsg.). Bd.1. Tel-Aviv: Olamenu, 1958. S. 125.

462. Brauner W. Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848–1918. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918.* / Urbanitsch P., Rumpler H. (Hrsg.). Bd.VII/1. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000. S.226–233.
463. Broszat M. Von der Kulturnation zur Volksgruppe. Die nationale Stellung der Juden in der Bukowina im 19. Und 20. Jahrhunderts. *Historische Zeitschrift.* Bd.200. H.1. Oldenburg. 1956. S.572–605.
464. Czernowitz. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt (2000). / Heppner H. (Hrsg.). Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2000. 225 S.
465. Czernowitz. Jüdisches Städtebild / Corbea-Hoişi A. (Hrsg.). I. Aufl. Frankfurt am Main: Jüdischer Verlag, 1998. 320 S.
466. Corbea-Hoişi A. Czernowitzer Geschichten. Über eine städtische Kultur in Mittel (Ost)-Europa. Wien: Böhlau Verlag, 2003. 252 S.
467. Dan D. Die Juden in der Bukowina. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde.* VII. Jahrgang. Wien. 1901. S.69–179.
468. Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Bd.III. Die Völker des Reiches. / Wandruszka A., Urbanitsch P. (Hrsg.). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. 1471 S.
469. Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Bd. IV. Die Konfessionen. / Wandruszka A., Urbanitsch P. (Hrsg.). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1985. 866 S.
470. Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VIII. Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. / Rumpler H., Urbanitsch P. (Hrsg.). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006. 1491 S.
471. Dubensky K. Gedenkschrift zur 50-jährigen Jubiläumsfeier der israelitisch-deutschen Volksschule. Czernowitz: Austria, 1905. 97 S.
472. Dubnow S. Weltgeschichte des jüdischen Volkes von seinen Uranfängen bis zur Gegenwart in zehn Bänden. B.1. Berlin: Jüdischer Verlag, 1925. 486 S.
473. Erlich E. Die Aufgaben der Sozialpolitik im österreichischen Osten insbesondere in der Bukowina mit besonderer Beleuchtung der Juden- und Bauernfrage.

- Czernowitz: Verlag des sozialwissenschaftlichen akademischen Vereins, 1909. 31 S.
474. Gaisbauer A. Davidstern und Doppeladler. Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich 1882-1918. Wien-Köln-Graz: Böhlau Verlag, 1988. 553 S.
475. Gatscher-Riedl G. Studentisches Leben in “Jerusalem am Pruth”. Die jüdischen Hochschulverbindungen in Czernowitz. David. Jüdische Kulturzeitschrift. 2017. Heft 114. URL: <https://davidkultur.at/artikel/studentisches-leben-in-jerusalem-am-pruth> (дата звернення: 20.12.2024)
476. Gelber N.M. Aus zwei Jahrhunderten. Beiträge zur neueren Geschichte der Juden. Wien-Leipzig: R.Löwit Verlag, 1924. 265 S.
477. Gelber N.M. Geschichte der Juden in der Bukowina. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* /Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel-Aviv: Olamenu, 1958. S. 11–67.
478. Geschichte der Juden in der Bukowina. / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel-Aviv: Olamenu, 1958. 172 S.
479. Geschichte der Juden in der Bukowina. / Gold H. (Hrsg.). Bd.II. Tel-Aviv: Olamenu, 1962. 228 S.
480. Günzig I. Die Wundermänner im jüdischen Volke. Ihr Leben und Treiben. Antwerpen: Koch & Co, 1921. 140 S.
481. Häusler W. Das galizische Judentum in der Habsburgermonarchie. Im Lichte der zeitgenössischen Publizistik und Reiseliteratur von 1772–1848. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1979. 89 S.
482. Häusler W. Zur historischen Situation des Ostjudentums in der Habsburgermonarchie. *Die Bukowina. Vergangenheit und Gegenwart.* / Slawinski I., Strelka J. (Hrsg.). Bern-Berlin-Frankfurt a.M.-New York-Patris-Wien: Peter Lang Verlag, 1995. S.13–34.
483. Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944. München: R. Oldenbourg Verlag, 2001. 497 S.

484. Heymann F. *Le crépuscule des lieux. Identités juives de Czernowitz*. Paris: Édition Stock, 2003. 443 P.
485. Hoffmann S.L. *Geselligkeit und Demokratie: Vereine und zivile Gesellschaft im transnationalen Vergleich 1750–1914*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003. 144 S.
486. Horodezky S.A. *Religiöse Strömungen im Judentum*. Berlin und Leipzig: E.Bircher, 1920. 259 S.
487. Hrenciuc D. *O scurtă istorie a evreilor din Rădăuți*. Gluj-Napoca: Editura MEGA, 2018. 354 P.
488. Hrenciuc D. *Cernauti, Ierusalimul de pe prut: o istorie a evreilor din capitala Bucovinei*. Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2022. 382 P.
489. Hye H.P. *Vereine und politische Mobilisierung in Niederösterreich. Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Bd. VIII/1. / H.Rumpler, P.Urbanitsch (Hrgs.). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006. S. 145–226.
490. Kaindl R.F. *Die Juden in der Bukowina. Globus. Illustrierter Zeitschrift für Länder- und Völkerkunde*. Bd.80. Nr.9-10. Braunschweig. 1901. S. 58–72.
491. Karner D.A. *Lachen unter Tränen. Jüdisches Theater in Galizien und der Bukowina*. Wien: Edition Steinbauer, 2005. 184 S.
492. Kassner S. *Die Juden in der Bukowina*. Wien-Berlin: R.Löwit Verlag, 1917. 60 S.
493. Kissman J. *Zur Geschichte der jüdischen Arbeiterbewegung "Bund" in der Bukowina. Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk*. / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel- Aviv: Olamenu, 1958. S. 129–145.
494. Klatzkin J. *Grundlagen des Nationaljudentums. Der Jude. Eine Monatsschrift*. Jahrgang 1917-1918. Heft 10. Berlin-Wien: R.Löwit Verlag, 1918. S.677–684.
495. König A. *Geschichte der J.N.A.V. "Hasmonäa" in Czernowitz. Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk*. / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel-Aviv: Olamenu, 1958. S.113–115.
496. Kuschnir M. *Jiddisches und hebräisches Pressewesen in der Bukowina zur Zeit der Habsburgermonarchie. "Zwischen dem Osten und dem Westen Europas"*.

- Deutschsprachige Presse in Czernowitz bis zum Zweiten Weltkrieg.* / Marten-Finnis S., Schmitz W. (Hrsg.). Bremen: Edition lumière, 2005. S.29–32.
497. Kuschnir M. Die deutsch-jüdische Schule in Czernowitz und die Säkularisierung des jüdischen Schulwesens in der Bukowina zwischen 1850 und 1870. *Partizipation und Exklusion. Zur Habsburger Prägung von Sprache und Bildung in der Bukowina 1848–1918–1940.* / Winkler M. (Hrsg.). Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2015. S.154–158.
498. Kuschnir M., Winkler M. Spezifika der jüdischen Kulturgeschichte der Bukowina vor 1918. *Handbuch der Literaturen aus Czernowitz und der Bukowina.* / Corbea-Hoişie A., Höhne St., Matychuk O., Winkler M. (Hrsg.). Berlin: J.B.Metzler, 2023. S.105–119.
499. Leslie J. Der Ausgleich in der Bukowina von 1910: Zur österreichischen Nationalitätenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg. *Geschichte zwischen Freiheit und Ordnung. Gerald Stourzh zum 60. Geburtstag.* / Brix E., Fröschl Th., Leidenfrost J. (Hrsg.). Graz: Styria, 1991. S.113–144.
500. Liquornik M. Festschrift über die Entstehung des Gemeinde-Tempels. Czernowitz: Editura Comunităţii Evreieşti, 1937. 57 S.
501. Margulies H. Nationale Gliederung in Galizien und der Bukowina. *Der Jude. Eine Monatsschrift.* Jahrgang 1917-1918. Heft 10-11. Berlin-Wien: R.Löwit Verlag, 1918. S.725–727.
502. Marten-Finnis S., Jaśtal K. Deutsche und jüdische Periodika in Czernowitz 1918–1940. Ein gemeinsames Projekt zur systematischen Erfassung der Czernowitzer Presselandschaft aus germanistischer Sicht. *Razem czy oddzielnie? O Bukowinie.* / Feleszko K. (Ed.). Warszawa: Pila, 2000. S.333–336.
503. Mischler M. Soziale und wirtschaftliche Skizzen aus der Bukowina. Wien und Leipzig: Buchhandlung Leopold Weiß, 1893. 131 S.
504. Mischler E. Oestereichs Wohlfahrts-Einrichtungen 1848–1898. *Festschrift zu Ehren des 50jährigen Regierungs-Jubiläums Seiner k.u.k. Apostolischen Majestät des Kaisers Franz Joseph I.* Bd.I. Wien: Verlag von Moritz Perles, 1899. 479 S.

505. Mittelman H. Bukowiner Vereins-Schematismus. Auf Grund statistischer Daten mit Unterstützung der k.k. Polizeidirektion und der Bezirkshauptmannschaften. Czernowitz: Verlag der k.k. Universitätsbuchhandlung H.Pardini, 1911. 116 S.
506. Mosberg J. Geschichte der J.N.A.V. "Hebronia" in Czernowitz. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel-Aviv: Olamenu, 1958. S.121–123.
507. Neuborn E. Die ältesten Vereine, Institutionen und Organisationen in der Bukowina. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel- Aviv: Olamenu, 1958. S.153–162.
508. Neuborn E. Jüdisch-nationaler akademischer Verein "Humanitas". *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel- Aviv: Olamenu, 1958. S.120.
509. Platter J. Der Wucher in der Bukowina. Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1878. 54 S.
510. Polek J. Statistik des Judenthums in der Bukowina. Wien: Alfred Hölder Verlag, 1889. 26 S.
511. Rechter D. Becoming Habsburg. The Jews of Austrian Bukovina 1774–1918. Oxford-Portland (Oregon): The Littman Library of Jewish Civilization, 2013. 214 P.
512. Rechter D. At Eden's Door: The Habsburg Jewish Life of Leon Kellner (1859–1928). Liverpool-Cambridge: The Littman Library of Jewish Civilization, 2023. 212 P.
513. Reifer M. Dr. Mayer Ebner. Ein jüdisches Leben. Tel-Aviv: Olympia, 1947. 254 S.
514. Romstorfer C.A. Die gewerblichen Zustände in der Bukowina und der gewerbliche Unterricht. Czernowitz. 1886. 22 S.
515. Rosenfeld M. Die Jüdischen Gemeinden in Österreich. *Der Jude. Eine Monatsschrift.* Jahrgang 1917-1918. Heft 10-11. Berlin-Wien: R.Löwit Verlag, 1918. S.153–162.

516. Rosenzweig L. Wir Juden. Betrachtungen und Vorschläge von einem Bukowinaer Juden. Zürich: Verlag von Caesar Schmidt, 1883. 30 S.
517. Rubel H. Jüdischer Sport in der Bukowina. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel- Aviv: Olamenu, 1958. S.167–172.
518. Rubel H. Der Gesangverein “Hasamir” in Czernowitz. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.II. Tel- Aviv: Olamenu, 1962. S.179–180.
519. Rumpler H. Von der “bürgerlichen Öffentlichkeit” zur Massendemokratie. Zivilgesellschaft und politische Partizipation im Vielvölkerstaat der Habsburgermonarchie. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918.* Band VIII/1. / Rumpler H., Urbanitsch P. (Hrsg.). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006. S.1–14.
520. Schimmer G.A. Die Juden in Österreich nach der Zählung vom 31.Dezember 1880. Wien. 1881.17 S.
521. Schmelzer L.A. Geschichte des Zionismus in der Bukowina. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel- Aviv: Olamenu, 1958. S.91–113.
522. Schulsohn S.J. Abstammung und Herkunft der Juden in der Bukowina und im heutigen Rumänien. Berlin: Itzkowski, 1928. 16 S.
523. Schulsohn S.J. Die Geschichte der Juden in der Bukowina unter österreichischer Verwaltung 1774–1918. I. Teil. Von der Besetzung der Bukowina durch Österreich im Jahre 1774 bis zum Revolutionsjahr 1848. II. Abteilung. Die kurze Emanzipationsepoche der Juden 1789–1792. Breslau: Schatzky, 1927. 30 S.
524. Schulsohn S.J. Die Geschichte der Juden in der Bukowina unter österreichischer Verwaltung 1774–1918. I. Teil. Von der Besetzung der Bukowina durch Österreich im Jahre 1774 bis zum Revolutionsjahr 1848. I. Abteilung. Die Vertreibung der Juden aus der Bukowina 1774–1783. Berlin: L.Lamm, 1928. 45 S.

525. Sha'ari D. Die jüdische Gemeinde von Czernowitz. *Czernowitz. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt.* / Heppner H. (Hrsg.). Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2000. S.103–127.
526. Soifer Sch.A. Das jüdische Wohlfahrtswesen in Czernowitz. Cernăuți: Kramer, 1925. 120 S.
527. Sternberg H. Das Unterrichtswesen der Juden in der Bukowina *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel-Aviv: Olamenu, 1958. S.75–83.
528. Sternberg H. Geschichte der J.N.A.V. "Emunah" in Czernowitz. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk.* / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel- Aviv: Olamenu, 1958. S.117–119.
529. Streeck W. Zwischen Globalismus und Demokratie. Politische Ökonomie im ausgehenden Neoliberalismus. Berlin: Suhrkamp, 2021. 538 S.
530. Stourzh G. Galten die Juden als Nationalität Altösterreichs? *Studia Judaica Austriaca.* / Drabek A.M., Eliav M., Stourz G. (Hrsg.). Bd.X. Eisenstadt: Edition Roetzer, 1984. S.73–117.
531. Stöger M. Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft. In 2 Bd. B.I. Lemberg, Przemyśl, Stanislawow und Tarnow: Kuhn und Millikowski, 1833. 280 S.
532. Stöger M. Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft. In 2 Bd. B.II. Lemberg, Przemyśl, Stanislawow und Tarnow: Kuhn und Millikowski, 1833. 201 S.
533. Toporoțiu I.E. Poporația și clasele sociale din Bukovina. București: Lupta, 1916. 320 P.
534. Turczynski E. Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft. Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 1993. 257 S.
535. Turczynski E. Vereine, Interessenverbände und Parteien in der Bukowina. *Die Habsburgermonarchie 1848-1918.* Band VIII/1. / Rumpler H., Urbanitsch P.

- (Hrsg.). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006. S.859–908.
536. Urbanitsch P. Vereine und Politische Mobilisierung in Zisleithanien. *Anuarul Institutului de Istorie*. XXXIII. Cluj-Napoca. 1994. P. 107–123.
537. Vom Moldauwappen zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina. Festgabe zu seinem 80.Geburtstag / Wagner R. (Hrsg.). Augsburg: Hofmann-Verlag, 1991. 625 S.
538. Walz St. Staat, Nationalität und jüdische Identität in Österreich vom 18. Jahrhundert bis 1914. *Ethnien. Regionen. Konflikte*. /Ashkenasi A. (Hrsg.). Bd.8. Frankfurt a.M.- Berlin- Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 1996. 226 S.
539. Weinstein E. Juden im Pressewesen der Bukowina. *Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Sammelwerk*. / Gold H. (Hrsg.). Bd.I. Tel- Aviv: Olamenu, 1958. S.127–128.
540. Winkler M. Jüdische Identitäten im kommunikativen Raum. Presse, Sprache und Theater in Czernowitz bis 1923. Bremen: Edition lumière, 2007. 322 S.
541. Winkler M. Toynbee-Halle in Czernowitz 1913. Zur Rekonstruktion einer jüdischen Bildungseinrichtung. *Partizipation und Exklusion. Zur Habsburger Prägung von Sprache und Bildung in der Bukowina 1848–1918–1940*. / Winkler M. (Hrsg.). Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2015. S. 215-229.
542. Wininger S. Große jüdische National-Biographie mit mehr als 8000 Lebensbeschreibungen namhafter jüdischer Männer und Frauen aller Zeiten und Länder. Cernăuți: Orient, 1925.
543. Yavetz Z. Erinnerungen an Czernowitz. Wo Menschen und Bücher lebten. München: C.H.Beck, 2007. 255 S.

Довідкові видання

544. Державний архів Чернівецької області. Путівник. / упор. Анохіна Л., Никирса М. (відповід. упор.), Ринжук Г., Олар Д. Т.1. Київ–Чернівці: Вид-во Державного архіву Чернівецької обл., 2006. 428 с.
545. Єврейська енциклопедія. Зібрання знань про єврейство та його культуру в минулому та сьогоденні. Т.11. С.-Петербург: Вид-во тов. Брокгауз-Ефрон, 1911. 962 с.
546. Євтух В.Б., Трошинський В.П., Галушко К.Ю., Чернова К.О. Етнонаціональна структура сучасного українського суспільства: деякі аспекти системного бачення та розвитку. *Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник*. Київ: Наукова думка, 2004. 342 с.
547. Енциклопедія історії України Т. 2 / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2004. 688 с.
548. Енциклопедія історії України Т.9. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2012. 944 с.
549. Соціальне моделювання. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-68273>. (дата звернення: 11.08.2025).
550. Enzyclopaedia Judaica. Das Judentum in Geschichte und Gegenwart. Bd.VII. Berlin: Eschkol, 1931. 1232 S.
551. Kalender für Israeliten für das Jahr 5653 (1892/93). Zugleich Führer durch die Israel-Kultusgemeinden der österreich-ungarischen Monarchie. I. Jahrgang. Wien: Union, 1892. 501 S.
552. Kalender für Israeliten für das Jahr 5654 (1893/94). Zugleich Führer durch die Israel. Kultusgemeinden der österreich-ungarischen Monarchie. II. Jahrgang. Wien: Union, 1893. 467 S.
553. Kalender für Israeliten für das Jahr 5655 (1894/95). Zugleich Führer durch die Israel. Kultusgemeinden der österreich-ungarischen Monarchie. III. Jahrgang. Wien: Union, 1894. 448 S.

554. Kalender für Israeliten für das Jahr 5656 (1895/96). Zugleich Führer durch die Israel. Kultusgemeinden der österreich-ungarischen Monarchie IV. Jahrgang. Wien: Union, 1895. 471 S.
555. Kalender für Israeliten für das Jahr 5657 (1896/97). Zugleich Führer durch die Israel. Kultusgemeinden der österreich-ungarischen Monarchie V. Jahrgang. Wien: Union, 1896. 455 S.
556. Kalender für Israeliten für das Jahr 5658 (1897/98). Zugleich Führer durch die Israel. Kultusgemeinden der österreich-ungarischen Monarchie VI. Jahrgang. Wien: Union, 1897. 484 S.
557. Kalender für Israeliten für das Jahr 5659 (1898/99). Zugleich Führer durch die Israel. Kultusgemeinden der österreich-ungarischen Monarchie VII. Jahrgang. Wien: Union, 1898. 479 S.
558. Kalender für Israeliten für das Jahr 5660 (1899/00). Zugleich Führer durch die Israel. Kultusgemeinden der österreich-ungarischen Monarchie. VIII. Jahrgang. Wien: Union, 1899. 501 S.
559. Kalender für Israeliten für das Jahr 5661 (1900/01). Zugleich Führer durch die Israel. Kultusgemeinden der österreich-ungarischen Monarchie IX. Jahrgang. Wien: Union, 1900. 496 S.
560. Kalender für Israeliten für das Jahr 5662 (1901/02). Zugleich Führer durch die Israel. Kultusgemeinden der österreich-ungarischen Monarchie. X. Jahrgang. Wien: Union, 1901. 508 S.
561. Kalender für Israeliten für das Jahr 5663 (1902/03). Zugleich Führer durch die Israel. Kultusgemeinden der österreich-ungarischen Monarchie. XI. Jahrgang. Wien: Union, 1902. 490 S.
562. Kalender für Israeliten für das Jahr 5664 (1903/04). Zugleich Führer durch die Israel. Kultusgemeinden der österreich-ungarischen Monarchie. XII. Jahrgang. Wien: Union, 1903. 499 S.
563. Kalender für Israeliten für das Jahr 5665 (1904/05). Zugleich Führer durch die Israel. Kultusgemeinden der österreich-ungarischen Monarchie. XIII. Jahrgang. Wien: Union, 1904. 580 S.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Список опублікованих праць за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кушнір М.П. Виникнення перших єврейських товариств та зародження єврейського товариського руху на Буковині в 50–70-х роках XIX ст. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2024. № 1 (59). С. 6–14.
2. Кушнір М.П. Виникнення та діяльність першого єврейського політичного товариства на Буковині на початку XX ст. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2024. Т.50. С.153–166.
3. Кушнір М.П. Участь єврейських студентських товариств Чернівецького університету у відстоюванні національних прав євреїв Буковини на початку XX ст. *Вісник гуманітарних наук* (електронне видання). 2025. №10. URL: <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/173/170>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Кушнір М.П. Статути єврейських товариств другої половині XIX – початку XX ст. як історичне джерело. *XIV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція*. Тези доповідей. Чернівці: Технодрук, 2023. С.154–156.
5. Кушнір М.П. Виникнення та діяльність Єврейського співочого товариства у Чернівцях на початку XX ст. *Єврейство Східної Європи: історія, культура, традиції*: матеріали міжнародної наукової конференції. Кам'янець-Подільський: ФОП Панькова А.С., 2025. С.170–172.

6. Кушнір М.П. Історія виникнення єврейського спортивно-гімнастичного товариства «Маккабі» у Чернівцях. *XV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей*. Чернівці: Технодрук, 2025. С.43–45.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

7. Кушнір М.П. Єврейська релігійна община та правове становище євреїв Буковини в другій половині XIX – на початку XX ст. *Питання історії України*. Збірник наукових статей. Т.4. Чернівці: Золоті литаври, 2000. С. 278–286.

8. Кушнір М.П. Соціально-економічне становище євреїв на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст. *Наукові записки тернопільського державного педагогічного університету імені В.Гнатюка*. Вип.11. Тернопіль: Літопис, 2000. С. 81–88.

9. Кушнір М.П. Єврейські товариства на Буковині в контексті етносоціальних та етнополітичних процесів на Буковині в другій половині XIX – на початку XX століття: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. Вип. 325–326. Чернівці: Рута, 2007. С.69–76.

10. Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX століття: збірник документів і матеріалів / упор. О.В. Добржанський, М.П. Кушнір, М.Д. Никирса. Чернівці: Наші книги, 2007. 464 с. (особистий внесок авторів: Добржанський О.В. – вступна стаття; Кушнір М.П. – глосарій; Никирса М.Д. – підбір та опис документів).

11. Кушнір М.П. Єврейська мовна конференція у Чернівцях 1908 року. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. Вип. 56. Львів. 2009. С.70–74.

12. Kuschnir M. Jüdisches und hebräisches Pressewesen in der Bukowina zur Zeit der Habsburgermonarchie. *Die jüdische Presse im Europäischen Kontext 1686–1990*. / Hg. Susanne Marten-Finiss, Markus Winkler. Bremen: Edition lumière, 2006. S. 131–143.

13. Kuschnir M. Die deutsch-jüdische Schule in Czernowitz und die Säkularisierung des jüdischen Schulwesens in der Bukowina zwischen 1850 und 1970. *Partizipation und Exklusion. Zur Habsburger Prägung von Sprache und Bildung in der Bukowina*

1848–191–1940. / Hg. Markus Winkler. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2015. S. 151–161.

14. Kuschnir M. „Das Jerusalem am Pruth“. Jüdisches Leben in Czernowitz unter den Habsburgern (1775–1914). *Terra Judaica. Literarische. Kulturelle und historische Perspektiven auf das Judentum in der Bukowina und in Galizien.* / Hg. Francisca Solomon, Ion Lihaciu. Konstanz: Hartung-Gorre Verlag, 2020. S.85–101.

15. Kuschnir M., Winkler M. Spezifika der jüdischen Kulturgeschichte der Bukowina vor 1918. *Handbuch der Literaturen aus Czernowitz und der Bukowina.* Berlin. / Hg. Andrei Corbea-Hoisie, Steffen Höhne, Oxana Matychuk, Markus Winkler. Berlin: J.B.Metzler, 2023. S.105–17. (*Особистий внесок авторів: Кушнір М. – аналіз культурно-історичної ситуації до 1918 р.; Вінклер М. – аналіз культурно-історичної ситуації після 1918 р.*)

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. Науковий симпозіум у Королівському університеті м. Белфаст «The Jewish Press: Research in Progress in a European Perspective» (м. Белфаст, Велика Британія, травень 2003 р.), форма участі – очна з публікацією статті.
2. Міжнародна літня академія Інституту Гердера «Jüdische Identitäten in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert im Wandel. Neue Perspektiven historisch-kulturwissenschaftlicher Forschung», (м. Марбург, ФРН, 4–15 вересня 2005 р.), форма участі – очна з виголошенням доповіді.
3. Міжнародна конференція «Deutschsprachige Öffentlichkeit und Presse in Mittelost- und Südosteuropa 1848–1948.», (м. Ясси, Румунія, 1–5 листопада 2006 р.), форма участі – очна з виголошенням доповіді.
4. Міжнародна конференція «Literatur – Kultur – Zivilgesellschaft: Zur Habsburger Prägung des Bildungswesens in der Bukowina und Nachbarregionen zwischen 1848 und 1940», (Чернівці, 16–20 жовтня 2013), форма участі – очна з публікацією статті.
5. XIV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція (м. Чернівці, 27–28 жовтня 2023), форма участі – очна з публікацією тез.
6. Міжнародна наукова конференція «Єврейство Східної Європи: історія, культура, традиції» (м. Кам'янець-Подільський, 21–23 квітня 2025), форма участі – очна з публікацією тез.
7. XV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 150-річчю Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці, 17–18 жовтня 2025), форма участі – очна з публікацією тез.